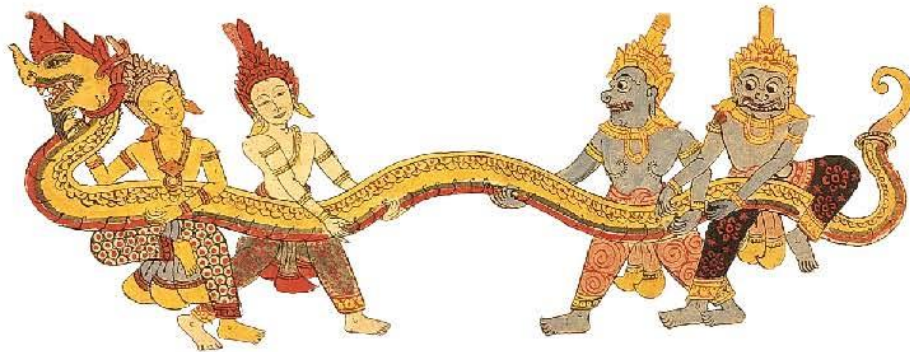

เอกสารประกอบการเสวนาทางวิชาการ เรื่อง “นาค” ในวัฒนธรรมไทย

ณ ห้องประชุมดำรงราชานุภาพ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร
วันพฤหัสบดีที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๖๕

กลุ่มจารีตประเพณี
สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์

เอกสารประกอบการเสวนาทางวิชาการ เรื่อง “นาค” ในวัฒนธรรมไทย

ณ ห้องประชุมดำรงราชานุภาพ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร
วันพฤหัสบดีที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๖๕

กลุ่มจารีตประเพณี

สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์

คำนำ

เอกสารฉบับนี้ จัดทำขึ้นเพื่อประกอบการเสวนาทางวิชาการ เรื่อง “นาค” ในวัฒนธรรมไทย ซึ่งจัดขึ้น ณ ห้องประชุมตำราพระราชานุญาต พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ในวันที่พฤหัสบดี ที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๖๕ โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อรวบรวมข้อมูลความรู้เกี่ยวกับนาคในประเทศไทย ทั้งมิติด้านประวัติศาสตร์ คติชนวิทยา วัฒนธรรมจารีตประเพณี รวมทั้งศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมของประเทศในดินแดน เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ผ่านคติความเชื่อเรื่องนาค อันจะนำไปสู่การเผยแพร่และแลกเปลี่ยนข้อมูล ความรู้ แนวคิดระหว่างผู้ทรงคุณวุฒิ นักวิชาการของกรมศิลปากร และผู้สนใจงานด้านวัฒนธรรมจากสถาบันอื่น ๆ

เนื้อหาสาระในเอกสาร ประกอบด้วยส่วนที่เป็นรายละเอียดและกำหนดการของโครงการเสวนาฯ และส่วนที่เป็นบทความที่ได้รับความอนุเคราะห์จากท่านวิทยากร ซึ่งจะช่วยเพิ่มพูนความรู้ความเข้าใจ ประเด็นต่าง ๆ เกี่ยวกับนาคในวัฒนธรรมไทย ทั้งในแง่ภูมิหลังความเป็นมา คติความเชื่อ ความสัมพันธ์ ต่อสถาบันและกลุ่มคนในสังคมให้ชัดเจนและรอบด้านยิ่งขึ้น สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ ขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้ และหวังเป็นอย่างยิ่งว่าเอกสารฉบับนี้จะอำนวยประโยชน์ ในทางวิชาการ รวมทั้งเป็นจุดเริ่มต้นในการค้นคว้าต่อยอดของผู้เข้าร่วมการเสวนาทางวิชาการเรื่อง “นาค” ในวัฒนธรรมไทย ต่อไป

กลุ่มจารีตประเพณี

สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์

พฤษภาคม ๒๕๖๕

สารบัญ

โครงการเสวนาทางวิชาการ เรื่อง “นาค” ในวัฒนธรรมไทย

กำหนดการโครงการเสวนาทางวิชาการ เรื่อง “นาค” ในวัฒนธรรมไทย

บทความประกอบการเสวนา

พญาสุวรรณภิงคาร แห่งหนองหานหลวง

ผาแดง - นางไอ่ บันทึกการทำสงครามของละว้า ขอม และนาค

มณีเอศิกะ : ตำนานพญานาคแห่งเมืองตะนาวศรี

พระร่วง - พระลือ

ความสำคัญของนาคในศิลปกรรมไทย

ประวัติวิทยากร

นายวีระ โรจน์พจนรัตน์

ศาสตราจารย์กิตติคุณ สุภัญญา สุขฉายา

นายบุญเตือน ศรีวรพจน์

ศาสตราจารย์พิเศษ ธงทอง จันทรางศุ

นายอำพล สัมมาวุฒธิ

โครงการเสวนาทงวิชาการ เรื่อง “นาคในวัฒนธรรมไทย”

หลักการและเหตุผล

นาค เป็นสัตว์ในจินตนาการที่ปรากฏในคติความเชื่อทางพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู รวมทั้งความเชื่อท้องถิ่นเกี่ยวกับการบูชา โดยเฉพาะในอินเดียภาคใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มานานนับพันปี แต่จากการผสมผสานและเลือกรับปรับใช้ทางวัฒนธรรมทำให้คติความเชื่อเกี่ยวกับ นาค ในแต่ละวัฒนธรรม มีความเป็นอัตลักษณ์ต่างจากประเทศเพื่อนบ้าน และต่างจากอินเดียซึ่งเป็นต้นเค้าสำคัญของคติความเชื่อเรื่องนี้ อีกด้วย

ในวัฒนธรรมไทย คติเรื่องนาคที่เป็นอิทธิพลจากพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู ได้สอดผสานเข้ากับความเชื่อท้องถิ่นเกี่ยวกับงูใหญ่และการนับถือบูชาอย่างไม่ปรากฏข้อขัดแย้ง และสะท้อนอยู่ในวัฒนธรรมประเพณีไทยด้านต่างๆ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นงานสถาปัตยกรรม นาฏศิลป์ วรรณคดี คติทางพุทธศาสนาเช่น การบวชนาค นาคในฐานะผู้พิทักษ์พุทธศาสนา ประเพณีและคติความเชื่อท้องถิ่น เช่น บุญบั้งไฟ การไหลเรือไฟ บั้งไฟพญานาค หรือความเชื่อร่วมสมัยในการบูชาพญานาค เพื่อส่งเสริมดวงชะตา เหล่านี้เป็นต้น คติความเชื่อเรื่องนาคจึงมีพัฒนาการทางวัฒนธรรมมายาวนาน และมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวเป็นอย่างยิ่งในสังคมไทย

สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร ในฐานะหน่วยงานที่มีภารกิจในการอนุรักษ์ สืบทอดมรดกทางศิลปวัฒนธรรม และธำรงรักษาจารีตประเพณี พระราชพิธี รัฐพิธีให้มั่นคงถาวร จึงเล็งเห็น ถึงความจำเป็นและเหมาะสมในการจัดงานเสวนาทงวิชาการเกี่ยวกับคติความเชื่อเรื่องนาค ในวัฒนธรรมไทยขึ้น เพื่อรวบรวมและแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ ความเข้าใจระหว่างนักวิชาการ ผู้ทรงคุณวุฒิ และผู้สนใจในหัวข้อดังกล่าว เพื่อที่ข้อมูลองค์ความรู้อันเกิดจากโครงการเสวนาทงวิชาการนี้จะเป็นส่วนหนึ่ง ในการบูรณาการกับงานวิชาการด้านไทยคดีอื่น ๆ และต่อยอดไปสู่กิจกรรมทางวัฒนธรรมด้านต่าง ๆ ได้ต่อไป

วัตถุประสงค์

๑. เพื่อรวบรวมข้อมูลความรู้เกี่ยวกับนาคในประเทศไทย ทั้งมิติด้านประวัติศาสตร์ คติชนวิทยา วัฒนธรรมจารีตประเพณี
๒. เพื่อศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมของประเทศในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ผ่านคติความเชื่อเรื่องนาค
๓. เพื่อเผยแพร่ และแลกเปลี่ยนข้อมูล ความรู้ แนวคิดระหว่างผู้ทรงคุณวุฒิ นักวิชาการ ของกรมศิลปากร และผู้สนใจงานด้านวัฒนธรรมจากสถาบันอื่น

การดำเนินงาน

โครงการจัดการเสวนาทงวิชาการเรื่อง “นาคในวัฒนธรรมไทย” โดยเชิญนักวิชาการผู้ทรงคุณวุฒิ เป็นวิทยากรในการเสวนา เป็นโครงการเผยแพร่องค์ความรู้ทางด้านประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม จารีตประเพณี ของกรมศิลปากร ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๖๕ มีขั้นตอน ดังนี้

๑. ศึกษารวบรวมข้อมูลวิชาการเบื้องต้นเพื่อเตรียมโครงการและเนื้อหาทางวิชาการ
๒. ขออนุมัติโครงการและงบประมาณ
๓. ประสานงานเชิญวิทยากร
๔. ประสานงานสถานที่จัดเสวนา
๕. จัดเตรียมเอกสารวิชาการและสื่อสารสนเทศ
๖. ประชาสัมพันธ์ และเชิญผู้สนใจร่วมโครงการ
๗. ดำเนินงานการเสวนาทางวิชาการ
๘. สรุปประเมินผลจากผู้ร่วมโครงการ

กลุ่มเป้าหมาย

ผู้เข้าร่วมงานเสวนาทางวิชาการ จำนวน ๘๐ คน ประกอบด้วย นักวิชาการ ครู อาจารย์ นิสิต นักศึกษา และประชาชนผู้สนใจทั่วไป

งบประมาณ

จำนวนเงิน ๘๐,๐๐๐ บาท (แปดหมื่นบาทถ้วน)
โดยใช้งบประมาณประจำปี ๒๕๖๕ ของกรมศิลปากร

ระยะเวลาดำเนินการ

วันพฤหัสบดี ที่ ๑๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๖๕

สถานที่ดำเนินการ

ห้องประชุมดำรงราชานุภาพ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

หน่วยงานที่รับผิดชอบ

กลุ่มจารีตประเพณี สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

๑. เป็นฐานข้อมูลเกี่ยวกับคติความเชื่อเรื่องนาคที่ปรากฏในสังคมวัฒนธรรมไทย เพื่อประกอบการศึกษาต่อยอดในด้านที่เกี่ยวข้องต่อไป
๒. ผลการศึกษาวิเคราะห์บางประการเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ผ่านคติความเชื่อเรื่องนาค
๓. การเผยแพร่แลกเปลี่ยนข้อมูลความรู้ที่คัดกรองแล้วระหว่างผู้ทรงคุณวุฒิ นักวิชาการ บุคคลภายนอก และนักวิชาการของกรมศิลปากร

กำหนดการโครงการเสวนาทางวิชาการ

เรื่อง “นาค” ในวัฒนธรรมไทย

วันพฤหัสบดี ที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๖๕

ณ ห้องประชุมตำราขานภาพ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

๘.๐๐ - ๙.๐๐ น.	ลงทะเบียนผู้เข้าร่วมการเสวนาทางวิชาการ
๙.๐๐ - ๙.๑๕ น.	พิธีเปิดการเสวนาทางวิชาการ - ผู้อำนวยการสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ (นางสาวศิริรัตน์ ทวีทรัพย์) กล่าวรายงาน - อธิบดีกรมศิลปากร (นายกิตติพันธ์ พานสุวรรณ) กล่าวเปิดงาน
๙.๑๕ - ๑๐.๑๕ น.	ปาฐกถาพิเศษเรื่อง สัตว์ในตำนาน เทพนิยายและความเชื่อ โดย นายวีระ โรจน์พจนรัตน์ อธิบดีรัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม
๑๐.๑๕ - ๑๐.๓๐ น.	การแสดงนาฏศิลป์ ชุด ระบำนาคราช โดย สำนักการสังคีต
๑๐.๓๐ - ๑๐.๔๕ น.	พักรับประทานอาหารว่าง
๑๐.๔๕ - ๑๒.๑๕ น.	การอภิปรายเรื่อง นาคในวรรณคดีไทย โดย - ศาสตราจารย์กิตติคุณ สุกัญญา สุขฉายา - นายบุญเตือน ศรีวรพจน์ ผู้เชี่ยวชาญด้านอักษรศาสตร์ (ภาษาและวรรณกรรม)
๑๒.๑๕ - ๑๓.๐๐ น.	พักรับประทานอาหารกลางวัน
๑๓.๐๐ - ๑๔.๓๐ น.	การอภิปรายเรื่อง ปริทัศน์เรื่องนาคในวัฒนธรรมไทย โดย - ศาสตราจารย์พิเศษ ธงทอง จันทรางศุ
๑๔.๓๐ - ๑๖.๐๐ น.	การเสวนาเรื่อง นาคกับงานศิลปกรรมไทย โดย - นายอำพล สัมมาวุฒธิ อดีตผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านช่างศิลปกรรม สำนักช่างสิบหมู่ กรมศิลปากร ผู้ดำเนินรายการ - นายชญาณิน น้อยสินธุ์ นักอักษรศาสตร์ชำนาญการ
๑๖.๐๐ - ๑๖.๓๐ น.	อภิปรายซักถาม พิธีปิดการเสวนา
หมายเหตุ	๑. จัดสัมมนาในสถานที่โดยจำกัดจำนวนผู้เข้าร่วมการเสวนา ตามแนวทางการป้องกันการแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา ๒๐๑๙ (COVID - 19) และมีถ่ายทอดสดทางสื่อสังคมออนไลน์ของกรมศิลปากร ๒. กำหนดการดังกล่าวอาจมีการเปลี่ยนแปลงตามความเหมาะสม

พญาสุวรรณภิงคาร แห่งหนองคายหลวง*

ศาสตราจารย์ สุกัญญา สุจฉายา

ดูรามหาราช...ไปมีคนอยู่ในเมืองหนองหานแม้ว่ามีคนอยู่
ริมเมืองหนองหานทั้งสองนั้น ท้าวพระยาที่มีบุญสมภาร
เป็นเอกราชนั้นจักตั้งอาณานิคมและพระพุทธรูปอันใหญ่ก็ไปมี
เท่ามาก็เป็นปัจฉิมพุทธรูปตามกาลสมัยนั้น ๆ...
...ดูกรมหาราช เจดีย์ที่ก่อโลมบาทเชิงชุมนั้นบัดนี้เป็นปัจจุบันอัป
โชติเจดีย์ไปรุ่งเรืองในภายหน้า

(อุรังคธาตุ)

ในขณะที่เขตภูมิภาคสุวรรณภูมิทางทิศเหนือและตะวันตกมีเรื่องเล่าว่าพระพุทธรูปเจ้าเคยเสด็จมาประทับในภูมิภาค ดังกล่าวถึงใน **ตำนานพระเจ้าเลียบโลก** ในภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือก็มีตำนานคล้ายคลึงกันว่าก่อนที่พระพุทธรูปเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพานได้เสด็จมายังดินแดนที่เป็นลุ่มน้ำโขงตอนกลางในปัจจุบัน มีบันทึกไว้ใน **อุรังคธาตุนิทาน** หรือลาวเรียกว่า **“นิทานอุรังคธาตุ”** ซึ่งแพร่หลายในอาณาจักรล้านช้างมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๒๑ หลังจากที่พระเจ้าไชยเชษฐาเสด็จกลับจากนครเชียงใหม่ เพื่อมาครองกรุงศรีสัตนาคณหุตหรือล้านช้าง

ตอนต้นของ**อุรังคธาตุ** นิทานบันทึกว่า พระพุทธรูปเจ้าได้เสด็จมาพร้อมกับพระอานนท์ ขณะอยู่ที่แคมหนองคันแทเสื่อน้ำ(เมืองเวียงจันทน์ปัจจุบัน) ทอดพระเนตรเห็นแล่นคำตัวหนึ่งแลปลิ้นที่โพนจิกเวียงจันทน์ปากห้วยกู่คำ (เชื่อกันว่า คือบ้านโพนจิก ตำบลพะโค อำเภอนงคาย จังหวัดนงคาย) จึงแย้มพระสรวล เมื่อพระอานนท์ทูลถามสาเหตุ พระองค์ได้ทรงพยากรณ์เรื่องราวของบ้านเมืองที่จะเกิดขึ้นในวันข้างหน้า ณ ที่นั้น (เรียกส่วนนี้ว่า ศาสนานครนิทาน) ดังความในหนังสือเขียนว่า

“...เมืองสุวรรณภูมินี้เป็นที่อยู่แห่งนาคทั้งหลายมีสุวรรณนาคเป็นเค้าแลมีเสื่อน้ำ เสือบก ยักษ์ทั้งมวล ภายหน้าโพ้น คนฝูงอยู่ในเมืองอันนี้แม้รัฐธรรมก็ดี จะเลือกหาผู้มีสัจจะได้ยากนัก...เมื่อใดท้าวพระยาองค์เป็นเชื้อหน่อพุทธวงศ์ได้มาเสวยราชสมบัติ พุทธศาสนาบ้านเมืองจักรุ่งเรือง เหมือนดังกุเมื่อตฤาคตยังธรรมาอยู่...”

หลังจากนั้นพระองค์ได้เสด็จไปยังสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งอยู่สองฟากแม่น้ำโขง จนเดินทางไปถึงที่ดอยกัปปนคีรี ภูกำพร้าว (ที่ตั้งพระธาตุพนมในปัจจุบัน) พญาติโคตรบูรเจ้าเมืองศรีโคตรบองได้อาราธนา

* พิมพ์เผยแพร่ในวารสารเมืองโบราณ ปีที่ ๔๗ ฉบับที่ ๑ (มกราคม - มีนาคม ๒๕๖๔): ๑๐๕ - ๑๑๐.

ให้เข้าไปรับบาตรที่พระราชวัง เมื่อส่งเสด็จกลับภูเก้าพรว้า พญาเมืองได้ตั้งความปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้า ในอนาคต พระพุทธเจ้าจึงได้พยากรณ์อนาคตของพระยาศรีโคตรบูรว่าจะไปเกิดที่เมืองสาเกตนครร้อยเอ็จ ประศู มีนามว่า สุริยกุมารและจะก่อตั้งพุทธศาสนา ณ เมืองนั้น ชาติต่อมาจะเกิดเป็น**พญาสมิตตธรรมวงษา** และจะได้รู้ปาณาพระอุรังคธาตุไว้ที่ภูเก้าพรว้านี้ ต่อจากนั้นพระพุทธเจ้าได้เสด็จประทับรอยพระบาท ไว้ที่**เมืองหนองหานหลวง** ก่อนจะเสด็จกลับชมพูทวีปและเสด็จดับขันธปรินิพพาน

ตำนานที่จะได้กล่าวถึงต่อไปนี้เป็นเฉพาะส่วนที่เกี่ยวข้องกับเมืองหนองหานหลวง พระธาตุเชิงชุมและฝูงนาคทั้งหลายที่กล่าวถึงเท่านั้น

ในนิทานอุรังคธาตุกล่าวถึงนาคหลายตน เริ่มตั้งแต่แรกองค์ปฐมที่อยู่หนองแส (สันนิษฐานว่าเป็น ทะเลสาบเออร์ไห่ในตาสีฟู ประเทศจีน) คือ **พินทโยนกวัตติ ธนะมุลนาคและชีวายนาค** นาคสองตนแรก ทะเลาะกันจนถูกขับไล่ออกจากหนองแสตามลำน้ำโขง จนมาถึงนาคที่อยู่บริเวณลำน้ำโขง คือ **สุวรรณนาค พุทโรปาปนาค ปัพพารนาค สุกขรนาค หัตถิศรีสัตตนาค** ซึ่งเป็นนาคผู้สร้างลำน้ำสายต่าง ๆ ในดินแดนนี้ ที่จะเกี่ยวข้องตำนานหนองหานมี ๔ ตน คือ **สุวรรณนาค ธนะมุลนาค พุทโรปาปนาค และ โทธนาค** ดังจะได้กล่าวต่อไป

ธนะมุลนาค คือ นาคผู้สร้างลำน้ำมูลและเป็นใหญ่เหนือลุ่มน้ำนี้ มีที่อยู่ใต้ภูเก้าพรว้า **ชีวายนาค** คือ พญานาคผู้สร้างลำน้ำชีหรือชีวายนที ในตำนานเล่าว่า ในสมัยพระพุทธเจ้าองค์แรก คือ **พระกุกสันโธ** ขอมอินทปัติร์ มีอำนาจเหนือดินแดนลุ่มน้ำโขงตอนกลางและตอนใต้ พระเจ้ากรุงอินทปัติร์ได้แต่งตั้งให้ขุนขอมผู้หลานไปตั้งเมืองหนองหานหลวง ตรง**ท่านางอาว**เพื่อควบคุมบ้านเมืองแถบลุ่มน้ำโขงตอนกลาง (ทิศใต้ของเมืองหนองหานหลวงคือเมืองสาเกตนคร หรือร้อยเอ็ดในปัจจุบัน) ขุนขอมมีโอรส ชื่อ **เจ้าสุรอุทกกุมาร** เป็นผู้มียุทธ์ เมื่อประสูติมีน้ำพุผุดขึ้นบนพื้น และมีมือถือพระขรรค์ออกมาด้วย ต่อมาเมื่อได้ขึ้นครองเมืองแทนบิดา เจ้าสุรอุทกกุมารได้เสด็จตรวจดินแดนของตนทางใต้ไปจนจรดปากแม่มูล อำมาตย์ทูลว่าดินแดนบริเวณนี้พระเจ้าอินทปัติร์ผู้ปู่และพระบิดาของพระองค์ได้มอบให้ธนะมุลนาคปกครอง พระองค์ไม่พอใจจึงถอดพระขรรค์กวัดแกว่งไต่บนหลังน้ำขู่เชิญพญานาค ทั้งสองฝ่ายต่อสู้กันจนหมดแรง ไม่มีใครแพ้ชนะ พระเจ้าสุรอุทกจึงกลับเมืองหนองหานหลวง แต่**ธนะมุลนาค**ยังผูกใจเจ็บจึงติดตามไปที่เมืองนั้นและจำแลงกายเป็นพานเผือกเดินผ่านเมืองทางเหนือทุ่งโพธิ์สามต้น พระเจ้าสุรอุทกบัญชาให้เหล่าพานล้อมยิงจนพานตายด้วยลูกศรอาบยาพิษ พลันร่างพานเผือกก็ใหญ่โตเท่าช้าง ชาวหนองหานหลวงได้ปาดเนื้อกินกันทุกคน รวมทั้งพระเจ้าสุรอุทกด้วย ในคืนนั้นพญานาคได้เข้าถล่มเมืองจมหายไปใต้น้ำ ส่วนพระเจ้าสุรอุทกถูกพญานาคลากไปสู่ลำน้ำโขงทางทิศตะวันออก ทางที่ลากไปนั้นกลายเป็น **ลำน้ำก่ำ** ในปัจจุบัน (ในวรรณคดีเรื่องผาแดง - นางไอ่ ว่าลำน้ำก่ำเกิดจากรอยเท้าม้าของท้าวผาแดงที่ควบพานางไอ่หนี แต่ถูกพญานาคอุคนางไอ่ตักจากหลังม้าลากลงแม่น้ำโขง)

โอรสทั้งสองของพญาสุรอุทกพาบริวารที่รอดตายไปสร้างเมืองใหม่ **เจ้ากิงคาระ**ผู้พี่ไปสร้างเมืองใหม่ที่ภูน้ำลอดริมฝั่งหนองหาน (ปัจจุบันคือ บริเวณพระธาตุเชิงชุม) ก่อนจะตั้งเมืองได้ทำการสักการะพระภูมิเจ้าที่ **พญาสุวรรณนาค** ผู้มีเกล็ดเป็นทองคำได้ปรากฏกายขึ้นและเล่าว่าเป็นพญานาคผู้เฝ้ารักษารอยพระพุทธบาท พญานาคได้นำน้ำหอมมารดตรง อภิเชกเจ้ากิงคาระขึ้นครองเมือง เป็น **พญาสุวรรณกิงคาร** แห่งนครหนองหานหลวงสืบวงศ์ต่อมา ส่วนโอรสองค์เล็ก คือ **เจ้าคำแดง** ชาวเมืองหนองหานน้อย (ในเขตอำเภอกุมภวาปี) ได้มาเชิญขึ้นเป็น **พญาคำแดงเมืองหนองหานน้อย** ตำนานเล่าว่า เมืองหนองหานน้อยหรือเมืองขุนขอมเดิม มี**พุทโธปาปนาค**อาศัยอยู่ที่วังบัวบาน มีลูกชื่อ **กังคียนาค** เป็นลูกเลี้ยงของสุวรรณนาค วันหนึ่งกังคียนาคแปลงเป็นกระรอกเผือกไปเที่ยวเมืองขุนขอม แล้วถูกยิงด้วยหน้าไม้จนตาย ชาวเมืองขุนขอมพากันแกล่เนื้อกินกันไปทั่ว พุทโธปาปนาคจึงนำบริวารมาถล่มเมืองนี้ จนหายกลายเป็นหนองน้ำใหญ่ ชาวเมืองที่รอดตายมาตั้งบ้านอยู่รอบหนองน้ำเดิม ให้ชื่อว่า **หนองหานน้อย**

พระพุทธเจ้าเสด็จมาโปรดพญาสุวรรณกิงคาร

ในปลายสมัยพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน คือ **พระโคตม** พระพุทธองค์ได้เสด็จมาโปรดสัตว์ตามลำน้ำโขงและประทับรอยพระบาทมาเป็นลำดับ จนมาถึงภูคำพร้าว ได้เสด็จต่อมาที่เมืองหนองหานหลวง

ใน**อุรังคธาตุ** เขียนว่า ระหว่างทางที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาที่หนองหานหลวง ได้ผ่านลำน้ำสายหนึ่ง คือ **ลำน้ำพุง** ซึ่ง **โทธนาค** อาศัยหาปลาอยู่ริมน้ำ นาคตนนี้ในชาติที่เป็นมนุษย์ เป็นเชื้อสายของพระเจ้าศรีสุทโธธนะ ก่อนตายยังเต็มไปด้วยความโกรธจึงมาเกิดเป็นนาค พระพุทธองค์ได้กล่าวเตือนสติว่า “**ดูราโทธนาคท่านอย่าได้ถือหาบอันหนักซ้ำเติมหาบเก่าให้หนักขึ้น**” โทธนาคฟังแล้วฉงน เข้าไปกราบพระพุทธเจ้า เมื่อได้ฟังเทศนา ในที่สุดก็ปลดหาบแห่งทุกขนั้นได้ ไปเกิดเป็นเทพบุตรบนดาวดึงส์สวรรค์

กล่าวถึง**พญาสุวรรณกิงคาร** ผู้มีกระโجمหัวดำ และสังวาลดำ น้ำเต้าดำแห่งหนองหานหลวง เมื่อได้ทราบข่าวว่าพระพุทธเจ้าเสด็จมา ได้ทูลเชิญไปฉันอาหารในปราสาท เมื่อฉันเสร็จแล้วพระพุทธองค์ได้เสด็จไปยังสถานที่ที่สถิตรอยพระบาทของพระพุทธเจ้าในอดีต คือ บริเวณภูน้ำลอด ทรงแสดงปาฏิหาริย์เพื่อต้องการสั่งสอนพญาสุวรรณกิงคาร โดยให้ดวงแก้วออกมาจากรอยพระบาท (ในสำนวนตำนานพระธาตุเชิงชุมว่าพระโอษฐ์) ๓ ดวงซ้อนพร้อมกัน แล้วยังมีอีก ๑ ดวง เสด็จออกส่งรัศมีช่วงโชติทั่วท้องฟ้า คนทั้งหลายเห็นอัศจรรย์ พากันส่งเสียงสาธุ พญาสุวรรณกิงคารจึงทูลถามเหตุต่อพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าได้อธิบายว่า สถานที่แห่งนี้เคยมีพระอดีตพุทธเจ้ามาประทับรอยบาทไว้ ๓ พระองค์ ดวงแก้วดวงแรก คือ พระกุกสันธะ ดวงที่ ๒ คือ พระโกนาคมน์ ดวงที่ ๓ คือ พระกัสสปะ ดวงที่ ๔ คือ พระองค์เอง พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ในอดีตจะไปบิณฑบาตที่เมืองศรีโคตรบอง ฉันทอาหารที่ภูคำพร้าว ต่อจากนั้นก็ประทับรอยพระบาทไว้ที่นี่ ก่อนเข้าสู่ินพพาน พระองค์ก็เช่นกัน หลังจากนั้นสถานที่นี้ก็ว่างเปล่าร้างผู้คน

พญาสุวรรณภิงคารทูลถามว่าถ้าเช่นนั้นพระองค์จะประทับรอยพระบาทไว้ด้วยเหตุใด พระพุทธองค์ได้เทศนาพระปาตลัษณ์และเล่าถึงที่มาของเมืองหนองหานหลวงและเมืองหนองหานน้อยว่า เหตุที่ตั้งเมืองมาพร้อมกันเพราะเป็นสถานที่ที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์เคยเสด็จมาประทับรอยพระบาท เพราะพญาผู้ครองเมืองแห่งนี้เคยสั่งสมบารมีมาหลายแสนกัลป์ เมื่อสิ้นพญาทั้งสองเมือง เทวดาและนาค ผู้เคยรักษาเมืองจะทำให้หน้าไหลเข้ามาท่วมรอยพระบาทและบ้านเมืองนี้ ผู้คนจะแยกย้ายไปตั้งบ้านเมืองตามริมหนองและจะรับเอาจาริตประเพณีของเมืองใหญ่ที่พระพุทธศาสนารุ่งเรืองมาเป็นแบบแผน

พญาสุวรรณภิงคารได้สดับพระธรรมก็เกิดพระราชศรัทธาถึงขั้นชักพระขรรค์จะตัดเศียรพระองค์เองบูชารอยพระพุทธรูป แต่พระนางนารายณ์เจงเวงพระมเหสีได้ทูลห้ามไว้ และเตือนสติว่า หากพระองค์ยังมีพระชนม์ชีพอยู่ก็จะได้ทำนุบำรุงพระศาสนาได้ต่อไป พญาสุวรรณภิงคารจึงถอดกระโجمหัวคำ มีค่าแสนตำลึงสวมที่รอยบาทเป็นพุทธรูป ขันศิลาที่มีรอยพระบาทประทับนั้นก็จมลงใต้น้ำ พระพุทธองค์ได้ทรงพยากรณ์ว่า สถานที่นี้จะกลายเป็นโชติเจดีย์ในอนาคต เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จกลับไปแล้ว พญาสุวรรณภิงคารได้ทรงสร้างอุบมุง (ถ้าทำจากหิน) คลุมรอยพระพุทธรูปเพื่อเป็นที่สักการบูชาของผู้คน **อุบมุงนี้ คือ พระธาตุเชิงชุม**

หลังพระพุทธเจ้าปรินิพพานได้ ๘ ปี พระมหากัสสปะพร้อมด้วยพระอรหันต์ ๕๐๐ องค์ได้นำ พระอัฐมาศมาสุวรรณภูมิเพื่อประดิษฐานยังภูกำพร้าวตามพุทธรูปบูชา ขณะผ่านมายังเมืองหนองหานหลวง พญาสุวรรณภิงคารเจ้าเมืองและพระยาคำแดงเจ้าเมืองหนองหานน้อยได้มาต้อนรับ และขอแบ่งพระธาตุเพื่อบรรจุไว้ ณ พระธาตุภูเพ็กและพระธาตุนารายณ์เจงเวง หรือพระธาตุนาเวงที่สร้างขึ้นเพื่อรองรับ แต่พระมหากัสสปะไม่ให้เพราะเกรงจะขัดพุทธรูปบูชา แต่ได้มอบพระอัฐมาศจากที่ถวายพระเพลิงให้แทน พญาสุวรรณภิงคารจึงได้นำไปบรรจุไว้ที่พระธาตุภูเพ็กและพระธาตุเจงเวง ส่วนพระมหากัสสปะได้เดินทางต่อไปยังภูกำพร้าว พญาทั้งสองได้ติดตามไปด้วย พร้อมกับพญานันทเสนแห่งโคตรบูร พญาจุฬณี และพญาอินทปัฐ พญาทั้ง ๕ ได้ช่วยกันก่ออุบมุงเพื่อธูปบูชาพระอัฐมาศที่ภูกำพรานั้น แต่พระอัฐมาศได้แสดงปาฏิหาริย์ โดยเสด็จออกมาอยู่บนฝ่ามือขวาของพระมหากัสสปะ ๆ รู้แจ้งในทันทีจึงกล่าวว่า “ชะรอยว่าพระพุทธวิสัยทรงมองเห็นว่า จักมีบุคคลทั้งหลายที่เป็นเชื้อเนื้อหน่อพุทธรวงศาและเชื้อเนื้อหน่อพระอรหันต์ จักเกิดมีในกาลภายหน้านั้นจะได้มาบูรณปฏิสังขรณ์ต่อไป บัดนี้เราทั้งหลายอย่าได้ธูปบูชาไว้ตามพุทธรวงศา นั้นเลย” ทันใดนั้น พระอัฐมาศก็แสดงปาฏิหาริย์เสด็จกลับไปประดิษฐานในอุโมงค์ พระยาสุวรรณภิงคารระลึกถึงพุทธรูปพยากรณ์ จึงได้เพียงแค่อุบมุงไว้ภายในอุบมุงและทำประตูไม้ปิดไว้ และอธิษฐานขอให้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในชาติหน้า

ไขตำนาน

๑. **หนังสือเรื่องอุรังคธาตุนิทาน** ต้นฉบับเดิมเป็นใบลานล่องชาด ๗ ผูก เขียนด้วยอักษรตัวธรรม มีชื่อเขียนว่า **อุรังคธาตุ** ในตอนท้ายของเรื่องว่า พระอรหันต์ทั้ง ๕ เป็นผู้แต่งขึ้น ปัจจุบันทราบชื่อผู้เรียบเรียงเรื่องราว คือ พระยาศรีไชยชมพู (อ้างถึง พิเศษ เจียรจันทร์พงศ์. “บทนำ.” ใน **อุรังคธาตุ(ตำนานพระธาตุพนม)**, หน้า ๕) ฉบับพิมพ์ครั้งแรกเป็นฉบับความสังเขป ส่วนฉบับความสมบูรณ์ กรมศิลปากรจัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๓ เป็นหนังสือที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ อ.ต. หลวงประชุมบรรณสาร (พิณ เตชะคุปต์) ในคำนำของหนังสือระบุว่า อาชญาเจ้าพระอุปราชจำลองมาจากเอกสารโบราณ สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๔ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ได้ประทานให้หอสมุดแห่งชาติ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๔ ฉบับนี้กรมศิลปากรได้มอบให้นายสุด ศรีสมวงศ์และนายทองดี ไชยชาญ ถ่ายถอดจากสำนวนเดิมเรียบเรียงพอให้อ่านเข้าใจได้ทั่วไป ให้ชื่อว่า **อุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม)**

พ.ศ. ๒๕๐๐ กระทรวงศึกษาธิการลาวได้จัดพิมพ์ **อุรังคธาตุเทศนา** ผู้ชำระเรียบเรียง คือ มหาสีลา วีระวงศ์เป็นภาษาลาว อักษรลาว และนำมาพิมพ์เผยแพร่อีกครั้งในงานฌาปนกิจศพองค์สมเด็จพระอริตถสัญญาภแห่งพระราชอาณาจักรลาว ใน พ.ศ. ๒๕๑๒ ชื่อว่า **นิทานอุรังคธาตุ**

พ.ศ. ๒๕๐๔ สำนักพิมพ์ ส.ธรรมภักดีได้จัดพิมพ์ **อุรังคธาตุเทศนา** ของ มหาสีลา วีระวงศ์ เป็นสำนวนภาคอีสาน บนใบลานแบ่งออกเป็น ๑๐ ผูก ๆ ละ ๑ กัณฑ์ ซึ่งพิเศษ เจียรจันทร์พงษ์ (หน้า ๔) มีความเห็นว่า มีที่มาจากต้นฉบับใบลานเดิมเล่มเดียวกับ **อุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม)** และได้สันนิษฐานว่าเขียนขึ้นเพื่อเฉลิมฉลองการราชาภิเษกของพระเจ้าสุริยวงศา พ.ศ. ๒๑๘๑ หลังจากรี้อำนาจขึ้นครองนครเวียงจันทน์

พ.ศ. ๒๕๑๔ พระเทพรัตนโมลี เจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนมได้รวบรวมนิทานประวัติและตำนานต่าง ๆ ซึ่งเล่ากันอยู่ในท้องถิ่นหลังสมัยพระไชยเชษฐาธิราชมาเรียบเรียงขึ้นใหม่ร่วมกับอุรังคธาตุ ให้ชื่อว่า **อุรังค-นิทาน**

อันที่จริงตามวัดต่าง ๆ ในภาคอีสาน เช่นที่จังหวัดอุบลราชธานีแต่เดิมก็มีหนังสือใบลานเรื่องนี้ แต่อาจมีไม่ครบถ้วนทุกผูก เมื่อมหาสีลาได้ชำระแล้วถ่ายทอดกลับไปเป็นอักษรลาว ภาษาลาว ต่อมาจึงเกิดการพิมพ์ถ่ายทอดจากอักษรลาวเป็นอักษรไทย ภาษาอีสานหลายเล่ม เช่น ฉบับของ มนัส สุขสาย และ อุตร จันทวัน เป็นต้น

๒. **อุรังคธาตุ(ตำนานพระธาตุพนม)** มีเรื่องการอุปมาพระธาตุพนมเป็นหัวใจสำคัญ โดยมุ่งเน้นบุคคลสำคัญ คือ พญาศรีโคตรบูรซึ่งจะกลับชาติมาเกิดเป็นพระยาสุริยวงศาในสมัยล้านช้าง แต่ผู้เรียบเรียงได้รวบรวมเอาตำนานบ้านเมืองโบราณซึ่งคงเล่ากันอยู่ก่อนแล้วเข้าไว้ด้วย ดังได้เขียนไว้ในตอนต้นว่า “...นโมพุทธานุ จักกล่าวยังอุรังคธาตุนิทาน ปาทลักษณ์นิทาน ศาสนานครนิทาน...”

อุรังคธาตุนิทาน คือ นิทานเดิมเกี่ยวกับดินแดนของเหล่านาคก่อนที่พระพุทธองค์จะเสด็จมาจนเสด็จมายังสถานที่ที่จะบรรจุอุรังคธาตุ เช่น ตำนานหนองหาน ตำนานภูเกวียน **ปาตลัษณนิทาน** คือ ที่มาของรอยพระพุทธบาทต่าง ๆ เช่น ตำนานพระบาทเวินปลา **ศาสนานครนิทาน** เช่น เรื่องเมืองร้อยเอ็จประตู ตำนานบ้านเมืองโบราณเล็ก ๆ เหล่านี้น่าสนใจ เพราะมีทั้งนำไปเล่ากันแพร่หลายในสำนวนมุขปาฐะต่าง ๆ บางเรื่องให้แรงบันดาลใจกวินนำไปแต่งเป็นวรรณคดีต่อไป เช่น **เรื่องผาแดง - นางไอ่** มาจากเรื่องนาคถล่มเมืองในตำนานเมืองหนองหานน้อย **เรื่องอุสา - บารถ** มาจากตำนานพระกีด - พระพาน เป็นต้น

๓. **ความเชื่อเรื่องนาคเป็นบรรพบุรุษและผู้สร้างภูมิประเทศ**แพร่หลายมานาน การทะเลาะกันของนาคต้นน้ำทำให้เกิดการอพยพเคลื่อนย้ายผู้คนลงมาตามลำน้ำโขง และกระจายไปตั้งหลักแหล่งสองฟากแม่น้ำโขง จนถึงปลายแม่น้ำแก่งสี่ฝี่ มีบันทึกไว้ใน **ตำนานสุวรรณโคมคำ ตำนานสิงหนวัติ** ของล้านนาด้วยเช่นกัน ตำนานสองเรื่องข้างต้นบันทึกเรื่องราวของกลุ่มนาคที่ไปตั้งรกรากอยู่ที่ลุ่มน้ำโขงตอนบน แถบเชียงแสน เชียงราย หลวงพระบาง เลย แต่ **อุรังคธาตุ** บันทึกการอพยพของกลุ่มนาคที่เข้ามาในลำน้ำโขงตอนกลาง คือ ในดินแดนภาคอีสานของไทย ตั้งแต่หนองคายถึงอุบลราชธานี ซึ่งมีผู้คนอยู่อาศัยกันหลายกลุ่มหลายชาติพันธุ์มาก่อนแล้วตั้งแต่ยุคหินใหม่ ผู้คนเหล่านี้ล้วนบูชา **นาค มีความเชื่อว่านาคทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ และเป็นเหตุให้เมืองล่มได้หากผู้ครองเมืองไม่อยู่ในธรรม** ดังในสมัยพระพุทธเจ้าองค์แรก **พระกุกสันโธ** ว่าขอมอินทปัทธ มีอำนาจเหนือดินแดนลุ่มน้ำโขงตอนกลางและตอนใต้ **ธนมุลนาค** ตีความได้ว่าเป็นนาคที่อพยพลงมาหรือคนกลุ่มที่นับถือนาคบริเวณลุ่มน้ำมูล เคยยอมรับอำนาจขอมอินทปัทธ ซึ่งแต่งตั้งเชื้อสายมาครองเมืองหนองหานหลวงเดิมเพื่อควบคุมบ้านเมืองแถบลุ่มน้ำโขง พญาสุรอุทกเป็นทายาทขุนขอมผู้ต้องการขยายอาณาเขตสู่ลำน้ำมูลตอนใต้ ได้สู้รบกับกลุ่มนาค ท้ายสุดถูกนาคถล่มเมือง แต่ทายาทขุนขอมต่อมาคือเจ้ากิงคาระกับเจ้าคำแดงไปตั้งเมืองใหม่ เจ้ากิงคาระยอมรับ **สุวรรณนาค** กลุ่มนาคชาวพุทธผู้พิทักษ์รอยพระบาทของพระอดีตพุทธซึ่งอยู่แถบเทือกเขาภูพาน จึงได้รับการอภิเษกให้ครองเมืองหนองหานหลวง เจ้าคำแดงเชื้อสายขอมครองเมืองหนองหานน้อย ขัดแย้งกับกลุ่ม **พุทธโธปาปนาค** พันธมิตรของสุวรรณนาค ท้ายสุดก็ถูกกลุ่มพุทธโธปาปนาคถล่มเมืองล่มจนน้ำต้องไปรวบรวมคนตั้งเมืองใหม่

๔. **พญาสุวรรณกิงคารผู้มีกระโจมหัวคำ สักวาละคำ และน้ำเต้าคำ** คำขยายชื่อแสดงสถานะความเป็นกษัตริย์ผู้ผ่านการอภิเษกอย่างเป็นทางการ พญาสุวรรณกิงคารครองเมืองหนองหานหลวงในสมัยพระพุทธโคตมะเสด็จมา พระองค์เป็นเชื้อสายของพญาขอมอินทปัทธ แต่ยอมรับสุวรรณนาคชาวพุทธ พระพุทธเจ้าโคตมะจึงเสด็จมาเทศนาโปรดจนเปลี่ยนมายอมรับพระพุทธศาสนาและสถาปนาสร้างพระธาตุเชิงชุม เรื่องราวของพญาสุวรรณกิงคารเป็นตัวอย่างของความเชื่อที่ว่า **นาคเป็นผู้พิทักษ์พระพุทธศาสนา กษัตริย์องค์ใดบูชาพญานาคก็จะได้รับการปกป้องเช่นเดียวกัน**

๕. **หนองหานหลวง** เป็นหนองน้ำหรือทะเลสาบขนาดใหญ่อยู่ที่อำเภอเมืองสกลนคร มีลำธารไหลลงและไหลออกไปหลายสาย เช่น **แม่น้ำฟุ้ง** ไหลจากเทือกเขาภูพานใกล้ดงบังอี มาลงด้านทิศใต้ **ลำน้ำก่ำ** จากหนองหานหลวงไหลออกผ่านอำเภอนาแก ไปยังแม่น้ำโขงที่บ้านน้ำก่ำ อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม **ลำห้วยหลวง** จากหนองหาน จังหวัดอุดรธานี เมืองหนองหานหลวงในตำนานตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำฟุ้งมีพระธาตุเชิงชุมกับพระธาตุคูมอยู่ทางหัวเมืองท้ายเมือง

๖. **หนองหานน้อย** อยู่ในเขตอำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี เป็นต้นกำเนิดของลำน้ำป่าวที่ไหลผ่านกาฬสินธุ์

๗. **พระธาตุเชิงชุม** (เชิงชุม แปลว่า พระบาทชุม หรือชุมนุ้ม) ตำนานว่ามีรอยพระบาท ๔ รอยประทับบนศิลา ก่อนพระมหากัสสปเถระนำพระอรุโธษธาตุมายังอีสาน พระธาตุเชิงชุมที่ปรากฏในปัจจุบัน มีปราสาทหินสมัยลพบุรีสร้างครอบไว้ ที่เสาหินวงกบประตูมีอักษรขอมจารึก ต่อมาเมื่อผู้สร้างเจดีย์แบบอีสานสร้างครอบทับอีกชั้นหนึ่ง ที่พระธาตุคูมก็มีปราสาทอิฐสมัยลพบุรีครอบทับที่บรรจุพระธาตุเช่นกัน

รายการอ้างอิง

พระเทพรัตนโมลี. **ประวัติพระธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนคร**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. ธนบุรี: โรงพิมพ์สุทธินิสารการพิมพ์ ๒๕๐๘. (หนังสือที่ระลึกในงานเทศกาลนมัสการพระธาตุเชิงชุม ๒๕๐๘).

_____. **อรัญคันทาน**. ม.ป.ท. ส.สาราญการพิมพ์. ๒๕๑๔.

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ . “บทนำ.” ใน **อรัญคธาต (ตำนานพระธาตุพนม)**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๗. (กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในงานสัมมนาวิชาการ เรื่อง วรรณกรรมสองฝั่งโขง วันที่ ๓๐ มิถุนายน - ๑ กรกฎาคม ๒๕๓๗).

อุดร จันทวัน. “วรรณกรรมอมตะ ๒ ฝั่งโขงเรื่องอรัญคธาต ตำนานพระธาตุพนม.” ใน **สุดยอดวรรณกรรมอีสาน**, ๑๐๐ - ๑๒๗. (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ พระธรรมวิสุทธิธารจารย์ (เหล่ว สุนนมหาเถระ) ๒๒ พฤศจิกายน ๒๕๕๒).

ผาแดง-นางไอ่ บันทึกการทำสงคราม ของละว้า ขอม และนาค*

ศาสตราจารย์สุภัทญา สุจฉายา

ผาแดง-นางไอ่ เป็นนิทานยอดนิมยของชาวอีสานไม่แพ้กันเรื่องขูลู-นางอ้ว เนื้อเรื่องมีลักษณะเป็นตำนานประจำถิ่นอีสาน เพราะอธิบายสถานที่สำคัญในท้องถิ่นทั้งหนองหานใหญ่ จังหวัดสกลนคร และหนองหานน้อย อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ประเด็นสำคัญในบทความนี้มีมิได้อยู่ที่นางไอ่ค่า ลูกสาวขอมผู้เลอโฉมหรือกัณฑ์ นาคหนุ่มผู้หลงรักนางไอ่ค่าแปลงเป็นกระรอกเผือกจนกลายเป็นสาเหตุแห่งเมืองล่ม แต่อยู่ที่ท้าวผาแดงแห่งเมืองผาโพง เขาเป็นใคร?

ตอนต้นเรื่องผาแดง-นางไอ่เล่าว่า บริเวณหนองกระแสนครใหญ่อยู่ ๕ นคร มีนาค ๒ ตนเป็นเพื่อนกันชื่อ *สุทโธนาค* กับ *สุวรรณนาค* สัญญากันว่าได้อาหารใดมาจะต้องแบ่งกันคนละครึ่ง วันหนึ่งสุวรรณนาคได้ช้างมาหนึ่งตัวก็แบ่งเนื้อให้เพื่อนครึ่งหนึ่งวันต่อมาได้เม่นก็แบ่งเนื้อให้อีก แต่สุทโธนาคไม่พอใจ เกิดทะเลาะกันจนพระอินทร์ต้องเนรเทศสุทโธนาคไปอยู่แม่น้ำโขง และสุวรรณนาคไปอยู่แม่น้ำ

น่าน ส่วนเมืองทางใต้เป็นของพญาขอมหลวงผู้สืบพงศ์เผ่ามาจากเมืองสุวรรณโคณฑาค่าที่ล่มจมไปในแม่น้ำโขง

พญาขอมหลวงครองเมืองเอกราชหรือหนองหานในปัจจุบัน มีธิดาชื่อนางไอ่ค่า และมีเมืองเครือญาติสำคัญได้แก่ เมืองเชียงเหียนของน้องชายคนโต (ปัจจุบันคือบ้านเชียงเหียน ตำบลเขวาสาน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม) เมืองศรีแก้วของน้องชายคนเล็ก (ปัจจุบันคือบ้านสีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด) เมืองฟ้าแดดของหลานหน้า (ปัจจุบันคือบ้านบักก้อมข้าวหลามหรือบ้านเสมา อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์) เมืองหงส์ เมืองทอง ของหลานลุง (ปัจจุบันคือบ้านเมืองหงส์ อำเภอจตุรพักตรพิมาน จังหวัดร้อยเอ็ด) ทุกเมืองดังกล่าวจะมี “ปรางค์กู่หินแลง” เป็นเทวาลัยสำหรับให้ประชาชนกราบไหว้บูชา ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของกลุ่มขอมแถบหนองหาน

เมื่อนางไอ่ค่าอายุได้ ๑๕ ปี ความงามของนางเป็นที่เล้าโลงไปทั่ว จนถึงเมืองผาโพงของท้าวผาแดงซึ่งตั้งอยู่บนภูสูง ท้าวผาแดงหลงรักนางไอ่ค่า

จนทนไม่ไหว ต้องออกติดตามลงมาดูตัว ทว่าเมืองทั้งสองแห่งอยู่ห่างไกลกันมาก ระหว่างทางลงจากภูเขาดังนั้นนางไอ่ค่าต้องบุกป่าฝ่าดงข้ามแม่น้ำใหญ่ แต่ท้าวผาแดงก็มีหวั่นขี้ม้าบักสามลงมาหานาง ในที่สุดได้ลักลอบสมสู่กับนางไอ่ค่าและกลับไปเมืองผาโพงเพื่อหาทางสู่ขอนางมาเป็นคู่ครอง

วันหนึ่งพญาขอมหลวงคิดจะทำบุญใหญ่ให้แก่ตัวเอง จึงออกประกาศเชิญชวนเมืองต่างๆ ทำบั้งไฟมาร่วมประชันกันในวันเพ็ญเดือน ๖ เพื่อยิ่งไปคารวะถนอมหลวงฟ้า บั้งไฟของพญาขอมหลวงเป็นบั้งไฟแสนที่ทำจากไม้ประดู่ ขนาดกว้าง ๓ วา ยาว ๙ วา ชาวเมืองช่วยกันทำตั้งแต่เดือน ๑๐ นอกจากนั้นยังมีบั้งไฟแบบต่างๆ อีกได้แก่ บั้งไฟหมื่นและบั้งไฟดาว

พอถึงวันนัดหมายในเดือน ๖ ชาวเมืองทั้งสี่ทิศต่างยกขบวนแห่แหนบั้งไฟของตนมาร่วมงานบุญบั้งไฟจนเต็มทุ่งนาหลวง มีทั้งเมืองศรีแก้ว เชียงเหียน ฟ้าแดด เมืองที เมืองสรวง เมืองเพ็ง บ้านเว่อเต้า บ้านเว่อเวียน เมือง

* พิมพ์เผยแพร่ในวารสารเมืองโบราณ ปีที่ ๔๒ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มีนาคม ๒๕๕๔) : ๙๗-๑๐๒

สิงห์ เมืองสงยาง เชียงสา เชียงเครือ เมืองพาน เมืองเสือฟ้าหย่อน เมืองพันดอน เมืองสองคอน เมืองซัว เชียงโพ เมืองแมด เมืองกะนวน เมืองหงส์ เมืองเชียงดา เมืองนาโง ดอนแซ คันธา บ้านเขียบ บ้านน้ำตอง โพนกระต่าย สังกะจาย บ้านกะลิม เมืองพาน เมืองซุกกินน้ำ เมืองไพระเมืองเชียงฆ้อง เชียงตอง เชียงการิมน้ำโขง

ฝ่ายท้าวผาแดงก็ยกขบวนบั้งไฟแสนลงมาจากภูผาโงเพื่อมาร่วมงานบุญ ในขบวนประกอบด้วย เทียนคำ เทียนเงิน และดอกไม้เงินดอกไม้ทอง บั้งไฟแสนของท้าวผาแดงมีขนาดใหญ่ งดงามแปลกตาจนพญาขอมหลวงถึงกับเฝ้าถามว่าเป็นของผู้ใด ท้าวผาแดงจึงแนะนำตัวว่าตนเองมาจากเมืองผาโง นำเครื่องบรรณาการมาถวายพร้อมกับนำบั้งไฟมาร่วมงาน พญาขอมหลวงถูกใจท้าวผาแดงมาก อยากรได้เป็นลูกเขย จึงชวนเสี้ยมทายว่า หากยิงบั้งไฟขึ้นฟ้าแล้วบั้งไฟไม่แตก จะยกนางไธมาให้เป็นคู่ครองและให้ครองเมืองด้วย ท้าวผาแดงก็ทูลกลับว่าหากบั้งไฟของตนยิงขึ้นไปแล้วแตกก่อน จะยกเมืองผาโงให้เป็นสินสอด การที่วางไว้ก็นั้นเข้าทางคูรักทั้งสองโดยที่พญาขอมหลวงมิล่วงรู้ความสัมพันธ์ลับของทั้งคู่มาก่อน

เมื่อถึงวันจุดบั้งไฟได้กลายเป็นวันที่พลกษัตริย์ของทั้งคู่ บั้งไฟของพญาเชียงเทียน พญาฟ้าแดด เมื่อจุดแล้วพุ่งทะยานหายขึ้นฟ้าไป กว่าจะตกคืนมาใช้เวลา ๒ วัน บั้งไฟของพญาศรีแก้ว เมืองหงส์ เมืองทอง ก็เช่นกันพุ่งไปถึงเมืองแกน แต่บั้งไฟของท้าวผาแดงที่อยู่บนค้ำบั้งไฟจุดไม่ขึ้น มีแต่ควันโขมง เช่นเดียวกับบั้งไฟของพญาขอมหลวง

พญาขอมหลวงเศร้าโศกเสียใจมาก เพราะแสดงว่าพระองค์ไม่มีบุญพอที่จะได้เป็นจักรพรรดิราช ฝ่ายท้าวผาแดง

ต้องลาจากนางไธมา กลับเมืองผาโง โดยไม่สามารถเอานางกลับไปด้วย ฝ่ายเมืองเครือญาติของพญาขอมหลวงก็ยกขบวนกลับบ้านเมืองด้วยความไม่พอใจที่ไม่ได้รับรางวัลใดๆ จากพญาขอมหลวง ทั้งที่บั้งไฟของพวกเขาคนล้วนจุดขึ้นฟ้า

เคราะห์ร้ายของพญาขอมหลวงมิได้จบเพียงเท่านั้น ปรากฏว่าความงามของนางไธมาทำให้เกิดเหตุการณ์สำคัญตามมา เมื่อนาคหนุ่มชื่อ กังคี อยู่ที่เมืองคริสต์ตนาคนเหตุทางปลายของแม่น้ำโขง ซึ่งหลงรักนางไธมา ได้ข่าวว่าท้าวผาแดงกลับเมืองไปแล้ว จึงลาพ่อแล้วเดินทางไปยังเมืองของพญาขอมหลวง หวังจะได้นางไธมาเป็นคู่ครอง กังคีได้แปลงกายเป็นกระรอกเผือกชวนขอคำที่คอไต่ไม้จิวไปหานาง นางไธมาได้ยินเสียงขอคำกระรอกไม้เหมือนเสียงคนตรีจึงออกมาเห็นเข้า เกิดความอยากได้ จึงให้ตามนายพรานมาจับกระรอกให้นายพรานใช้หน้าไม้ยิงถูกรวนนมของกระรอกเผือก พิษเข้าตรงสู่หัวใจ ก่อนตายกังคีได้สั่งบริวารให้กลับไปบอกลาพ่อ และได้อธิษฐานขอให้เนื้อของตนมีจำนวนทวีคูณ สามารถนำไปเลี้ยงชาวขอมได้ทั้งหมด ชาวเมืองขอมนำเนื้อกระรอกไปสับทำลาบก้อยแจกกันกินทั่วเมือง ยกเว้นบ้านของแม่ฝ่ายซึ่งถือเป็นบุคคลน่ารังเกียจ

เมื่อพญาศรีสุทโธนาคนได้ข่าวจากบริวารของกังคีว่าลูกชายของตนตายแล้วก็โกรธจัด ยกพลบุกเข้าถล่มเมืองขอม สั่งบริวารให้ฆ่าทุกคนที่กินเนื้อกระรอก บังเอิญท้าวผาแดงย้อนกลับมาหานางไธมา แปลงใจที่เห็นก้อนหินและก้อนไม้ขวางทางอยู่เต็มเมืองเมื่อพบนางไธมาจึงถามด้วยความแปลกใจแต่นางไม่สนใจด้วยนึกว่าเป็นไม้ที่ทิ้งไว้เมื่อตอนทำบุญบั้งไฟ นางไธมาได้เชิญชวนท้าวผาแดงให้ชิมลาบกระรอก แต่

ท้าวผาแดงไม่กิน กลับห้ามนางด้วยเชื่อว่ากระรอกชวาเมาสู่เมืองเป็นอุบาทว์ จะทำให้เกิดทุกข์ยากขึ้น

ในคืนนั้นเองก็เกิดเหตุอย่างท้าวผาแดงกังวล กองทัพนาคนบุกเข้าทำลายเมืองขอมจนเมืองทั้งเมืองถล่มกลายเป็นหนองน้ำใหญ่ ยกเว้นแต่บ้านแม่ฝ่ายที่ไม่ได้กินเนื้อกระรอกได้กลายเป็นดอนอยู่กลางน้ำ ท้าวผาแดงรีบอุ้มนางไธมาขึ้นม้าบักสามแล้วพาหนีออกจากเมือง ระหว่างทางก็ถูกนาคถล่มไล่หลัง นางไธมาต้องโยนข้าวของที่ติดตัวมาทิ้ง ครั้งแรกโยนหม้อได้เกิดเป็น *ห้วยน้ำหม้อ* ครั้งที่ ๒ โยนกลองเป็น *ห้วยกลองศรี* ครั้งที่ ๓ โยนแหวนได้กลายเป็น *ห้วยหนองแหวน* แต่นาคก็ยังตามมาไม่ลดละ ในที่สุดพญาคนได้ใช้ทางควัดเอานางไธมาหลุดจากหลังม้า จมหายไปต่อหน้าต่อตาท้าวผาแดง

ท้าวผาแดงกลับเมืองผาโงด้วยความโศกเศร้าสิ้นหวัง คิดถึงนางไธมาจนซำใจตาย กลายเป็นหัวหน้าผีรวบรวมพลพรรคยกทัพไปแก้แค้นเหล่า นาค เกิดเป็นมหาสงครามระหว่างนาคกับพลผีท้าวผาแดงที่หนองหาน บางส่วนว่าฝ่ายนาคของพญาศรีสุทโธนาคนเป็นฝ่ายเพลี่ยงพล้ำถูกขอมไล่ลงน้ำ จึงไปทูลขอพระนาคเสนมาช่วย แต่ก็ยังแพ้ จึงไปทูลท้าวเวสสุวรรณผู้เป็นเจ้าของผีให้มาช่วยตัดสิ้นความ ท้าวเวสสุวรรณอธิบายวิบากกรรมของแต่ละคน และตัดสินใจให้ท้าวผาแดงปกครองผู้คนตั้งแต่เมืองจันทบุรี (เวียงจันทน์) ขึ้นไป บางส่วนว่าเสียงของการรบพุ่งดังถึงเมืองสวรรค์ของพระอินทร์ พระอินทร์ต้องลงมาห้ามทัพ โดยพิพากษาว่านางไธมาต้องอยู่ชุดใช้กรรมที่เมืองนาคก่อน เมื่อหมดกรรมจึงจะตัดสินใจจะยกนางให้ใคร กองทัพผีท้าวผาแดงก็กลับคืนเมืองผาโง ส่วนกองทัพของพญาศรีสุทโธนาคนก็อยู่บริเวณแม่น้ำโขงดังเดิม ส่วนเมืองพญา

วิมล
วิมล วิมล วิมล วิมล วิมล

ภาพวาด : สกนธ์ แพทยกุล

ขอมหลวงก็จมหายไป เหลือเพียงตำนาน
ที่เล่าสืบกันมา บ้างก็ว่าเป็นหนองหาน
ใหญ่ จังหวัดสกลนคร บ้างก็ว่าเป็นหนอง
หานน้อยที่อำเภอกุมภวาปี จังหวัด
อุดรธานี

การตีความตำนาน

ตำนานเรื่องผาแดง-นางไอ่
เกี่ยวข้องกับกลุ่มชน ๓ กลุ่ม คือ ขอม
บริเวณแอ่งสกลนคร ชนดั้งเดิมที่อยู่บน
ภูสูง และนาคจากลุ่มแม่น้ำโขง ตอนต้น
เรื่องจะเห็นได้ชัดว่าได้รับอิทธิพลมาจาก
**ตำนานสุวรรณโคตมา ตำนานสิงหนวัติ
กุมาร และตำนานอุรังคธาตุ (ตำนาน
พระธาตุพนม)**

ตำนานสุวรรณโคตมาเล่าว่า
เมื่อน้ำท่วมโลกกลดลง ที่หนองกระแสน
มีนาค ๒ คนเป็นใหญ่และเป็นสหาย
กัน ตัวหนึ่งชื่อศรีสัตตนาคน อีกตัวชื่อ
นหุตตนาคน นาคทั้งคู่ได้ช่วยกันขุดลำคลอง
มาจากแม่น้ำมหิ ซึ่งเป็นหนึ่งในปัญจ-
มหานทีจนกลายเป็นหนองกระแสนหลวง
หนองกระแสน้อย แม่น้ำแตกหลวง
(แม่น้ำแท้หรือแม่น้ำคำไหลออกที่เมือง
ชานอยในเวียดนามเหนือ) แม่น้ำแตก
น้อย (แม่น้ำแดง) แล้วขุดต่อไปเป็นแม่น้ำ
อุและแม่น้ำโขง ถึงแคว้นโพธิสารหลวง
หรือวงศ์อินทปัตต์ ต่อมานาคทั้งสอง
ทะเลาะกันเพราะการแบ่งเนื้อช้างและ
เนื้อเม่น ศรีสัตตนาคนแพ้จึงพาบริวาร
ขุดควักแม่น้ำออกทะเลแม่น้ำโขง

เมืองปาดลีนบุตรเกิดโรคระบาด
ราชบุตรจึงหนีไปอยู่ป่าในตำบลโพธิสาร
หลวง เกิดลูกชายจึงตั้งวงศ์ขอมขึ้น ขอม
วงศ์ปาดลีนบุตรได้แต่งงานกับวงศ์อินทปัตต์
แล้วครองโพธิสารหลวงมาชั่วระยะหนึ่ง
พระนางอุรสาและพระกุมารถูกลอยแพ
แพไปหยุดที่ปากน้ำกไหลลงแม่น้ำโขง
จึงตั้งเมืองชื่อ **สุวรรณโคตมา** ขึ้น ต่อมา
มีเจ้าเมืองโคงและริบสินค้ำของพ่อค้าซึ่ง
เป็นสามัญนาคที่มาจากเมืองทางใต้

ของแม่น้ำโขง นาคจึงทำให้เมืองล่มจม
ลงแม่น้ำโขง

ตำนานสิงหนวัติกุมารบันทึก
ว่า สิงหนวัติกุมารเป็นราชบุตรของ
พระเจ้าเทวกาลแห่งนครไทยเทศ ได้ลง
มาสร้างเมืองสุวรรณโคตมาขอมเขต ซึ่ง
เดิมเป็นเมืองร้างอยู่ในเขตแดนของขอม
และละว้า พันธุนาครราชได้แปลงร่างเป็น
คนมาช่วยสร้างเมือง จึงเรียกเมืองนี้ว่า
นาคบุรีหรือนาคพันธุสิงหนวัตินคร ภาย
หลังเรียกว่า โยนก ได้ต่อสู้กับพวกขอม
คำจนชนะ

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๑๐๐๓ ราษฎร
ไปหาปลาในแม่น้ำกก พบปลาไหลเผือก
ตัวเท่าลำตาล จึงฆ่าและนำมาถวาย
เจ้าเมือง พระองค์ได้แลเนื้อปลาไหลเผือก
แจกให้ชาวเมืองกิน ยกเว้นบ้านแม่ฝ่าย
ตกตึกคั้นนั้น เมืองโยนกนาคพันธุ์ก็ล่ม
จมหาย

ตำนานอุรังคธาตุกล่าวว่า เมือง
สุวรรณภูมิเป็นที่อยู่ของนาคที่สืบเชื้อ
สายมาจากสุวรรณนาคน เมื่อพระพุทธ-
เจ้าเสด็จก่อนถึงเมืองหนองหานหลวงได้
พบกับโอรสนาค ผู้มีเชื้อสายของพญา
ศรีสุทโธนาคน

พระอริยานุวัตร เขมจารี ปราชญ์
ชาวอีสานได้ปริวรรตวรรณคดีตำนาน
เรื่องนี้เป็นภาษาไทย โดยเขียนคำนำ
หนังสือไว้ว่า

“วรรณคดีผาแดงนางไอ่มีมา
แต่โบราณ ไม่มีใครรู้ว่าแต่งขึ้นในสมัย
ใด มีขึ้นในยุคขุนขอมมีอิทธิพลทางใต้
ผาแดงเป็นขุนขอมครองเมืองผาโพง
นางไอ่เป็นราชธิดาของพญาขอมหลวง
ครองเมืองเอกราชนคร พญาขอมหลวง
มีน้องชายชื่อขุนขอมเชียงเทียน ครอง
เมืองเชียงเทียน อันอยู่ในเขตอำเภอ
เมืองมหาสารคาม น้องชายอีกคนหนึ่ง
ชื่อขุนขอมศรีแก้ว ครองเมืองศรีแก้ว
อยู่ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด
มีหลานชายครองเมืองหงส์ เมืองทอง

อยู่ในเขตอำเภอจตุรพักตรพิมาน จังหวัด
ร้อยเอ็ด...”

นิทานเรื่องนี้มีบันทึกเป็นอักษร
ไทยน้อยไว้ในโบราณเก่าแก่ มีทั้งแต่ง
เป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง โดยเฉพาะ
ฉบับที่แต่งเป็นร้อยกรอง พระอริยานุวัตร
ได้บันทึกไว้ว่า

“...ได้คัดเลือกสรรมาหลาย
สำนวน เห็นว่าสำนวนนี้พอฟังได้ เข้า
หลักสำนวนสากล จึงได้ชำระปริวรรต
เพื่อเป็นแนวทางแก่ท่านผู้สนใจในทาง
ประวัติศาสตร์และทางประเพณีจะได้
ศึกษาค้นคว้า”

ต่อมาอาจารย์สุภณ สมจิต-
ศรีปัญญา ได้ตรวจสอบชำระจากต้นฉบับ
โบราณอีก ๕ ฉบับ มีทั้งที่พบในอำเภอ
ต่างๆ ที่เป็นเมืองเก่า เช่น อำเภอนาคูน
อำเภอกันทรวิชัย ในจังหวัดมหาสารคาม
และบ้านเมืองหงส์ อำเภอจตุรพักตรพิมาน
จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งมีความสมบูรณ์ครบ
ถ้วนและมีรายละเอียดมากกว่าฉบับ
พระอริยานุวัตร โดยเฉพาะส่วนท้ายที่เป็น
การรบระหว่างขอมกับนาค ซึ่งผู้เขียน
จะใช้สำนวนปริวรรตของอาจารย์สุภณ
เป็นหลักในการวิเคราะห์ตำนานเรื่องนี้...

ท้าวผาแดงเป็นใคร

ท้าวผาแดงเป็นกษัตริย์ที่ครอง
“เมืองใหญ่ผาแดง โขงคำสูง ยอดภูเข
แก้ว” เป็นเชื้อสายพระพาน

“นวนามเชื้อ พระพานเป็นพ่อ ภูเหล่า
ยังต่อไว้ พานน้อยลูกชาย
หลายเช่นเข้า มาสอดหลานเหลน
เป่นผาแดง แม่นกุงศ์ช้อย...”

พระพานในที่นี้คือพระพาน
คนเดียวกับที่กล่าวถึงใน **ตำนานพระกิต
พระพาน ตำนานอุรังคธาตุ** และวรรณคดี
เรื่องอุสา-บารส เป็นกลุ่มที่นับถือพระ
อิศวรและทำสงครามกับกลุ่มที่นับถือ
พระกฤษณะ เมืองของพระพานอยู่
บริเวณเชิงเขาภูพานแถบอำเภอบ้านผือ

จังหวัดอุตรธานี ในเรื่องเล่าว่า พระพานใส่ธนูทองไว้ในเรือค้า อยู่ในถ้ำใหญ่มีชื่อเรียกว่า “ถ้ำโลงโค้ง” ใครที่จะไปเอาต้องเผชิญกับงูขวิดที่เฝ้ารักษา ยกเว้นผู้สืบเชื้อสายเช่นท้าวผาแดงจึงจะสามารถไปเอามาใช้รบกับนาคเสน ธนูทองจึงเป็นอาวุธวิเศษของฝ่ายท้าวผาแดงซึ่งปกติเป็นพวกที่ถนัดใช้หน้าไม้อาบยางนองและหอกดาบเป็นอาวุธ

ในวันที่ไปร่วมงานบุญบั้งไฟของพญาขอมหลวง ท้าวผาแดงแต่งตัวเต็มที

“ท้าวก็ เทียมทงเสื่อ ลายคำผินหลาก คือดั่ง ท้าวฟากฟ้า พระอินทร์ให้ลอลดลง ทรงเทริดม้าว กวมเกศกศา”

ท้าวผาแดงสวมเทริดม้าวอ้อมครอบผม แสดงว่าผู้ชายในยุคนั้นไว้ผมยาว มีเครื่องประดับศีรษะคือ เทริด แต่มีทรงกลมเหมือนกำไล (ม้าว) ครอบผม

ท้าวผาแดงเป็นคนภูเขา ชีมีท่าเก่ง มีม้าคู่ใจคือม้าบักสาม มีพันธมิตรเป็นคนภูเขาเช่นกัน ได้แก่ ท้าวผาดวง พญาภูหอ พญาภูโฮง และน้องชายแม่เดียวกันของท้าวผาแดงคือ พญาเหล่า เมื่อท้าวผาแดงตรอมใจตาย ในวรรณคดีบอกว่าผีท้าวผาแดงกลายเป็นผีหลวงอยู่ที่ภูเขาแก้วตามแนวผีเสื้อหรือบรรพบุรุษของตน ไม่ได้ขึ้นสวรรค์ เพราะยังมีใจอาฆาตพยาบาทกลุ่มนาค “ทงอยู่ภูเขาแก้ว ผาแดงเมืองเก่า ทรายท้อเท่าเดี๋ยวนี้ก็หากยัง เจ้าเอย”

เมื่อสิ้นท้าวผาแดง พญาเหล่าผู้เป็นน้องชายสืบวงศ์ต่อมาจนกระทั่งเสียชีวิตร จึงเป็นอันสูญสิ้นราชวงศ์ผาแดง ในวรรณคดีฉบับของอาจารย์สุภณระบุชัดเจนว่า **วงศ์ผาแดงเป็นชาวละว้า** เมื่อสิ้นกษัตริย์นักรบ ชาวละว้าก็หนีขึ้นภูสูงและเข้าป่าไปเป็นชาวป่า

“เมืองผาแดง เปล่าเสียบมีเจ้า

เอากันเข้า ภูเขาบ้านป่า

เป็นละว้า เดี่ยวนี้ก็หากยัง เจ้าเอย...”

อาจารย์สุภณสันนิษฐานว่า พวก**ญ้อกร**ซึ่งเป็นชาวพื้นเมืองที่อาศัยอยู่ตามไหล่เขารอยต่อระหว่างจังหวัดเพชรบูรณ์ ชัยภูมิ และนครราชสีมาพูดภาษาตระกูลมอญ-เขมร ซึ่งใกล้เคียงกับภาษามอญโบราณในสมัยทวารวดี น่าจะมีบรรพบุรุษเป็นชาวละว้าที่หนีขึ้นไปหลบซ่อนบนภูสูง แต่เดิมคนไทยมักเรียกชนกลุ่มนี้ว่า **ละว้าชาวบน**

แต่ที่ผู้เขียนติดใจคือ “ภูเขาแก้ว” ซึ่งเป็นที่อยู่ของผีเสื้อของท้าวผาแดง เพราะชวนให้นึกถึงตำแหน่ง**พระศรีถมอรัศน์** เจ้าเมืองศรีเทพ (อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์) ในสมัยอยุธยา ถมอ แปลว่า หิน, รัศน์ แปลว่า แก้ว เจ้าเมืองศรีเทพถือเอาภูเขาแก้วเป็นนิมิตของเมืองเช่นเดียวกับสถานที่สถิตของผีต้นวงศ์ผาแดง

นอกจากนี้บริเวณเมืองหล่มทั้งอำเภอหล่มเก่าและอำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ มีร่องรอยของเมืองโบราณหลายเมือง เช่น เมืองนครเดิด เมืองราดของพ่อขุนผาเมือง ซึ่งเป็นคนรุ่นหลังท้าวผาแดงในนิทาน

ผาแดงในพงศาวดารเมืองเหนือเป็นละว้า

ละว้าเป็นชนพื้นเมืองดั้งเดิมที่ตั้งถิ่นฐานเป็นรัฐก่อนอาณาจักรล้านนาและอาณาจักรไทย และก่อนที่อารยธรรมอินเดียจะขยายอิทธิพลเข้ามาในสุวรรณภูมิ เรียกตนเองว่า “**ละเวือะ**” มีภาษาและวัฒนธรรมเป็นของตนเอง นักภาษาศาสตร์อธิบายว่า ภาษาละว้าจัดอยู่ในตระกูลภาษาใหญ่ออสโตร-เอเชียติกตระกูลภาษาย่อยมอญ-เขมร คนส่วนใหญ่มักสับสนกับ “**ลาวะ**” ที่เรียกตัวเองว่า “**เลอมีล**” ซึ่งเป็นภาษาที่จัดอยู่ในตระกูลภาษามอญ-เขมร สาขาย่อยขมุ ปัจจุบันยังพบผู้พูดภาษาละว้าอยู่ในบริเวณหุบเขาแถบตะเข็บจังหวัดเชียงใหม่และแม่ฮ่องสอน

ละว้าเคยมีอาณาจักรของตนเอง กษัตริย์ละว้าคนสำคัญที่มีชื่อในประวัติศาสตร์ เช่น **ขุนหลวงวิรังคะ** ผู้เสียเมืองลำพูนให้พระนางจามเทวีซึ่งเป็นกลุ่มขอมละว้า **ลวจักรวาช** ผู้ลงจากตอยตุงและเป็นต้นวงศ์มังรายแห่งอาณาจักรเงินยางเชียงแสน เป็นบรรพบุรุษของขุนเจืองและพญามังราย ใน **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** บันทึกว่า ในปีถัดได้ (ศักราช ๖๒๑) เจ้ามังรายซึ่งไปอยู่ที่เมืองฝางได้ขยายเมืองโดยการตีเมืองของญาคอก่อน คือ ยกพลไปปล้น **เมืองผาแดงเชียงทอง** ซึ่งเป็นเมืองลูกหลานของลาวครอบ ลูกชายคนโตของลวจักรวาชที่ให้ไปครองเมืองบ้านถ้ำ แสดงว่าเมืองผาแดงในพงศาวดารเหนือเป็นเมืองละว้า พญามังรายก็มีเชื้อสายละว้าทางสายพ่อคือลาวเม็ง ซึ่งเป็นโหลนของพญาเจือง

เมืองผาโพงอยู่ที่ไหน

เมืองผาโพงของท้าวผาแดงอยู่บนภูสูง การเดินทางต้องข้ามป่าไม้ไผ่ ห้วย ดาด ในฉากตอนท้ายพรรณนาถึงกองทัพผีท้าวผาแดงที่ยกพลลงมารบกับนาค ระบุนชัดเจนว่าพรรคพวกของผีท้าวผาแดงเป็นพวกอยู่ที่สูง “**พงศ์เผ่าแก้ว จดทั่วภูผา**” แต่บ้านเก่าของตนอยู่ที่หนองหาน “**ในขงกว้าง หนองหานบ้านเก่า**” แสดงว่าที่ราบหนองหานเคยเป็นเมืองของกลุ่มละว้ามาก่อนที่จะถูกพวกขอมเชื้อสายสุวรรณโคมค้ายึดครอง ชนกลุ่มนี้จึงถอยร่นขึ้นเทือกเขาเพชรบูรณ์ไป

ฤกษ์เคลื่อนทัพของกองทัพผีท้าวผาแดง (ซึ่งอาจหมายถึงกลุ่มลูกหลานในสมัยหลังก็ได้) ใช้ฤกษ์มหาชัย โชคใหญ่ ยกพลในเดือน ๗ วันอังคาร มือกาบใจ มีขบวนถือธงนำขบวน ท้าวผาแดงนั่งมาในเสลี่ยงคำหามลงไปที่ค่าย จากนั้นจึงให้บริวารพันไม้ไผ่เสี้ย ไม้ขวางมาทำแพขนาดใหญ่ พอถึงเดือน ๑๒ ทัพทั้งหมดก็ล่องแพลงไปเมืองได้ น้ำที่

พาแพล่องลงไปมีทั้งน้ำผา น้ำฝน และ น้ำป่า ไหลผ่านแก่งหินและเหวห้วยต่างๆ ผ่านภูเขิวไปสู่ น้ำพรมตั้ง บริเวณนี้ เล่ากันว่าผีใหญ่ (เทวดา) เอาหินผา มาก่อปิดไว้ กลายเป็นวังน้ำ ผ่านไป ๗ วัน แพก็ล่องถึงบริเวณที่ลำน้ำ ๓ สาย มารวมกัน

“สามแม่น้ำ มาอ่วม คลองเดียว ภูเขิววง หีบสองพันห้วย พรมเขิว เข้า โสมพองภูหนีบ”

หมายถึงบริเวณที่ลำน้ำพรม ลำน้ำเขิว มารวมกับลำน้ำพอง กลายเป็นต้นน้ำพองเรียกว่า **พองหนีบ** เมื่อมาถึงที่นี่แล้วแพล่องต่อไปไม่ได้จึงสละแพ เตรียมอาวุธและปัจจัยอื่นๆ ได้แก่ ไม้ไผ่ ไม้บง ไม้ซาง เตรียมทำหน้าที่ และยางน่อง จากนั้นยกพลลงไปที่หนองหานน้อย (อำเภอกุมภวาปี) เพื่อรบกับพวกนาค

เทือกเขาเพชรบูรณ์ทอดยาวจากประเทศลาวมาสู่ภาคกลางของประเทศไทย กินพื้นที่ในภาคอีสานและภาคกลาง ส่วนที่อยู่ในภาคอีสานจะอยู่ชายขอบทางตะวันตกตอนบน แบ่งภูหลวง จังหวัดเลย กับภูเขิว จังหวัดชัยภูมิ ยอดที่สูงที่สุดคือยอดภูหลวง ส่วนที่อยู่ในภาคกลางแบ่งออกเป็นเทือกเขาเพชรบูรณ์ ๑ และเทือกเขาเพชรบูรณ์ ๒

เทือกเขาเพชรบูรณ์ ๑ เป็นทิวเขาทางทิศตะวันออกของแม่น้ำป่าสักต่อกับทิวเขาแดงพญาเย็น ส่วนเทือกเขา

เพชรบูรณ์ ๒ เป็นทิวเขาทางทิศตะวันตกของแม่น้ำป่าสัก ทอดผ่านถนนสายพิษณุโลก-เพชรบูรณ์-เลย

จากเส้นทางเดินทัพ เมืองผาโพงของท้าวผาแดงจะอยู่บริเวณเทือกเขาเพชรบูรณ์จากด้านตะวันตก ซึ่งน่าจะเป็นบริเวณ**อำเภอหล่มสัก**ในปัจจุบัน โดยใช้กองทัพข้ามข้ามภูเขา ส่วนกองหน้าไปสร้างเพอริมน้ำพรม น้ำเขิว เพื่อรอกัณฑ์ท้าวผาแดงและทัพพันธมิตรเมืองภูหอ ภูโง้ง (ตำบลภูหอ อำเภอภูหลวง จังหวัดเลย) ที่จะมาลงแพที่ลำน้ำพรมกลางและลำน้ำเขิว แล้วล่องมาสะละแพทิ้งไว้ที่พองหนีบ (เขื่อนอุบลรัตน์ อำเภออุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น) ต่อจากนั้นเดินทัพบนภูพานคำเข้าสู่บริเวณหนองหานน้อย อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ผู้เขียนเคยสอบถามเส้นทางเดินทัพนี้จากคุณพเยาว์ เข็มขนาด นักสำรวจมือหนึ่งของกองโบราณคดี กรมศิลปากรว่าเมื่อ ๓๐ ปีที่แล้วเป็นไปได้มากน้อยเพียงใด ท่านก็ยืนยันว่าเป็นเส้นทางโบราณที่คนแถบขอนแก่น ชัยภูมิ ใช้เดินทางข้ามเทือกเขาเพชรบูรณ์ ผ่านบริเวณน้ำพรมซึ่งปัจจุบันคือเขื่อนจุฬาภรณ์ไปออกหล่มสัก

ผาแดงและศาลเจ้าพ่อผาแดง บนเส้นทางสายชุมแพ-หล่มสัก

บนเส้นทางสายชุมแพ-หล่มสักที่ตัดผ่านเทือกเขาเพชรบูรณ์ บริเวณฝั่งซ้ายมือที่เป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า

ภูผาแดง ส่วนทางขวาเป็นอุทยานแห่งชาติ น้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ ระหว่าง กิโลเมตรที่ ๒๕-๒๖ มีชะง่อนผาหินทราย สีแดงสูงจากระดับน้ำทะเล ๕๐๐ เมตร ทอดยาวยื่นออกไปในอากาศ เรียกกันว่า **ผาแดง** หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า **ผานางอ้าย** เหนือขึ้นไปตามลำน้ำป่าสักมี **ผาล่าและผาคำ** ลักษณะของผาทั้งสามคล้ายกัน น่าจะเป็นที่อยู่ของชาวละว้ามาก่อน ผาทั้งสามนี้ชาวบ้านหล่มสัก ถือว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ ในเทศกาลสำคัญ เช่น บุญบั้งไฟ บุญสงกรานต์ จะมีการนำน้ำจากชอกผานี้ไปประกอบพิธี

ที่ตำบลปากช่อง อำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ ตามเส้นทางไปอุทยาน น้ำหนาวมี**ศาลเจ้าพ่อผาแดง**ตั้งอยู่หน้าถ้ำผาหงส์ ทั้งนี้ไม่มีประวัติความเป็นมาว่าเป็นใคร ปัจจุบันมีเทวรูปตั้งอยู่ ซึ่งชาวบ้านแถบอำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ และอำเภอแก่งคร้อ อำเภอคอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ ให้ความเคารพนับถือมาก ในช่วงเข้าพรรษา ชาวหล่มสักจะมีประเพณีรำเขมลานบวงสรวงเจ้าพ่อผาแดงเพื่อขอความอุดมสมบูรณ์

ท้าวผาแดงจะเป็นแค่พระเอกในตำนานหรือมีตัวตนจริงในประวัติศาสตร์ยังเป็นเรื่องที่น่าสนใจต่อไป แต่สาระที่ได้จากนิทานเรื่องนี้ก็คือร่องรอยของชนพื้นเมืองที่อยู่มาก่อนอาณาจักรขอม อาณาจักรล้านนา ล้านช้าง และอาณาจักรสุโขทัย

บรรณานุกรม

- คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี. **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๔.
- ณัฐวรรี ทศธร และสุริยา รัตนกุล. **สารานุกรมกลุ่มชาติพันธุ์ละว้า**. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๙.
- สุภณ สมจิตศรีปัญญา. **งานวิจัยเรื่อง "อิทธิพลของวรรณกรรมท้องถิ่นเรื่องผาแดง นางไอ่ ด้านความเชื่อ จารีตและประเพณีที่มีต่อสังคมภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย"**. ศูนย์วัฒนธรรมวิทยาลัยครูมหาสารคาม, ๒๕๒๔.
- อริยานุวัตร เขมจารี. **พระ ผาแดง นางไอ่**. ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, ๒๕๒๔.

มณีเอคิกะ : ตำนานพญานาคแห่งเมืองตะนาวศรี*

ศาสตราจารย์สุกัญญา สุกฉายา

*พิมพ์เผยแพร่ในวารสารเมืองโบราณ ปีที่ ๔๕ ฉบับที่ ๔ (ตุลาคม-ธันวาคม ๒๕๖๒) : ๑๑๘-๑๒๓.

เมืองตะนาวศรีในปัจจุบัน เรือได้เลียบไปซิดฝั่งที่ย่านหนึ่ง จึงเรียกย่านนั้นว่า *เขาพญานาค* (นากากะเตา) แต่กระแสน้ำพัดแรงมาก เรือจึงหลุดจากท่าไปติดฝั่งตรงหน้าเมืองตะนาวศรีปัจจุบัน ซึ่งเป็นที่ตั้ง *เจดีย์ยะฮุดเซน* จึงได้ตั้งเมืองขึ้นตรงบริเวณนั้น เป็น *เมืองตะนาวศรี* สืบมา กษัตริย์และมเหสีสำนักมิด จึงได้ไปสร้างเจดีย์ที่เขาพญานาคถวายแด่พญานาค เจดีย์นี้มีชื่อว่า *เจดีย์นากากะเตา* และยังได้สร้างเหรียญกษาปณ์ของเมืองเป็นรูปพญานาคด้วย เพื่อระลึกถึงพญานาคมณีเอคิกะ

การแห่ศพพญานาคมาทางเรือในครั้งนั้น ได้กลายมาเป็น *ประเพณีการแห่เรือนาค* ในแม่น้ำตะนาวศรีในช่วงเทศกาลออกพรรษาสืบมาจนทุกวันนี้ เรือที่ใช้แห่ในขบวนจะแกะสลักโขงเรือเป็นรูปนาค อาจารย์แสนประเสริฐได้ให้รายละเอียดว่า สมัยโบราณกษัตริย์ตะนาวศรีจะประทับไปในเรือด้วย แต่ปัจจุบันเปลี่ยนเป็นพระสงฆ์เจ้าคณะใหญ่แห่งเมืองตะนาวศรีแทน ในระหว่างที่แห่เรือล่องไปนั้นจะมีการร้องเห่เรือด้วย โดยมีต้นเสียงและเครื่องประกอบจังหวะเป็นฉิ่งและกรับ บทร้องตอนหนึ่งจะกล่าวคำว่า “เอชชา เอ๋หน่าเว (เอเตน สจจวชฺ-เซน)” คือให้พูดแต่ความจริง จึงกลายเป็นธรรมเนียมว่าในวาทพิธีนี้ กษัตริย์จะเปิดโอกาสให้ประชาชนแสดงความคิดเห็นที่มีต่อผู้ปกครองออกมา ถึงแม้จะเป็นการตำหนิติเตียนก็จะไม่มีการลงโทษ เพื่อเป็นการรำลึกถึงพญานาคและความผิดที่เกิดจากการเสียสัจจะที่ให้ไว้กับพญานาค

รอยพระพุทธรบาทเลดองยา

เล่ากันสืบมาว่า ครั้งหนึ่งพระพุทธรเจ้าได้เสด็จมายังบริเวณเมืองเก้า-

คำปี ได้ทรงออกบิณฑบาต และเสด็จไปประทับเสวยจิ่งหันบนยอดเขาทางทิศตะวันตกของเมืองตะนาวศรี ครั้งนั้นฤาษีนามว่า *ติยะ* (สีหะ) ซึ่งบำเพ็ญพรตอยู่ที่เขาแห่งนี้ และพญานาคมณีเอคิกะที่อาศัยอยู่ในแม่น้ำตะนาวศรีได้เข้าเฝ้าและอุปัฏฐากพระพุทธรเจ้า เมื่อจะเสด็จกลับ ทั้งคู่ได้กราบบังคมทูลขอสิ่งสักการบูชาแทนพระองค์ พระพุทธรเจ้าจึงได้ประทับรอยพระพุทธรบาทไว้บนยอดเขาแห่งนี้ พร้อมทั้งมีพุทธรพยากรณ์ว่า ในอนาคตเมืองเก้าคำปีจะล่มสลายลง แล้วเกิดเมืองขึ้นใหม่ชื่อว่า *ตะนาวศรี* เป็นเมืองที่มีกษัตริย์ปกครองสืบไป

พระพุทธรบาทเลดองยาเป็นที่สักการบูชาของชาวเมืองตะนาวศรี มีประเพณีขึ้นเขานมัสการรอยพระพุทธรบาทในช่วงสงกรานต์ของทุกปี ชาวตะนาวศรีนิยมขึ้นเขากันแต่เช้ามืด เพื่อไปสักการบูชาพระพุทธรบาท และนำอาหารไปทำบุญเลี้ยงเพลพระภิกษุบนเขา ปัจจุบันบนเขายังมีรูปปั้นของฤาษีติยะและพญานาคมณีเอคิกะประดิษฐานไว้ตามตำนาน

เขาด่านาน

พญานาคมณีเอคิกะ

ชื่อพญานาคมณีเอคิกะน่าจะนำมาจากชื่อ *พญานาคมณีอักษิเก* ใน *คัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์* ซึ่งพระรัตนบัญญเอระ ภิกษุชาวสันนาเป็นผู้ประพันธ์ขึ้นในภาษามาลี ราวปี พ.ศ. ๒๐๖๑-๒๐๗๑ และมีการคัดลอกต่อๆ กันมา ต้นฉบับที่เก่าที่สุดคือฉบับโบราณเดิมจารด้วยอักษรขอม สันนิษฐานว่าทำขึ้นในสมัยปลายกรุงศรีอยุธยา แปลเป็นภาษาไทยครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ ๑ ให้ชื่อว่า *ชินกาลมาลี* โดยพระพิมพ์ธรรม

และคณะ ความตอนนี้อยู่ในตอนเล่าถึงพุทธรกิจในปีที่ ๘ หลังจากที่พระศากยโคดมตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้า ได้เสด็จจากวัดเชตวันไปประเทศกัลยาณี (ลังกา) เมื่อวันเพ็ญเดือน ๖ เพื่อโปรดพญานาคมณีอักษิเก ในครั้งนี้ได้ทรงประทับรอยพระบาทไว้ที่ยอดเขาสมณภูตามคำขอของพญานาค

ตำนานพระพุทธรบาทที่เขาสมณภูที่แพร่หลายทั่วไปมาจาก *คัมภีร์มหาวงศ์* ของลังกา ซึ่งเชื่อว่าพระพุทธรเจ้าได้เสด็จไปลังกาทวีปและได้ประทับรอยพระบาทไว้ แต่มีได้มีเรื่องราวของพญานาค ตำนานพระพุทธรบาทเลดองยาและชื่อพญานาคมณีเอคิกะของชาวตะนาวศรีเห็นชัดเจนว่ามีที่มาจากคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ที่แพร่หลายในดินแดนภาคเหนือของไทย

อนุภาคพญานาคสร้างเมือง

เหตุการณ์พญานาคมาช่วยสร้างเมือง พบมากในพงศาวดารและตำนานของชาติต่างๆ ในสุวรรณภูมิส่วนใหญ่เป็นพญานาคทองถิ่นประจำลำน้ำสายสำคัญ ดังเช่น *ศรีสัตตนาคนานนท์* (แม่น้ำโขง) สร้างเมืองโพธิสารหลวงตามตำนานสุวรรณโคมนคำ *พันธุนครราช* แห่งแม่ละวัน (น้ำแม่สาย) สร้างเมืองนาคพันธุนครตามตำนานสิงหนวัติ อาณาจักรศรีเกษตรโบราณของพุกผุย (Pyu) ในพม่าตอนบน (๑๓๑ ปีก่อนคริสตกาล) มีผังเมืองเป็นรูปทรงกลม ต่างจากเมืองรุ่นหลัง มีนิทานเล่ากันว่าเหตุที่เป็นรูปทรงกลมเกิดจากกษัตริย์จับหางพญานาคแกว่งไปรอบๆ จนเป็นรอย^๑

พญานาคคือใคร?

ดูเหมือนจะเป็นที่ยอมรับของ

^๑ หม่อง กิ่ง อ่อง, *ประวัติศาสตร์พม่า*, เพ็ชร สุมิตร (แปล), พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : มุลนิธิโตโยต้าประเทศไทยและมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๕).

นักประวัติศาสตร์ว่า **พญานาคในพงศาวดารก็คือหัวหน้าของชนพื้นเมืองดั้งเดิมในท้องถิ่น** เมื่อชนกลุ่มใหม่เดินทางเข้ามา เริ่มแรกอาจมีการต่อสู้กันเพื่อป้องกันการรุกรานของคนต่างถิ่น หรืออาจใช้สันติวิธีด้วยการแต่งงานกับชนพื้นเมืองหรือหัวหน้าเผ่าที่เป็นหญิง ดังเช่นเรื่องพรหมณ์โกณฑัญญะจากอินเดียกับนางพญาหลิวเหย่ ต้นเค้าเรื่องตำนานพระทอง-นางนาคของจามและเขมร ทายาทที่เกิดขึ้นหรือพวกลูกผสมเหล่านี้จะเป็นชนชั้นปกครองต่อไป

ใน *พงศาวดารตะกัณฑ์ตันยัป*^๕ เล่าถึงอาณาจักรตะกัณฑ์ของพวกพยูบนลุ่มแม่น้ำอิรวดี ที่ตั้งขึ้นในราว ๑๒๑ ปีก่อนคริสตกาล เชื่อกันว่าเป็นเมือง**หัตตินา-ปุระ** ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเมื่อตกเป็นของไทใหญ่ พงศาวดารเล่าว่า นางภูคำ ธิดาเจ้าเมืองตะกัณฑ์จาลอบเป็นชู้รักกับพญานาค ก่อนเจ้าเมืองตาย ได้ประกาศว่าชายใดที่สมรสกับนางจะได้ครองเมืองต่อไป มีชายหลายคนมาสมัคร แต่เมื่ออยู่ได้ ๗ วันก็ล้วนตายกันหมด จึงไม่มีใครกล้ามาสมัครอีก

สอกตะเรียตเป็นชายชาวบ้านมักกอก เมืองตะกัณฑ์จา เคยไปเรียนวิชาที่เมืองตอกกะโฮ (ตักศิลา) มา ๓ ปี บังเอิญผ่านมายังเมืองนี้ ชาวเมืองจึงขอให้สมัครเป็นเจ้าเมือง สอกตะเรียตตอบตกลง และเนื่องจากเป็นคนทีระวังตัวจึงไม่กล้านอนหลับ พอถึงวันที่ ๗ ได้เห็นพญานาคเลื้อยออกมาจากเสาต้นหนึ่งในพระราชวัง แล้วแปลงร่างเป็นหนุ่มน้อยเข้านอนร่วมเตียงกับนางภูคำ สอกตะเรียตรู้ความลับนี้ แต่ไม่ยอมบอกผู้ใด อีก ๗ วันต่อมา ถึงเวลาที่พญานาคจะมาหานางภูคำ สอกตะเรียตได้แอบเอาท่อนกล้วยมาซ่อนไว้ เมื่อนางภูคำหลับ จึงได้เอา

ท่อนกล้วยมาวางไว้บนเตียง เอาเขาควยมาตั้ง แล้วเอาผ้าห่มคลุมดูเสมือนเป็นร่างคน

ตกเที่ยงคืน พญานาคเลื้อยออกมาจากเสาเห็นเข้าก็เข้าไปกอด ถูกเขาควยเสียบปาก สอกตะเรียตจึงใช้ดาบฟันพญานาคจนขาดสองท่อน นางภูคำเศร้าโศกเสียใจมาก จึงได้ตั้งปริศนา โดยให้เวลา ๗ วันแก้ปริศนาดังกล่าวให้ได้ หากแก้ไม่ได้จะถูกนางประหาร แต่ถ้าแก้ได้ นางจะยอมเป็นฝ่ายถูกประหารเอง ในที่สุดสอกตะเรียตก็แก้ปริศนาได้ แต่ไม่ได้ประหารนางภูคำ

นางภูคำจึงให้อบายให้เมียทหารวังม่านางจนตาย สอกตะเรียตจึงฆ่าท่อนาง ปรากฏว่ามีลูกนาคอยู่ ๒ ตัว เมื่อใช้ดาบฟัน ลูกนาคก็เพิ่มจำนวนจาก ๒ เป็น ๔ จาก ๔ เป็น ๘ ปุโรหิตจึงได้ใช้ “ไม้ฟ้า” ซึ่งเป็นดอกวอานชนิดหนึ่งที่ใช้บูชานาคราช เอามาทำเป็นตะกรับ นำลูกนาคขึ้นย่างไฟทีละตัวจนตายหมด นครนี้จึงชื่อว่า **ตะกัณฑ์** แปลว่า ๑ หัวหรือ ๑ ตัว **ตันยัป** แปลว่า ตะกรับคู่ สอกตะเรียตซึ่งได้ขึ้นเป็นเจ้าเมือง ให้นำศพนางภูคำไปฝังที่ทางสามแพร่ง เชื่อกันว่ามีเขื่อนั้นนางจะกลายเป็นปีศาจร้าย ต่อมาที่หลุมศพนางได้เกิดต้นไม้ชนิดหนึ่งขึ้นเรียกว่า **ตันเลตโซก** ไทใหญ่เรียกว่า **ตันจิว**

พงศาวดารเรื่องนี้ตรงกับนิทานพื้นบ้านพม่าเรื่อง *Maung Pauk Kyaing* หม่อง หิน อ่อง (Maung Htin Aung) ผู้รวบรวมนิทานเชื่อว่าเป็นเรื่องราวของพระเจ้าทุดตะบอง ผู้สร้างมหานครสะเรเขตระทางทิศตะวันออกของเมืองแปรหรืออาณาจักรศรีเกษตรเมื่อปี พ.ศ. ๖๓๘ พระเจ้าทุดตะบองผู้ตั้งราชวงศ์วิกรมมิมหเสีเป็นนางนาค ต่อมาเกิดผิดใจกัน พระเจ้าทุดตะบองเสด็จไปทะเลแล้ว

เรือแตกสิ้นพระชนม์ เล่ากันว่าพวกนาคมาหนุนเรือให้จมและถูกนำไปสู่เมืองบาดาล บริเวณที่เรียกว่า Naga-Yit (ที่ซึ่งนาคหมุนตัว)

ส่วนเสาดันที่พญานาคเลื้อยออกมานั้น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงกล่าวว่าเป็นกิ่งของต้นสะคะวาหรือจำปาป่า ซึ่งงอกอยู่ที่เมืองกุด (หรือโมโคในจังหวัดบ่อทับทิม) ทรงบันทึกว่าพวกไทใหญ่เล่าว่าตอดันไม้นี้ยังมีอยู่ที่ “ภูผาซึ่งล้อมรอบทะเลหลวง” ซึ่งนาคเคยมาลงเล่นน้ำ และมีปล่องพญานาค ต่อมาทะเลหลวงแห้งเหือดลง พญานาคจึงหายไป เหลือแต่บ่อทับทิมซึ่งมีมากในบริเวณนี้ นอกจากนี้เจ้านายไทใหญ่ยังนิยมนำไม้จำปาป่ามาทำเสาตำหนักบุตรของตน เช่นที่หอพระบุตรของเจ้าฟ้าเมืองมิด (โมเปียก) แต่เดิมชาวเมืองมิดจะต้องมาเข่นสรวงผีที่เสาหอตำหนักนี้เป็นประจำทุกปี ต่อมาหอนี้ได้ถูกไฟไหม้สมัยที่ทหารอังกฤษบุกยึดเมือง

พงศาวดารข้างต้นแสดงให้เห็นความขัดแย้งของเจ้าถิ่นเดิม คือพวกนาคกับพวกพยู ในตำนานเมืองพะโคของมอญ พวกนาคเป็นที่รังเกียจและหวาดกลัวของคนกลุ่มใหม่ที่เข้ามา

เรื่องมีอยู่ว่า ธิดาพญานาคเมืองบาดาลมาเล่นน้ำอยู่บริเวณเขาแครงนาค (หงอนนาค) ได้มาพบกับโอรสเจ้านครกสิงคราชภูร์ ซึ่งพาบบริวารมาตั้งถิ่นฐานบริเวณนี้ ต่อมาเมื่อนางตั้งครรภ์และคลอดลูกเป็นฟองไข่ เจ้าชายตกใจรีบหนีไป เพราะเห็นว่านางเป็นนาค ธิดาพญานาคเสียใจมาก จึงทิ้งฟองไข่ไว้ที่หาดทราย แล้วหนีกลับไปเมืองบาดาล พระโอรสกลับมาพบเข้าจึงเก็บไปเลี้ยง ธิดานาคคนนี้ได้แต่งงานกับพระเจ้าเสนะคงคา พระองค์ได้สถาปนานางเป็น

^๕ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, *พระราชพงศาวดารพม่า*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (นนทบุรี : ศรีปัญญา, ๒๕๕๐), หน้า ๑๐๖๒-๑๐๗๕.

พระนางวิมลราชเทวี มีโอรสเป็นฝาแฝด ชื่อ *สมละกุมาร* กับ *วิมลกุมาร*^๕

ด้วยเหตุที่นางวิมลเป็นเชื่อนาค จึงมีโทสะจริตแรงกล้า ผู้ที่นางโกรธมัก ถูกพิษนาคตายหมด จนมีเสียงร่ำลือไปถึงพระเจ้าเสนาะคงคา พระองค์จึงทรงทดสอบโดยผสมยาผงแก่พิษนาคมอบให้นางใช้ทาตัวต่างแแบ่ง นานวันเข้า นางก็ซุบผอมลงไปเรื่อยๆ จนสิ้นพระชนม์เป็นอันรู้แน่ชัดว่านางมีเชื่อนาค เพราะกลัวพิษนาค ชาวเมืองได้ขอให้เนรเทศโอรสของนางไปจากเมือง เจ้าชายทั้งสองจึงต้องเดินทางไปยังเมืองสุพรรณวดี (สะเทิม) ต่อมาเจ้าชายผู้พี่เกิดรักกับธิดาเจ้าเมือง ความลับจึงแตก ทั้งคู่ได้หนีกลับไปหาพระโลมดาบส ซึ่งก็ได้เล่าถึงพุทธทำนายที่ว่า ต่อไปบริเวณเขาแครงนาคที่เคยมีหงส์เล่นน้ำในสมัยที่พระพุทธรองค์เสด็จมาจะเป็นบ้านเมืองใหญ่ จึงให้พาบรวิวารลงแพไม้ไผ่เดินทางไปที่นั่น ซึ่งมีคนจากเมืองพิทยานครมาตั้งหลักแหล่งอยู่ก่อนแล้ว เจ้าชายสมละได้ขึ้นครองเมืองเป็นองค์แรก เมืองนี้ได้ชื่อ *หงสาวดี* ตามพุทธทำนาย

บางตำนานก็สะท้อนความขัดแย้งกับชนพื้นเมืองเดิม เช่น *มิดข้อมห้ามมิดสัญญาที่ให้ไว้* ดังใน *พงศาวดารแสนหวี* บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ เล่าว่า ในปี พ.ศ. ๑๒๗๔ มีตายายอาศัยอยู่ในบ้านเจ้าใกล้หนองปุด เมืองมา มีลูกชื่อ *ขุนอ้าย* ขุนอ้ายนำไปเลี้ยงใกล้หนองน้ำ ได้พบนางนาคที่แปลงกายเป็นมนุษย์ นางนาคพาขุนอ้ายไปอยู่ที่เมืองนาค แต่ก่อนจะเข้าเมือง นางได้ไปบอกบิดาและเหล่านาคให้แปลงกายเป็นมนุษย์ เพื่อไม่ให้ขุนอ้ายรังเกียจชาตินาคของตน

ขุนอ้ายอยู่กับนาง ๙ เดือน จนถึงวันที่มีพิธีเล่นน้ำประจำปี พวกนาคจะต้องกลับคืนร่างไปทำพิธีเล่นน้ำใน

ทะเลสาบ นางได้ขอให้ขุนอ้ายอยู่แต่ในวังและห้ามมองไปที่ทะเลสาบ ขุนอ้ายได้ยืมเสียงเหมือนพายุใหญ่ จึงปีนขึ้นไปดู เมื่อรู้ความจริงว่านางเป็นชาตินาคก็เกิดความหม่นหมอง จนนางจับได้ว่าขุนอ้ายละเมียดลจจะที่ให้ไว้ จึงนำไปส่งคืนที่หนองปุด บ้านเจ้ ก่อนจากกันนางได้มอบฟองไขซึ่งก็คือลูกของนางให้ขุนอ้าย ฟองไขนี้ต่อมาก็คือ *ขุนตึงคำ* ผู้ได้สมรสกับพระธิดาพระเจ้าไทรงด่แห่งกรุงมดีลา (เชื่อกันว่าเป็นเมืองหนองแสนในยูนนาน หรืออาณาจักรน่านเจ้า) ต่อมาได้สร้างเมืองโกสัมพ์หรืออาณาจักรเมืองมาวขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๑๓๐๖ ตามพงศาวดารว่า ขุนตึงคำคือพระบิดาของขุนลู่ ขุนลาย

ตำนานพญานาคของตะนาวศรีก็เข้าสู่ตรงนี้ คือ *กษัตริย์ละเมียดขอดกลอง* และยังได้ทำร้ายเจ้าถิ่นเดิม *ไมตรีจึงสิ้นสุด ผลก็คือเมืองต้องคำสาปมิให้เจริญรุ่งเรือง และไม่ให้มีกษัตริย์ปกครองเมือง*

ตำนานเมืองเมาของชาวไตหรือไทใหญ่อีกสำนวนหนึ่ง อาจารย์บรรจบ พันธุเมธา เล่าไว้ว่า เมื่อ พ.ศ. ๑๒๗๓ ที่ตำบลบ้านเจ้ต้อง เมืองเมา มีตายายปลูกสวนกล้วยอยู่ริมน้ำเมา มีลูกชายชื่อขุนอ้าย ร้องเพลงไพเราะ นางนะกา (นาคา) ฟังแล้วชอบใจ จึงพาไปอยู่ด้วยกันที่เมืองนาค ต่อมานางตั้งครุฑเป็นฟองไข ไขแตกออกมาเป็นขุนตึงคำ ตอนต้นเรื่องนี้คล้ายคลึงกับสำนวนของคุณบุญช่วย เรื่องดำเนินต่อไปว่า พ.ศ. ๑๙๘๐ ขุนคำวาดครองเมืองเมา มีน้องสาวชื่อหันขึ้นจิว ได้ไปพบหนุ่มนาคเล่นน้ำในหนอง หมู่จำแลงร่างเป็นคน ภายหลังจึงรู้ว่าเป็นขุนหอค้าเมืองนาค เมืองนาคส่งคนมาสู่ขอ แต่ขุนคำวาดไม่ยอม แม้จะเนรมิตเมืองให้มีทั้งเวียงเหล็กชั้นหนึ่ง เวียงหินอีกชั้นหนึ่ง มีทั้งหอแก้ว หอทอง

และมีน้ำคงมาไหลรอบเวียง ก็ยังไม่ยอมให้ ทั้งยังส่งทูตไปให้เจ้าฟ้าเมืองก่องรีบตัดหน้ามาสู่ขอก่อน ระหว่างที่เจ้าบ่าวพาเจ้าสาวเดินทางกลับเมือง มาถึงบริเวณใกล้บ้านบ่อ ขุนนะกาได้มาชิงตัวนางไป อาจารย์บรรจบเขียนไว้เพียงเท่านี้ และให้ข้อสันนิษฐานว่า นาคน่าจะไม่ใช่พญานาค แต่มีฤทธิ์สำแดงให้คนเกรงขามและจำแลงร่างได้ และก็ไม่น่าจะใช่ นาคตามความเชื่อทางพุทธศาสนา เพราะในปี พ.ศ. ๒๐๕๔ พุทธศาสนายังเผยแผ่ไปไม่ถึงดินแดนของไทยใหญ่

ความเชื่อเรื่องนาคและลัทธินูชา นาคในพม่า

“นาค” หรือ “นะกา” ในภาษาพม่า ภาษาไทใหญ่ และ “แนแก” ในภาษามอญ เป็นสัตว์ในตำนานที่ได้อิทธิพลจากเทวดานานของฮินดูและชาดกในพุทธศาสนา ตำนานมังกรของจีนผสมผสานกับลัทธินูชาใหญ่ของชนพื้นเมืองดั้งเดิม

นาคในพงศาวดารของพม่าเป็นอมมนุษย์ กึ่งเทพกึ่งคน มีรูปร่างเป็นงูใหญ่ จำแลงร่างเป็นมนุษย์ได้ แต่ยามนอนหลับจะคืนร่างกลับเป็นนาค มีฤทธิ์อำนาจมากกว่ามนุษย์ โดยปกติชอบความสนุกเพลิดเพลิน แต่มีนิสัยเจ้าโทโสหากโกรธแล้วจะดุร้ายน่ากลัว สามารถเผาทุกอย่างให้กลายเป็นเถ้าธุลี แต่ถ้าชอบใครโดยเฉพาะผู้ที่บูชานาค ก็จะประทานของกำนัลเป็นแก้วมณีมีค่า โดยเฉพาะทับทิม ที่อยู่ของนาคนั้นอยู่ใต้บาดาลหรือในเมืองใต้น้ำ เชื่อกันว่าแผ่นดินไหวและคลื่นตามแหล่งน้ำที่เกิดปั่นป่วนกะทันหัน เกิดจากฝีมือของนาคต่างจากนาคของชาวสิบสอง-ปันนาและนาคในแม่น้ำโขง ดังที่บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ ตั้งข้อสังเกตว่า เมืองต่างๆ ริม

^๕ ส. พลายน้อย (นามแฝง), *เล่าเรื่องพม่ารามัญ*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : พิมพ์คำ, ๒๕๔๔).

แม่น้ำโขงในแคว้นสิบสองปันนามักมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับนาค เช่น **วัดหลวงสุชาวาสที่เมืองฮ่า** ทางเขาวัดมีรูปปั้นพญานาคก่อไว้ตรงงามที่สุดในสิบสองปันนา เล่ากันว่า พญานาควัดหลวงชอบหนีออกไปเล่นแม่น้ำโขง จนชาวบ้านต้องเอาเหล็กไปตีตอกเท้าไว้ ตั้งแต่นั้นมาก็ไม่มีใครได้เห็นพญานาคเล่นน้ำอีกเลย

พญานาคของชาวลื้อหมายถึงสัตว์ประเสริฐที่สุด มีเมืองอยู่ใต้น้ำ เป็นเมืองที่มีศีลธรรมอันดี เคยปกป้องพระพุทธเจ้าในอดีต เป็นพญานาคที่ไม่ทำร้ายผู้ใด ดังนั้นตามวัดวาอารามจึงนิยมปั้นรูปพญานาค ส่วนสัตว์ที่ทำร้ายผู้คนตามลำน้ำโขง เรียกว่า **เว็ก** หรือ **เวือก** มีรูปลักษณ์ไม่ชัดเจน เชื่อว่าถ้าใครเห็นเวือกจะต้องตาย ดังนั้นเวลาน้ำท่วมหรือเรือล่ม เชื่อกันว่าเวือกจะสูบเลือดกินจนหมดตัว แล้วปล่อยไหลลอยพองพันน้ำ

หม่อง หิน อ่อง นักประวัติศาสตร์คนสำคัญของพม่าวิเคราะห์ว่า ก่อน ค.ศ. ๑๐๔๔ ศาสนาของชาวพม่าเป็นส่วนผสมขององค์ประกอบ ๓ ส่วน คือ ๑) ลัทธิอริ (Ari) ซึ่งอ้างว่าเป็นนิกายหนึ่งในพุทธศาสนาเถรวาท นักบวชกลุ่มนี้นิยมไสยศาสตร์และการเล่นแร่แปรธาตุ ๒) การบูชาจิต (Nat-spirit) หรือผีแผ่นดิน และ ๓) การบูชานาค

ในสมัยของพระเจ้าอโนรธา แห่งอาณาจักรพุกาม ทรงลดทอนอำนาจของนักบวชอริ จนถึงขั้นขับไล่ออกไปจากอาณาจักร พวกนี้ส่วนหนึ่งได้แตกหนีขึ้นไปทางเหนือในพื้นที่รัฐไทใหญ่ แต่ยังคงความเชื่อเรื่องผีน้ำและการบูชานาคไว้

คำสอนของนักบวชลัทธิอริ มีอิทธิพลอยู่ในบริเวณพม่าตอนบน (Upper Burma) ตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ ๕-๑๑ มีศูนย์กลางอยู่ที่หมู่บ้าน Thamahti mk' ทางตะวันออกเฉียงใต้ของเมืองพะโค นักบวชกลุ่มนี้บูชาและรูปเคารพของพระพุทธเจ้ากับศักดิ์ วิหฆวัตเตราและไวหฆยาว ๔ นิ้วสวมเครื่องแบบนักบวชสีดำและสีคราม ผึกมวย ยกน้ำหนักและเข็มขัด ขอบการสู้รบและนิยมดื่มของมีนเมา ใน *Hmannan Yazawin volume 1* บันทึกไว้ว่า ในสมัยของพระเจ้าญองอู ซอเยอาน (Nyaung-U Sawrahan - ค.ศ. ๙๓๑) กษัตริย์ผู้มีที่มาจากชาวนาแห่งอาณาจักรแปร นักบวชลัทธินี้ได้รับการยอมรับและแต่งตั้งให้เป็นที่ปรึกษา ทั้งยังรับคำสอนมาเป็นศาสนาหลักของอาณาจักร ขุนนางและนักบวชอริได้ใช้อุบายเขียนคัมภีร์ของลัทธิขึ้นเอง และแอบเอาไปใส่ในลำต้นของต้นไม้ ต่อมาได้แก้มักทำเป็นผืนและ

ให้ไปค้นหาที่ต้นไม้ เมื่อได้มาแล้วก็นำมาตีความและขอให้กษัตริย์สั่งให้ตัดลอกขึ้นหลายฉบับ เพื่อนำไปอ่านให้ประชาชนฟังในที่ชุมนุม คำสอนของลัทธินี้แตกต่างไปจากคำสอนของพระพุทธเจ้าในทุกข้อ นักบวชได้สร้างประเพณี "เบิกพรหมจรรย์" ขึ้น มีกฎเกณฑ์ว่าใครก็ตามไม่ว่าจะอยู่ในชนชั้นใด หากจะเฉลิมฉลองพิธีสมรสให้ธิดา คืบก่อนเข้าพิธีต้องส่งเจ้าสาวซึ่งถูกเรียกว่า "ดอกไม้แห่งพรหมจรรย์" ไปบูชานักบวชก่อน ตอนรุ่งเช้าเมื่อส่งกลับมาแล้วจึงจะทำพิธีสมรสได้ หากใครขัดขืนจะต้องถูกกษัตริย์ลงโทษข้อหาฝ่าฝืนประเพณี วัตรปฏิบัติของนักบวชกลุ่มนี้ นักประวัติศาสตร์พม่าไม่ยอมรับว่าเป็นนักบวชในพุทธศาสนาเถรวาท แต่ จี อี ฮาร์วีย์ (G. E. Harvey) นักประวัติศาสตร์พม่าชาวอังกฤษ มีความเห็นว่า คำสอนของลัทธินี้คล้ายคลึงกับพุทธศาสนาเถรวาทแบบทิเบต ภาพนักบวชอริสวมเสื้อคลุมสีดำ ยังมีให้เห็นในภาพจิตรกรรมแบบเฟรสโกที่เจดีย์ธะยาปู (Thayapu) ที่สร้างขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๑ ณ เมือง Lethkok ในจังหวัด Myinyang และมีหลักฐานบันทึกว่านักบวชลัทธินี้ยังมีอยู่ในเขตดังกล่าวในปี พ.ศ. ๑๕๖๔

เอกสารอ้างอิง

นราธิปประพันธ์พงศ์. กรมพระ. **พระราชพงศาวดารพม่า**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. นนทบุรี : ศรีปัญญา, ๒๕๕๐.

บรรจบ พันธุเมธา. "ภาษาสัมพันธ." ใน **วารสารสตรีสาร**. ปีที่ ๓๔ ฉบับที่ ๑๑, ๒๕๒๔.

บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. **ไทยสิบสองปันนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. ม.ป.ท.

..... "พงศาวดารแสนหวี." ใน **คนไทยในพม่า**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. ม.ป.ท.

ส. พลายน้อย. นามแฝง. **เล่าเรื่องพม่ารามัญ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : พิมพ์คำ, ๒๕๔๔.

แสง มนวิทูร. แปล. **ชินกาลมาลีปกรณ์**. กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในการบูรณะโบราณสถานในอำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย ๒๕๐๑.

แสนประเสริฐ ปานเนียม. "พระเจ้าเลียบโลก ปรมาธิบดี นาคสร้างเมือง ตำนานท้องถิ่นเมืองตะนาวศรี." ใน **สยามในตะนาวศรี**. นนทบุรี : ศูนย์วิจัยสิงขรมรดกศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรี, ๒๕๖๒.

หม่อง หิน อ่อง. **ประวัติศาสตร์พม่า**. เพ็ชรี สุมิตร. แปล. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทยและมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๔.

G. E. Harvey. **History of Burma: From the Earliest Time to 10 March 1824**. London: Frank Cass & Co. Ltd., 1967.

Shway Yoe. **The Burman His Life and Notions**. U.S.A.: The Norton Library, 1963.

Maung Htin Aung. **Burmese Folk-tales**. Third edition. Calcutta: Oxford University Press, 1959.

พระร่วง-พระลือ*

ศาสตราจารย์สุกัญญา สุกฉายา

ในบรรดาวีรบุรุษที่มีชื่อเป็นต้นวงศ์กษัตริย์ในพงศาวดารของรัฐโบราณ พระร่วงของรัฐสุโขทัยเป็นวีรบุรุษที่มีเรื่องราวพิสดารมากที่สุด เพราะปรากฏอยู่ทั้งในจารึก พงศาวดารของรัฐหลายรัฐ และในเรื่องเล่ามุขปาฐะของชาวบ้านในท้องถิ่นแถบจังหวัดสุโขทัย พิษณุโลก ตาก และบางอำเภอในจังหวัดอุตรดิตถ์ ที่เกี่ยวข้องกับชื่อภูมินามสถานที่ต่างๆ และทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น

พระร่วงในนิทานชาวบ้านของชาวสุโขทัย พิษณุโลก เป็นนิทานวีรบุรุษที่มีสีสันมากที่สุด บางเรื่องตรงกับเรื่องของพระร่วงใน พงศาวดารเหนือ เช่น เรื่องที่มีมารดาเป็นนางนาค แต่เรื่องที่มีน้องชายชื่อพระลือ และเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสถานที่และพืชพรรณไม้บนป่าเขาหลวง เป็นนิทานตำนานที่เล่าสืบต่อกันมาด้วยความเชื่อและความผูกพันของชาวบ้านในท้องถิ่น

ป่าเขาหลวงสุโขทัยหรืออุทยาน

แห่งชาติรามคำแหงในปัจจุบัน เป็นภูเขาสลับซับซ้อนทอดตัวอยู่ในแนวเหนือ-ใต้ ครอบคลุมพื้นที่อำเภอเมืองสุโขทัย อำเภอคีรีมาศ และอำเภอบ้านด่านลานหอย จังหวัดสุโขทัย ยอดเขาสำคัญที่สุด คือ **ยอดเขาหลวง** ที่อยู่ทางทิศใต้ของเมืองสุโขทัย สูงจากระดับน้ำทะเล ๑,๒๐๐ เมตร นอกจากจะเป็นยอดเขาที่สูงที่สุดแล้ว ยังมีหน้าผาสูงชัน สระน้ำธรรมชาติหลายสระ ตลอดจนเงือกถ้ำและที่ราบบนยอดเขา ทั้งยังมีร่องรอยของซากเมืองโบราณและเต็มไปด้วยพืชสมุนไพร รานยาหายากชนิดต่างๆ ป่าเขาหลวงจึงเป็นแหล่งรวมเรื่องลึกลับต่างๆ ของชาวพิษณุโลกและสุโขทัย

พระร่วงในนิทานชาวบ้าน

ในตำนานนิทานชาวบ้านเล่ากันว่า ในอดีตเจ้าเมืองสุโขทัยได้ขึ้นไปจำศีลภาวนาบนยอดเขาหลวงและได้พบกับนางนาค ต่อมานางตั้งครรภ์ จึงนำ

ฟองไข่หรือบ้างก็ว่านางได้สำรองเป็นกุมารมาทิ้งไว้ตรงปล่องปากถ้ำที่เรียกว่า “ปล่องพญานาค” ชาวบ้านเชื่อว่าบริเวณนั้นเป็นทางติดต่อไปยังดินแดนของนาค

บังเอิญให้สองตายายที่ขึ้นไปเก็บว่านยาบนยอดเขาหลวง หลบฝนเข้าไปอยู่ในถ้ำพอดี จึงได้พบกุมารนอนดิน มีสายรกพันตัว แต่ไม่เห็นรก ถ้านี้จึงได้ชื่อว่า **ไม่เห็นรก** แต่ต่อมาเสียงกร่อนไป จึงเรียกกันว่า **ถ้ำมเห-รก** สองตายายพยายามอุ้มกุมารขึ้น แต่อุ้มครั้งใดก็ร่วงหลุดทุกที จึงเอามาใส่สานเป็นชะลอมใส่กุมาร ตั้งชื่อว่า **ร่วง**

ตายายนำเด็กร่วงมาเลี้ยงไว้ที่เชิงเขาหลวง ยามไปทำงานก็เอาใส่ชะลอมไปด้วย เมื่อนำชะลอมไปวางไว้ที่ใด ต้นไม้ใบหญ้าบริเวณนั้นก็อ่อนโค่นไปหมด เด็กชายร่วงเห็นคนอื่นมีเพื่อนเล่น ก็อยากมีบ้าง จึงอ้อนวอนขอน้องชายจากตายาย ตายายทนเข้าซี่ไม้ไหว่ จึงแกะไม้

*พิมพ์เผยแพร่ในวารสารเมืองโบราณ ปีที่ ๔๓ ฉบับที่ ๒ (เมษายน-มิถุนายน ๒๕๖๐) : ๑๐๓-๑๐๗.

ทองกลางเป็นตุ๊กตาให้อุ้มเล่น วันหนึ่ง ตายายพาไปเที่ยวงานยกเสาหลักเมือง สุขุขทัย ขณะที่นั่งดูทหารยกเสานั้น เด็กชายร่วงก็ออกปากว่า “เอนลงแล้ว เอนแล้ว” ท้นได้นั้นเสาหลักเมืองก็โอนเอน ไม่สามารถตั้งตรงได้ และในวันเดียวกัน นั้น เด็กชายร่วงได้อุ้มตุ๊กตาไปดูเขายก เสาหลักเมืองด้วย ครั้นอุ้มมานเข้าก็เมื่อย จึงบอกให้ตุ๊กตาเดินเอง ตุ๊กตาก็เดินเอง ได้และมีชีวิตขึ้นมา จึงตั้งชื่อว่า ลือ

ข่าวเรื่องเด็กชายร่วงมีวาจาสิทธิ์ ลือไปถึงหูเจ้าเมืองสุขุขทัย จึงรับสั่งให้ เข้าเฝ้า และให้ไปยกเสาหลักเมืองให้ตั้ง ตรงเพื่อให้พระองค์ทอดพระเนตร เด็ก ชายร่วงสามารถทำได้ ภายหลังเจ้าเมือง จึงรู้ว่า เป็นลูกชายของตนที่เกิดจากนาง นาค จึงแต่งตั้งให้ครองเมืองสุขุขทัยคู่กับ น้องชาย หลังจากนั้นมาคนทั่วไปเรียก ๒ กุมารว่า **พระร่วงและพระลือ** ซึ่งต่อ มาได้กลายเป็นชื่อเรียกกษัตริย์ผู้ครอง เมืองสุขุขทัยในยุคหลัง

พระร่วงกับพระลือเป็นพี่น้อง ที่รักกันมาก ทั้งสองชอบเล่นว่าว จึงขึ้นไป ทำว่าวอยู่บนยอดเขาหลวงแล้วปล่อย ขึ้นลม ว่าวของพระร่วงตัวใหญ่ คนมอง แต่ไกลไม่รู้ว่าเป็นตัวอะไร จึงนับถือว่า เขาหลวงนี้ศักดิ์สิทธิ์ สมัยก่อนเมื่อถึง ฤดูหนาว ชาวบ้านแถบตำบลศรีรีมมาศ อำเภอกีรีมาศ จังหวัดสุโขทัย จะทำว่าว ตัวเล็กๆ สองตัวแขวนไว้หน้าบ้าน เพื่อให้พระร่วงกับพระลือเอาไปเล่น ส่วนที่ อำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก ปัจจุบัน ยังมีหลักหินโบราณ เรียกกันว่า **หลัก ว่าวพระร่วง**

ยามที่พระร่วงกับพระลือวิ่งว่าว พระร่วงจะวิ่งเป็นระยะทางไกลมาก ขณะที่วิ่งจะใช้เท้ากวาดพื้นดินไปด้วย ทำให้เกิดแนวถนนราบเรียบขึ้น ชาว บ้านเรียกกันว่า **ถนนพระร่วง** เป็นแนว ถนนโบราณตั้งต้นแต่เมืองศรีสุชนาลัย ไปถึงเมืองกำแพงเพชร มีเรื่องเล่าอีก

ว่า เมื่อพระร่วงวิ่งจากท้ายเขาหลวงจะ ข้ามเขาเล็กๆ เรียกว่า ปากคา พระร่วง ได้หกล้ม ลูกอ๊อดทะไปกระแทกหินจน เป็นรอย จึงเรียกเขาลูกนั้นว่า **เขาลูก กระไปกพระร่วง** ยังมีรอยอยู่ที่หินตาด ตินเขาหลวงจนทุกวันนี้ ชาวบ้านเชื่อกันว่าถ้าปีใดฝนแล้ง ให้ไปรดน้ำในรอย ลูกอ๊อดขณะนี้ ฝนก็จะตกลงมา นอกจากนี้ ขณะที่พระร่วงวิ่งว่าวยังไปสะกดตอไม้ หกล้ม หัวเข่ากระแทกพื้น ยังมีรอยหัวเข่า ปรากฏอยู่ที่บ้านคูก

นิทานชาวบ้านสุขุขทัยยังเล่าว่า แม้พระร่วงจะเก่งกว่าพระลือ แต่พระลือ รูปหล่อกว่าพระร่วง ด้วยเหตุนี้พระร่วง จึงอิจฉานอง คอยหาโอกาสกลั่นแกล้ง อยู่เสมอ วันหนึ่งสองคนแข่งขันกันสร้าง เจดีย์ที่เมืองศรีสุชนาลัย ว่าใครจะสร้าง ได้สวยกว่ากัน ปรากฏว่าเจดีย์ของพระลือ สวยกว่า ด้วยความโกรธ พระร่วงจึงเตะ ยอดเจดีย์ของพระลือหักกระเด็นไปตกที่ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองพิษณุโลก ยอดเจดีย์ของพระลือเข้าไปสวมทับ กลายเป็น**พระปรารงค์วัดพระศรีรัตน- มหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดพิษณุโลก** ที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน ส่วนเจดีย์ของพระร่วง ก็คือ **เจดีย์ยอดแหลมอยู่ที่วัดพระปรารงค์ ตำบลท่าชัย อำเภอศรีสุชนาลัย** ที่วัดนี้ ยังมีพระปรารงค์องค์ใหญ่ ๒ องค์ องค์ หนึ่งยอดสมบูรณ์ คือเจดีย์ที่พระร่วง สร้าง แต่อีกองค์หนึ่งยอดด้วน เหลือแต่ ฐาน ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นเจดีย์ที่พระลือ สร้าง แต่ถูกพระร่วงเตะยอดทิ้งไปตกที่ เมืองพิษณุโลก

วาจาสิทธิ์ของพระร่วง

คุณสมบัติความเป็นผู้มีวาจา สิทธิ์ของพระร่วง มีเรื่องเล่าขานกัน ต่อมามากมาย ดังเช่นกล่าวไว้ เมื่อมาถึง **ตำบลบ้านกล้วย** พระร่วงหิวน้ำจึงแวะ เข้าไปขอน้ำกิน แต่ปรากฏว่าน้ำของ ชาวบ้านคนนั้นขอดตุ่มพอดี จึงบอกให้

ไปหากินข้างหน้า พระร่วงโกรธจึงกล่าว ว่า “**เมื่อไม่มีน้ำกินก็จะไม่มีกินต่อไป**” ด้วยวาจาสิทธิ์ของพระร่วง หมู่บ้านแถบ นี้จึงแล้งมาจนถึงทุกวันนี้

เรื่องที่ ๒ พระร่วงวิ่งว่าวต่อไป ถึง**บ้านสารจิตสันตอ** ปรากฏว่าสายป่าน หมด พระร่วงจึงขอตัดยขาบ้านแถบนั้น จะเอาไปต่อว่าให้ถึงลมบน แต่ชาวบ้าน ไม่ให้ พระร่วงจึงสาปแช่งไม่ให้บ้านนี้ ปลุกฝ้ายมีสมอ ตั้งแต่นั้นมาต้นฝ้าย ที่นี้จึงไม่มีสมอ ชาวบ้านจึงต้องเลิกปลุก ฝ้ายไปเอง

พระร่วงวิ่งว่าวต่อไปถึง**ตำบล บ้านไร่** จึงขอพักนอน เจ้าของบ้านหลัง นั้นมีเพียง ๒ ห้อง เป็นห้องของพ่อแม่ และของลูก จึงไม่มีห้องให้แขกพัก พระ ร่วงจึงกล่าวว่า “**ดีแล้ว ขอให้บ้านแถบนี้ อย่ามีมากกว่า ๒ ห้องเลย ถ้ามีมากกว่า นี้ ขอให้ไฟไหม้ให้หมด**” เล่ากันว่า ตั้งแต่นั้นมาที่ตำบลบ้านไร่ เมื่อบ้านใด ขยายใหญ่โตขึ้นมักถูกไฟไหม้ ชาวบ้าน แถบนั้นจึงนิยมปลุกบ้านเพียง ๒ ห้อง เท่านั้น

นอกจากนี้ความเป็นผู้มีวาจา สิทธิ์ของพระร่วงยังเกี่ยวข้องกับภูมิโนเวศ ในแถบเทือกเขาหลวง เล่ากันว่าวันหนึ่ง พระร่วงออกเที่ยวป่าทางทิศใต้ของเมือง มาถึงลำธารแห่งหนึ่ง มีน้ำไหลผ่านก้อนหิน ตะปุ่มตะป่ำ จึงหยุดพักเพื่อจะเอาพระ ขรรค์มาลับกับหินที่นี้ พระร่วงเดินทาง ไปตามโขกเขาจนถึงต้นน้ำ ได้พบอ่างน้ำ ขนาดใหญ่มีเขาปิดทางน้ำอยู่ จึงคิดจะ เปิดทางน้ำให้ไหลไปยังที่นาของราษฎร เลยถอดพระขรรค์ออกมาฟัน ภูเขานั้นก็แยกเป็นสองข้างตามคำอธิษฐาน น้ำ ไหลผ่านโขกเขาลงไปเบื้องล่าง เรียกว่า **คลองเสาหอ** จนถึงทุกวันนี้ สถานที่ที่ พระร่วงเอาพระขรรค์ออกมาฟันเรียกว่า **โขกพระร่วงลงพระขรรค์** ส่วนหินที่ลับ พระขรรค์เรียกว่า **โขกหินลับมีด** นิทาน บางสำนวนยังเล่าอีกว่า พระร่วงผ่านมา

ภาพวาด : สกนธ์ แพทย์กุล

ที่**โขกขมกู่** เกิดอยากลองคาบว่าคม หรือไม้ จึงฟันสันเขาลงไป เขาแยกออกเป็นช่องมีลำธารขมกู่ไหลผ่าน เรียกกันต่อมาว่า **โขกพระร่วงลงคาบ หรือช่องพระร่วงลงคาบ**

เมื่อพระร่วงลงพระขรรค์แล้ว ได้นั่งพักเสวยอาหารกลางวันในบริเวณนั้น ในตำรับอาหารมีปลาอยู่ด้วย พระองค์เสวยปลาแล้ว จึงเอาก้างปลาลอยน้ำ และบอกให้ปลาคืนชีพ ด้วยวาจาสิทธิ์ ก้างปลาก็กลับมีชีวิตแหวกว่ายอยู่ในโขกนั้น ชาวบ้านเรียกกันว่า **ปลาก้างหรือปลาพระร่วง** เพราะเนื้อปลาใสจนเห็นก้าง บางส่วนยังเล่าว่า สมัยที่พระร่วงบวชเป็นพระอยู่นั้น วันหนึ่งขณะกำลังฉันเพลอยู่ ชาวบ้านนำอาหารมาถวายพระร่วงหลายอย่าง มีปลารวมอยู่ด้วย เมื่อพระร่วงฉันเนื้อปลาหมด ก็หยิบก้างปลาโยนลงน้ำ พร้อมกับพูดให้กลับเป็นปลาตามเดิม ด้วยวาจาสิทธิ์ ก้างปลาที่โยนลงไปนั้นได้กลายเป็นปลาที่มีเนื้อใสเหมือนแก้ว สามารถมองเห็นอวัยวะภายในได้หมด เรียกกันว่า “ปลาพระร่วง” ปัจจุบันปลานชนิดนี้มีอยู่ที่สระวัดตระพังทอง และในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ รามคำแหง ในเมืองเก่าสุโขทัย บนเขาหลวงมีพืชชนิดหนึ่งเรียกกันว่า **ไม้เข็ดกันพระร่วง** อยู่ในวงศ์ *Celtis cinnamomea* แถบลำปางเรียกว่า **ไม้แก้งชีพระร่วง** ทางภาคกลางเรียกว่า **ต้นมะหาด หม่อนแดง หรือคะคาย** เป็นไม้เถาไม้ขึ้นอยู่ตามป่าดงดิบ แต่มีกลิ่นเหม็นเหมือนอูจจาระ เล่าว่าสมัยที่พระร่วงยังอยู่กับตายาย ชอบหนีตายายไปเที่ยวเล่นเสมอ วันหนึ่งเกิดปวดท้องอยากถ่ายอูจจาระมาก จึงเข้าป่าแล้วใช้กิ่งไม้เข็ดกัน เนื่องจากมีวาจาสิทธิ์ จึงบอกให้ไม้นี้กลายเป็นต้น และสั่งว่าใครมาฟันต้นไม้นี้จะได้กลิ่นเหม็นเหมือนอูจจาระ

นอกจากพืชแล้วยังมีหินแร่

Limonite ชนิดหนึ่งฝังอยู่ในหินผตามเชิงเขาพระบาทใหญ่ เป็นรูปสี่เหลี่ยมคล้ายลูกเต๋า มีสนิมเหล็กหรือสีน้ำตาลไหม้คล้ำ มีทั้งก้อนใหญ่ขนาด ๒-๓ เมตร และก้อนเล็กขนาดครึ่งเซนติเมตร ชาวบ้านเชื่อกันว่าเป็นของขลัง ป้องกันอสรพิษได้ บางคนจึงนำไปเป็นเครื่องราง เรียกกันว่า **ข้าวดอกพระร่วง**

โขกตำนาน

๑. **เรื่องพระร่วงในนิทานชาวบ้าน** คล้ายคลึงกับเรื่อง “พระร่วง อรุณกุมารเมืองสวรรค์โลก” ใน *พงศาวดารเหนือ* ที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดเกล้าฯ ให้พระวิเชียรปรีชา (น้อย) เรียบเรียงขึ้นจากตำนานเก่าสมัยกรุงศรีอยุธยา ครั้นยังดำรงพระยศเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล

พระร่วงมีมารดาเป็นนางนาค แต่มีบิดาเป็นกษัตริย์ผู้ทรงศีล พระร่วงมีฤทธิ์เพราะมีเชื่อนาค มีวาจาสิทธิ์ กล่าวอย่างใดออกไป สิ่งที่เกิดขึ้นก็จะ เป็นไปตามที่พูด ต่อมาได้เป็นกษัตริย์ขึ้นครองเมืองศรีสัตนาไลยสุโขทัย

ใน *พงศาวดารเหนือ* ว่า พระยาอภัยคามณี ผู้ทรงศีลแห่งเมืองหริภุญชัย สืบเชื้อสายมาจากพระยาศรีธรรมมา-โตกราช ซึ่งเดิมคือเจ้าอุโลกกุมาร ผู้เคยผนวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา แต่ได้ลาสิกขาไปพร้อมกับเจ้าธรรมกุมาร ลูกของบารธรรมราชาแห่งเมืองสวรรค์โลก

เมื่อพิเคราะห์ตามต้นตำนานนี้ เชื่อว่า วงศ์กษัตริย์พระร่วงสืบเชื้อสายมาจาก**พระฤๅษีสัตนาไลยและฤๅษีสัทิมงคล** สองตนพี่น้องซึ่งเป็นพุทธฤๅษีตระกูลฤๅษีบูชาไฟ เป็นผู้รวมความเชื่อพุทธศาสนากับไสยศาสตร์เข้าไว้ด้วยกัน ตั้งแต่แรก ทั้งยังแบ่งหน้าที่ให้พราหมณ์ เป็นผู้สร้างกฎหมาย เมืองในกลุ่มของพระฤๅษีมี ๔ เมือง ได้แก่ สวรรคโลก หริภุญชัย ท่งยั้ง และบริบูรณนคร ผู้

ครองเมืองทั้งหมดมาจากกลุ่มทายาทที่พระฤๅษีตั้งขึ้นทั้งสิ้น เมืองเหล่านี้พระฤๅษีสั่งให้สร้างกำแพงเมืองล้อม ด้วยเหตุว่า “*ฝั่งน้ำมหาสมุทรก็หมดไปแล้ว เขาจะสร้างบ้านสร้างเมือง จะมีภัยเป็นอันมาก*” ตีความได้ว่า หลังจากที่น้ำท่วมทวีปสุวรรณภูมิครั้งใหญ่ได้ลดลงแล้ว จะมีคนต่างกลุ่มเดินทางรุกรกจากชายฝั่งเข้ามายังแผ่นดินใหญ่เพื่อตั้งบ้านเมืองมากขึ้น พระฤๅษีเป็นห่วงบวรารของท่าน จึงได้สั่งให้สร้างกำแพงเมืองด้วยแลงเตรียมการป้องกันเมืองไว้ให้พร้อม แสดงว่าเมืองในกลุ่มพระฤๅษี มีเทคโนโลยีในการใช้แห่งกำแพงเมือง ซึ่งเป็นเทคโนโลยีที่สูงกว่าชนกลุ่มอื่นในสมัยเดียวกัน

นางนาคผู้เป็นมารดา ตีความได้ว่าเป็นชนพื้นเมืองที่ต่างเผ่าพันธุ์ไปจากกลุ่มทายาทพระฤๅษี

พระร่วงจึงเป็นลูกผสมที่มาจากสองสาย แต่พระร่วงไม่ได้กลับไปครองเมืองหริภุญชัยของพ่อ *พงศาวดารเหนือ* ว่า ได้ไปเป็นบุตรเขยของเจ้าเมืองศรี-สัตนาไลย จึงได้ครองเมืองศรีสัตนาไลย เนื่องจากนางนาคอยู่ที่เขาหลวง จึงเป็นไปได้ว่า ในที่สุดชาวศรีสัตนาไลยพื้นเมืองเดิมได้ยอมรับอำนาจของกลุ่มทายาทฤๅษีจากหริภุญชัย พระร่วงจึงได้ครองเมืองนี้

๒. **เรื่องพระร่วง-พระลือ ในนิทานชาวบ้านกับประวัติศาสตร์** “พระลือ” ในนิทานชาวบ้านเกิดมาจากตุ๊กตาที่ชุบให้มีชีวิตคล้ายคลึงกับ “พระลบ” ไอรสนางสีดาที่พระฤๅษีชุบขึ้นมาให้เป็นเพื่อนเล่นกับ “พระบุต” ในนิยายเรื่องรามเกียรติ์ ใน *พงศาวดารเหนือ* พระลือเป็นน้องชายร่วมพ่อเดียวกัน แต่เกิดจากแม่ที่เป็นมนุษย์ มีชื่อว่า **เจ้าฤทธิ** ต่อมาเจ้าเมืองพิชัยเชียงใหม่ได้มาขอให้ไปอภิเษกกับนางมลิกาเทวี เพราะขาดราชบุตร พระร่วงจึงได้ราชา

ภิเชกให้ไป พร้อมตั้งนามว่า พระยา
ลือ สุโขทัยจึงเริ่มขยายเครือข่ายความ
สัมพันธ์กับเชียงใหม่

**ในนิทานชาวบ้าน ตัวเอกมัก
จะมีเพียงคนเดียว พี่ชายหรือน้องชาย
ที่เคียงคู่กันมาฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งต้องลด
บทบาทลง ซึ่งโดยส่วนใหญ่แล้ว ฝ่าย
ที่ลดบทบาทลงมักเป็นฝ่ายน้องชาย
วีรกรรมทั้งหมดจึงไปรวมศูนย์อยู่ที่พี่ชาย
จะไม่แตกเรื่องต่อไปที่น้องชาย**

พระร่วงในนิทานชาวบ้านมี
ความเป็นปฤชุนมากกว่าเป็นวีรบุรุษ
แบบพงศาวดารหรือประวัติศาสตร์ ดัง
จะพบพฤติกรรมด้านร้ายตอนแข่งกัน
สร้างเจดีย์ พระร่วงเป็นพี่ชายที่อิจฉา
น้อง เพราะน้องหล่อกว่า ถึงกับตะ
ยอดเจดีย์ของน้องจนหัก นอกจากนั้น
พระร่วงยังเป็นคนเจ้าโทสะ วาจาสีหรี
ของพระร่วงจึงใช้ในด่าจนลบก็ได้ ดังใช้

ในการสาปผู้คนที่ทำให้ขัดเคืองใจ

ในประวัติศาสตร์ของรัฐสุโขทัย
มักเรียกกษัตริย์ผู้ครองสุโขทัยว่า “พระ
ร่วง” พระร่วงเป็นชื่อกลางๆ ไม่ได้ระบุ
เจาะจงว่าเป็นใคร จึงมีตั้งแต่พระร่วง
ศรีอินทราทิตย์ พระร่วงรามคำแหง
ไปจนถึงพระร่วงองค์สุดท้าย คือ พระ
มหาธรรมราชาที่ ๔ (บรมपाल) ส่วน
“พระลือ” ในประวัติศาสตร์ที่จารึก
เรียกว่า **พ่อลือไทบ้าง ลีไทบ้าง** คือ
พระมหาธรรมราชาที่ ๑ (ลีไท) กษัตริย์
ผู้ยิ่งใหญ่ซึ่งเดิมเป็นอุปราชครองเมือง
ศรีสัชชนาลัย จะว่า “พระลือ” เป็นคำ
เรียกอุปราชผู้ครองเมืองศรีสัชชนาลัย
ทุกพระองค์ก็ยังไม่ถนัดนัก แต่ดูคล้าย
จะเป็นดังนั้น

ข้อน่าสนใจ คือ การสืบทอด
ตำแหน่งกษัตริย์ของกรุงศรีอยุธยาจาก
พี่ชายมาสู่น้องชาย เริ่มต้นมาจากที่ใด

เป็นขนบธรรมเนียมของใคร หรือว่า
เริ่มต้นมาจากราชวงศ์พระร่วง เพราะ
สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ราชวงศ์
อู่ทอง สุพรรณภูมิ การสืบราชสมบัติ
เป็นระบบส่งต่อจากพ่อสู่ลูก แต่เมื่อมา
ถึงราชวงศ์พระร่วง กษัตริย์ ๒ องค์
พี่น้อง คือ พระนเรศวรและพระเอกา
ทศรถ ก็แสดงความเป็นพระร่วงและ
พระลืออีกครั้งหนึ่ง

บรรณานุกรม

ประจักษ์ สายแสง. วรรณกรรมจากตำนานศรีศิริมมาศ จังหวัดสุโขทัย. วิทยาลัยวิชาการศึกษาพิษณุโลก, ๒๕๑๗.

มะลิ โคนันเทียบ. “นิทานโบราณคดีโขกพระร่วงลงพระบรรพ์,” ใน *วารสารศิลปากร*. ปีที่ ๔ มีนาคม ๒๕๐๔.

ศุภัญญา ภัทรราชย์. “พระร่วง,” ใน *สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง เล่ม ๙*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒.

ทวณศักดิ์ของทศในศิลปะกรรมไทย

นายอำพล สัมมาวุฒติ

อดีตผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านช่างศิลปกรรม (วิจัยและพัฒนาศิลปกรรม)

สำนักช่างสิบหมู่ กรมศิลปากร

นาคหรือพญานาค มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนไทยมาแต่โบราณ นับจากการตั้งเป็นอาณาจักรสุโขทัย อโยธยา และรัตนโกสินทร์ โดยผ่านการรับอารยธรรมและศาสนาจากอินเดียและขอมที่มีความเชื่อเรื่องเทพเจ้าในศาสนาฮินดูหรือพราหมณ์ ถึงแม้ต่อมาชาวสยามจะรับเอาพระพุทธศาสนาเข้ามาเป็นศาสนาหลัก แต่ลัทธิความเชื่อต่าง ๆ นั้นก็ถูกผสมผสานอยู่ในการนับถือศาสนาของเรามาจนปัจจุบัน โดยเฉพาะเรื่องราวเกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งชาวสยามเชื่อว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นสมมติเทพ ดังเช่นพระอินทร์หรือพระนารายณ์แบ่งภาคลงมาบนโลกมนุษย์เพื่อดับทุกข์เข็ญ สร้างความสุขความเจริญให้แก่อาณาจักรราชธานี ความเชื่อเหล่านี้อยู่ในวัฒนธรรมของไทย เช่น พิธีกรรม การตกแต่งสถาปัตยกรรม การสร้างสรรค์งานประณีตศิลป์ นอกจากนี้ยังมีความเกี่ยวข้องกับวิถีความเป็นอยู่ของประชาชนที่ต้องทำเกษตรกรรมเพื่อหล่อเลี้ยงชีวิต จึงจำเป็นต้องพึ่งพาลำน้ำมาแต่โบราณ ชนชาติในแถบอุษาคเนย์เชื่อเรื่องพญานาคในฐานะผู้ครอบครองแดนบาดาลซึ่งให้ความอุดมสมบูรณ์ จึงให้ความเคารพบูชาเพื่อเป็นสิริมงคลแก่ชีวิตตลอดมา

ด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับพญาครุฑและพญานาคจากวรรณคดีนิทานศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู ระบุว่า พญาครุฑและพญานาคมีบิดาเดียวกันชื่อ พระกัศยปะ แม่ของพญาครุฑชื่อนางวิษตา แม่ของพญานาคชื่อนางกัทรุ นางกัทรุขอพรจากพระกัศยปะ ขอให้มียุวกจำนวนมาก นางจึงให้กำเนิดพญานาคนับพันตัว นางวิษตาได้ขอพรจากพระกัศยปะเช่นเดียวกัน แต่ขอมีลูกเพียง ๒ คน และขอให้มียานาจาวิษตา ต่อมานางวิษตาได้คลอดลูกเป็นไข่ ๒ ฟอง นางเฝ้ารอดูไข่ฟักออกมาเป็นเวลา ๕๐๐ ปี แต่ไข่ก็ยังไม่ฟัก นางอดทนรอไม่ไหวจึงทุบไข่ใบหนึ่งออกดู เมื่อลูกของนางในไข่ฟองแรกนี้คือ พระอรุณ ออกจากไข่ที่ยังเจริญไม่สมบูรณ์เต็มที่ จึงเหลือเพียงร่างกายท่อนบน เมื่อทราบว่ามีลูกในไข่ก่อนที่ตัวเองจะเจริญเต็มที่ทำให้เกิดมาพิการ ก็โกรธแค้นมากและสาปผู้เป็นแม่ว่าให้เป็นทาสนางกัทรุเป็นเวลา ๕๐๐ ปี และจะพ้นคำสาปได้ต่อเมื่อลูกคนที่ ๒ ช่วยเหลือ เมื่อพระอรุณสาปแม่เสร็จ ก็เหาะขึ้นไปเป็นสารถิของพระอาทิตย์ ต่อมาอีก ๕๐๐ ปี ไข่ใบที่ ๒ ก็แตกออก เกิดเป็นนาค คือ พญาครุฑ ซึ่งเติบโตอย่างรวดเร็วจนหลังจรดฟ้า ส่องแสงสว่างไปทั่วทั้งจักรวาล เทวดาคิดว่าเป็นพระอัคนี ต่างก็เข้ามาขอความคุ้มครอง

สำหรับสาเหตุของความขัดแย้งระหว่างนางกัทรุและนางวิษตามีหลายสำนวน เช่น พระกัศยปะประทานพรตามคำขอของนางวิษตาให้ลูกของนางมีอำนาจเหนือกว่านาคผู้เป็นลูกของนางกัทรุ หรือสำนวนที่ระบุว่านางวิษตาแพ้พินันนางกัทรุในการทนายสีของม้าอูจไธศรพะที่เกิดจากการกวนเกษียรสมุทร ด้วยกลอุบายของนางกัทรุที่ให้ลูกของตนแปลงตัวเป็นขนสีดำไปแช่อยู่ในน้ำ นางวิษตาไม่รู้ว่าเป็นอุบายก็ยอมรับว่าตัวเองแพ้ ทำให้ต้องตกเป็นทาสของนางกัทรุและถูกขังอยู่ในแดนบาดาลภิกพของพญานาค นับแต่นั้นมาพวกของนาคและครุฑจึงไม่ถูกกัน ด้วยความแค้นเคืองดังกล่าว พวกครุฑจึงมักจับนาคกินเป็นอาหาร

ต่อมาพญาครุฑสงสัยว่าทำไมแม่ของตนต้องเป็นทาสของนางกัทรุและนาค จึงถามนาคว่าทำอย่างไรนางวิเนตาจึงจะพ้นจากความเป็นทาส นาคบอกว่าพญาครุฑต้องนำน้ำอมฤตจากพระจันทร์มาให้ นาคดื่มเพื่อไล่ตัว พญาครุฑจึงบินไปถึงพระจันทร์และนำน้ำอมฤตกลับมา แต่พระอินทร์และทวยเทพตามมาเกิดสู้รบกัน แต่พญาครุฑมีฤทธิ์มากสามารถทำลายวัชระหรือสายฟ้าคู่พระหัตถ์ของพระอินทร์ได้ พระนารายณ์จึงต้องมาช่วย แต่ก็ไม่สามารถปราบครุฑได้ ทั้งสองจึงตกลงทำสัญญาว่าจะให้ครุฑอยู่ในตำแหน่งสูงกว่าพระองค์ ส่วนครุฑสัญญาว่าจะเป็นพาหนะแห่งพระนารายณ์ ด้วยเหตุนี้พระนารายณ์จึงทรงครุฑ ส่วนครุฑก็อยู่ในเชิงครุฑพ่าห์ที่ปักอยู่บนราชรถศึกขององค์พระนารายณ์อันเป็นที่สูงกว่า

ครุฑและนาคล้วนเกี่ยวข้องกับเรื่องพระพุทธศาสนา และเรื่องไตรภูมิ

นาคนั้นมีบทบาทอยู่ในเรื่องราวของพระพุทธศาสนา เช่น ในชาดกที่ว่าพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระภุชงค์ ในพุทธกาลตอนที่พระสิริธัตถะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้เสวยข้าวมธุปายาสซึ่งนางสุชาดานำมาถวายทั้งถาดทอง และได้ลอยถาดลงไปถึงพิภพนาคชื่อพญากาลกุกินทร์

ความเกี่ยวข้องของนาคในงานประติมากรรมที่พบได้ชัดเจน ได้แก่ การสร้างพระพุทธรูปปางนาคปรกดังจะเห็นได้จากเรื่องราวในพุทธประวัติ ช่วงที่พระพุทธเจ้าเสวยวิมุตติสุข พระพุทธเจ้าได้ประทับอยู่ใต้ต้นมุจลินทร์หรือไม้จิก ขณะนั้นเกิดพายุฝน พญานาคได้เลื้อยขึ้นมาจากสระและปกป้องการบำเพ็ญสมาธิของพระพุทธองค์ด้วยการขดตัวและแผ่พังพานปรก ด้วยความประสงค์ไม่ให้ฝนและลมหนาวต้องพระวรกาย ทั้งป้องกันสัตว์เลื้อยคลานทั้งมวล เมื่อฝนหายแล้วพญามุจลินทราชาได้คลายขดออก แผลงกายเป็นบุรุษหนุ่มยืนถวายสักการะพระพุทธเจ้า การสร้างพระพุทธรูปปางนาคปรกเปรียบเสมือนการให้นาคเป็นผู้ปกป้องคุ้มครองศาสนาและแสดงถึงความศรัทธาต่อพุทธศาสนาของพญานาค หรือตอนที่พระพุทธองค์เสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ภายหลังจากโปรดพระพุทธรูปมารดา แล้วเสด็จลงสู่โลกมนุษย์ทางบันไดนาค ซึ่งมีปรากฏบนภาพจิตรกรรมฝาผนังพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ภายในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ต่อมาก็เรื่องว่านาคแปลงตัวมาบวชในพระพุทธศาสนาจนพระพุทธองค์ทรงห้ามไม่ให้บวช พญานาคจึงทูลขอให้กุลบุตรถ้าจะบวชก็ขอให้เรียกว่า บวชนาค ตนจะได้รับส่วนกุศลด้วย กระทั่งกลายเป็นประเพณีตั้งแต่นั้นมา

พระพุทธรูปปางนาคปรก พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา กรมศิลปากร

จิตรกรรมพุทธประวัติและชุดเทพชุมนุมในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร กรมศิลปากร

เศียรนาคบริเวณราวบันไดทางขึ้นมณฑปพระพุทธบาทสระบุรี

ในไตรภูมิครุฑมีวิมานอยู่ที่เชิงเขาพระสุเมรุนามว่าวิมานนิมพลี ส่วนนาคอาศัยในแหล่งน้ำที่ไหลลงมาจากเขาพระสุเมรุและอาศัยอยู่ในเมืองบาดาลส่วนที่เป็นน้ำล้อมรอบเขาพระสุเมรุ เป็นเช่นผู้ปกป้องดูแลเขาพระสุเมรุที่อยู่ขององค์มหาเทพ และเหล่าเทวดาไม่ให้เหล่ามารภูติผีมารบกวน เรื่องของเขาพระสุเมรุนี้เมื่อนำเข้ามาสู่วัฒนธรรมไทยได้นำมาใช้เกี่ยวกับงานประณีตศิลป์ และงานสถาปัตยกรรมตามลัทธิความเชื่อ ได้แก่ การสร้างบุษบก มณฑป พระราชบัลลังก์ เป็นต้น ซึ่งเชื่อว่าสิ่งก่อสร้างเหล่านี้เป็นที่สถิตของสิ่งควรเคารพบูชา ได้แก่ พระพุทธรูป พระธรรม หรือแม้แต่พระสงฆ์ผู้แสดงธรรม ตลอดจนองค์พระมหากษัตริย์

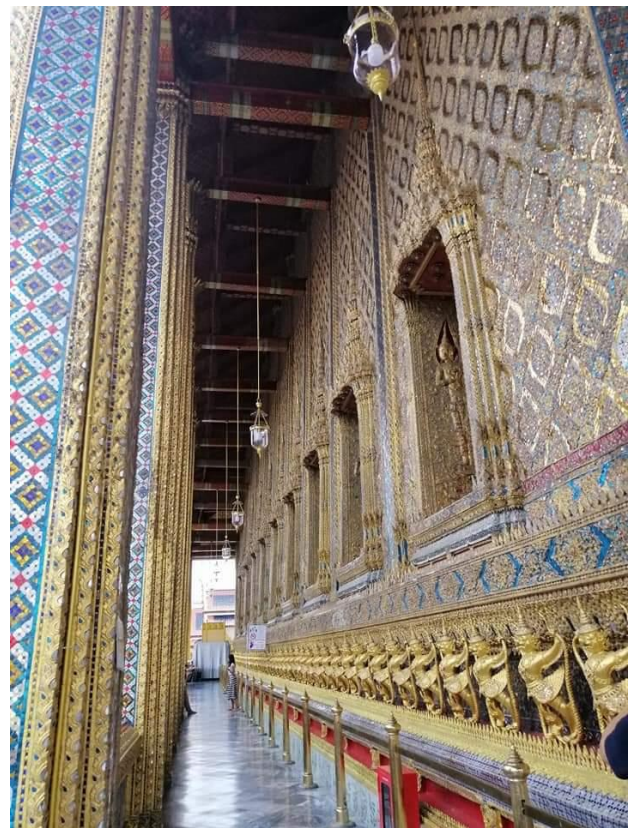

ภาพไม้จำหลักกลึงรักปิดทองรูปพระนารายณ์ทรงครุฑที่หน้าบัน และรูปไม้จำหลักครุฑยุคนาครองรับยอดปราสาท
ของพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทในพระบรมมหาราชวัง กรุงเทพมหานคร

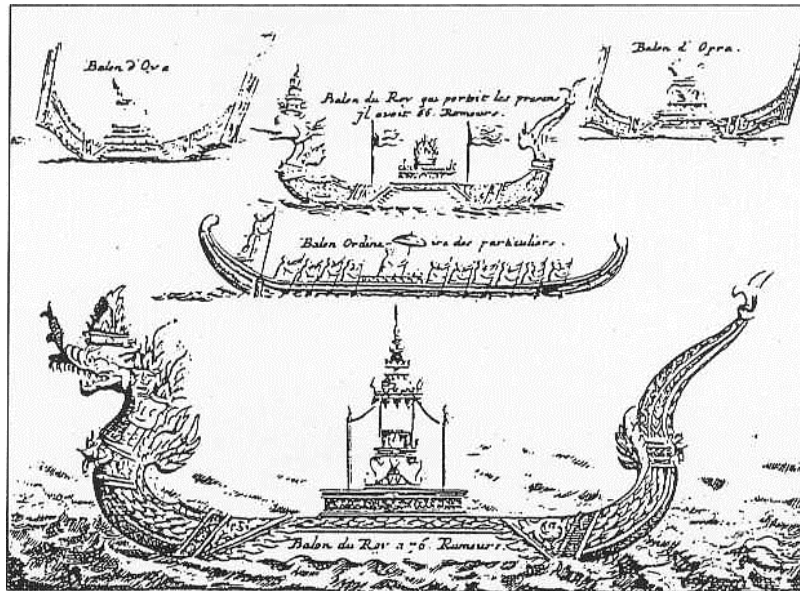

พระที่นั่งบุษบกมาลามหาจักรพรรดิพิมาน และพระที่นั่ง
พุดตานกาญจจินสาลงหน้ ภายใต้พระนพปฎลมหาเศวตฉัตร
ในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย พระบรมมหาราชวัง
กรุงเทพมหานคร

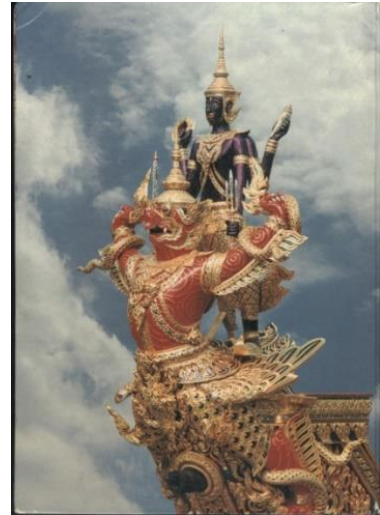

ครุฑยุคนาครอบฐานพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ภาพลายเส้นจากบันทึกของชาวต่างประเทศที่เข้ามาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช สมัยอยุธยา

เรือพระที่นั่งนารายณ์ทรงสุบรรณ รัชกาลที่ ๙

เรือพระที่นั่งอนันตนาคราช

เรือพระที่นั่งเอกชาติภิรมย์

พระมหาพิชัยราชรถ และราชรถน้อย ประดับเกรินด้วยกระหนกนาค

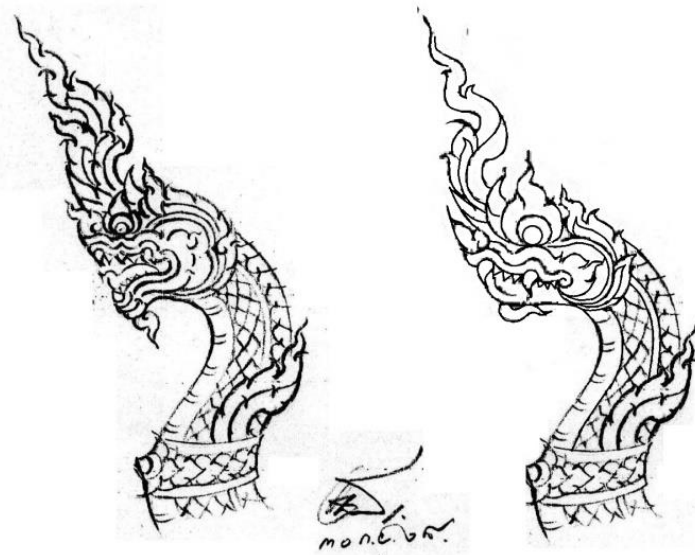
ด้วยเรื่องราวของพุทธประวัติและวรรณกรรมเหล่านี้ช่างศิลป์ไทยแต่โบราณจึงนำมาประกอบกับจินตนาการแล้วสร้างสรรค์งานศิลปกรรมในลักษณะต่าง ๆ เพื่อใช้ประโยชน์ในทางพระพุทธศาสนา ตลอดจนงานที่เกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์ ได้แก่ จิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม และประณีตศิลป์ โดยในส่วนของงานเขียนภาพครุฑและภาพนาคนั้นจะขอนำเอกสารการถ่ายทอดวิชาการเขียนลายไทยแก่ข้าราชการใหม่ของอาจารย์อมร ศรีพจนารถ นายช่างศิลปกรรม ระดับ ๙ กองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร มาอธิบาย ดังนี้

การเขียนภาพนาค

นาคหรือพญานาค เป็นนามเรียกสัตว์ประติษฐานลักษณะหนึ่งของศิลปะไทย ตามความหมายนี้หมายถึงงูมีหงอนชนิดหนึ่งในวรรณคดีกล่าวว่ามีอิทธิฤทธิ์ อาศัยอยู่ในเมืองบาดาลใต้พื้นดิน ช่างศิลป์ไทยแต่โบราณท่านได้จินตนาการคิดเป็นแบบอย่างในหลายชนิด เป็นเครื่องประดับตกแต่งในทางสถาปัตยกรรมไทยได้งดงามยิ่งของหน้าบัน คันทวย ฯลฯ

รูปแบบของพญานาคนำมาเป็นศิลปะประดับตกแต่งได้หลายอย่าง เช่น เป็นหัวราชรถต่าง ๆ งอนรถ หัวโขนเรือพระที่นั่ง ได้แก่ เรือพระที่นั่งอนันตนาคราช เรือพระที่นั่งอเนกชาติภุชงค์ เป็นบัลลังก์ของพระนารายณ์บรมหในเกษียรสมุทร เป็นหัวศรและลูกศร เช่น ศรนาคบาท เป็นเชือกชักตอนกวนน้ำอมฤต เป็นสังวาลของพระอิศวร

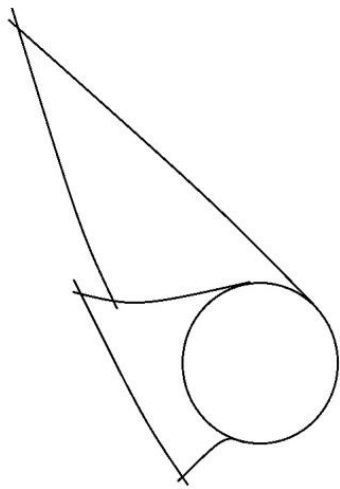
การเขียนภาพพญานาคนี้ เขียนได้ทั้งหุบปากและอ้าปาก ส่วนหัวมีการเขียนที่ส่วนปากมีฟันเขี้ยว จมูก ไพรปาก มีหนวด คราล้อตามปาก ส่วนที่เป็นแก้มมีลายประกอบเป็นครึ่งวงกลม หรือคล้ายผลขำมะเลียง ตาก็มีลักษณะกระจิงใบเทศ ส่วนที่เป็นหงอนก็เขียนเป็นรูปกระหนกเปลว ได้คอลงมามีมาลัยรัดและช่อกระหนกเปลว ลำตัวมีวลัยรัดเป็นเปลาะ ๆ พองาม หางนาคก็เป็นหางงูธรรมดา บางทีถ้าเป็นส่วนหางของราชรถที่เป็นการแกะไม้ก็แกะสลักเป็นลายกระหนกครึ่งซีกเช่นเดียวกับส่วนที่เป็นหงอน ตามตัวเป็นเกล็ดเช่นเดียวกับเกล็ดงู (รูปสี่เหลี่ยมมน ๆ) เส้นหน้าท้องเวลาเลื้อยเป็นปล้อง ๆ สันหลังเป็นลายรักร้อย

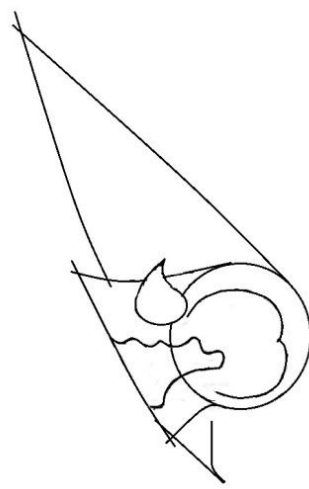
นาคเจ้า

นาคหุน

การเขียนหัวนาค

๑. วาดวงกลม ที่อวัยวะปาก
ที่อยู่จุดกระหนกที่หัว

๒. วาดเส้นปาก ตามขั้น

๓. ราชพรายปากใส่ไข่มุกพันอิน
จุมุก หนวด เต้าไครงร่าง
ลายนนวน

๔. เขยพ่นไฟรมร้อย

นอกจากนี้ยังประดิษฐ์อยู่ในลักษณะเครื่องตกแต่งในทางสถาปัตยกรรมไทย อยู่ในส่วนของราวบันได หัวนาคก็ตี ชุ่มประตู่หน้าต่าง ในรูปของหางหงส์ นาคเป็อน นาคปัก นาคสะดุ้ง นาคลำยอง นาครอย คันทวย เป็นต้น

การให้สัตว์เป็นสีเขียวเข้ม เครื่องประดับเงินทอง แต่บางทีก็อาจให้เป็นสีอื่นก็ได้มีจำกัด นอกจากนี้ยังมีการเขียนพญานาครูปร่างเป็นคนทั้งภาพ สวมมงกุฎยอดนาค ดังที่ปรากฏในจิตรกรรมเล่าเรื่องรามเกียรติ์ ประดับฝาผนังพระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม หรือจิตรกรรมฝาผนังที่พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร รวมทั้งเรื่องราวในพุทธประวัติตามพุทธสถานต่าง ๆ

พญานาค

๖๖๓๑๖๖

ไตร: ๕๔๔ ๕๕๕ ๕๖๖ ๕๗๗ ๕๘๘ ๕๙๙ ๖๐๐ ๖๐๑ ๖๐๒ ๖๐๓ ๖๐๔ ๖๐๕ ๖๐๖ ๖๐๗ ๖๐๘ ๖๐๙ ๖๑๐ ๖๑๑ ๖๑๒ ๖๑๓ ๖๑๔ ๖๑๕ ๖๑๖ ๖๑๗ ๖๑๘ ๖๑๙ ๖๒๐ ๖๒๑ ๖๒๒ ๖๒๓ ๖๒๔ ๖๒๕ ๖๒๖ ๖๒๗ ๖๒๘ ๖๒๙ ๖๓๐ ๖๓๑ ๖๓๒ ๖๓๓ ๖๓๔ ๖๓๕ ๖๓๖ ๖๓๗ ๖๓๘ ๖๓๙ ๖๔๐ ๖๔๑ ๖๔๒ ๖๔๓ ๖๔๔ ๖๔๕ ๖๔๖ ๖๔๗ ๖๔๘ ๖๔๙ ๖๕๐ ๖๕๑ ๖๕๒ ๖๕๓ ๖๕๔ ๖๕๕ ๖๕๖ ๖๕๗ ๖๕๘ ๖๕๙ ๖๖๐ ๖๖๑ ๖๖๒ ๖๖๓ ๖๖๔ ๖๖๕ ๖๖๖ ๖๖๗ ๖๖๘ ๖๖๙ ๖๗๐ ๖๗๑ ๖๗๒ ๖๗๓ ๖๗๔ ๖๗๕ ๖๗๖ ๖๗๗ ๖๗๘ ๖๗๙ ๖๘๐ ๖๘๑ ๖๘๒ ๖๘๓ ๖๘๔ ๖๘๕ ๖๘๖ ๖๘๗ ๖๘๘ ๖๘๙ ๖๙๐ ๖๙๑ ๖๙๒ ๖๙๓ ๖๙๔ ๖๙๕ ๖๙๖ ๖๙๗ ๖๙๘ ๖๙๙ ๗๐๐ ๗๐๑ ๗๐๒ ๗๐๓ ๗๐๔ ๗๐๕ ๗๐๖ ๗๐๗ ๗๐๘ ๗๐๙ ๗๑๐ ๗๑๑ ๗๑๒ ๗๑๓ ๗๑๔ ๗๑๕ ๗๑๖ ๗๑๗ ๗๑๘ ๗๑๙ ๗๒๐ ๗๒๑ ๗๒๒ ๗๒๓ ๗๒๔ ๗๒๕ ๗๒๖ ๗๒๗ ๗๒๘ ๗๒๙ ๗๓๐ ๗๓๑ ๗๓๒ ๗๓๓ ๗๓๔ ๗๓๕ ๗๓๖ ๗๓๗ ๗๓๘ ๗๓๙ ๗๔๐ ๗๔๑ ๗๔๒ ๗๔๓ ๗๔๔ ๗๔๕ ๗๔๖ ๗๔๗ ๗๔๘ ๗๔๙ ๗๕๐ ๗๕๑ ๗๕๒ ๗๕๓ ๗๕๔ ๗๕๕ ๗๕๖ ๗๕๗ ๗๕๘ ๗๕๙ ๗๖๐ ๗๖๑ ๗๖๒ ๗๖๓ ๗๖๔ ๗๖๕ ๗๖๖ ๗๖๗ ๗๖๘ ๗๖๙ ๗๗๐ ๗๗๑ ๗๗๒ ๗๗๓ ๗๗๔ ๗๗๕ ๗๗๖ ๗๗๗ ๗๗๘ ๗๗๙ ๗๘๐ ๗๘๑ ๗๘๒ ๗๘๓ ๗๘๔ ๗๘๕ ๗๘๖ ๗๘๗ ๗๘๘ ๗๘๙ ๗๙๐ ๗๙๑ ๗๙๒ ๗๙๓ ๗๙๔ ๗๙๕ ๗๙๖ ๗๙๗ ๗๙๘ ๗๙๙ ๘๐๐ ๘๐๑ ๘๐๒ ๘๐๓ ๘๐๔ ๘๐๕ ๘๐๖ ๘๐๗ ๘๐๘ ๘๐๙ ๘๑๐ ๘๑๑ ๘๑๒ ๘๑๓ ๘๑๔ ๘๑๕ ๘๑๖ ๘๑๗ ๘๑๘ ๘๑๙ ๘๒๐ ๘๒๑ ๘๒๒ ๘๒๓ ๘๒๔ ๘๒๕ ๘๒๖ ๘๒๗ ๘๒๘ ๘๒๙ ๘๓๐ ๘๓๑ ๘๓๒ ๘๓๓ ๘๓๔ ๘๓๕ ๘๓๖ ๘๓๗ ๘๓๘ ๘๓๙ ๘๔๐ ๘๔๑ ๘๔๒ ๘๔๓ ๘๔๔ ๘๔๕ ๘๔๖ ๘๔๗ ๘๔๘ ๘๔๙ ๘๕๐ ๘๕๑ ๘๕๒ ๘๕๓ ๘๕๔ ๘๕๕ ๘๕๖ ๘๕๗ ๘๕๘ ๘๕๙ ๘๖๐ ๘๖๑ ๘๖๒ ๘๖๓ ๘๖๔ ๘๖๕ ๘๖๖ ๘๖๗ ๘๖๘ ๘๖๙ ๘๗๐ ๘๗๑ ๘๗๒ ๘๗๓ ๘๗๔ ๘๗๕ ๘๗๖ ๘๗๗ ๘๗๘ ๘๗๙ ๘๘๐ ๘๘๑ ๘๘๒ ๘๘๓ ๘๘๔ ๘๘๕ ๘๘๖ ๘๘๗ ๘๘๘ ๘๘๙ ๘๙๐ ๘๙๑ ๘๙๒ ๘๙๓ ๘๙๔ ๘๙๕ ๘๙๖ ๘๙๗ ๘๙๘ ๘๙๙ ๙๐๐ ๙๐๑ ๙๐๒ ๙๐๓ ๙๐๔ ๙๐๕ ๙๐๖ ๙๐๗ ๙๐๘ ๙๐๙ ๙๑๐ ๙๑๑ ๙๑๒ ๙๑๓ ๙๑๔ ๙๑๕ ๙๑๖ ๙๑๗ ๙๑๘ ๙๑๙ ๙๒๐ ๙๒๑ ๙๒๒ ๙๒๓ ๙๒๔ ๙๒๕ ๙๒๖ ๙๒๗ ๙๒๘ ๙๒๙ ๙๓๐ ๙๓๑ ๙๓๒ ๙๓๓ ๙๓๔ ๙๓๕ ๙๓๖ ๙๓๗ ๙๓๘ ๙๓๙ ๙๔๐ ๙๔๑ ๙๔๒ ๙๔๓ ๙๔๔ ๙๔๕ ๙๔๖ ๙๔๗ ๙๔๘ ๙๔๙ ๙๕๐ ๙๕๑ ๙๕๒ ๙๕๓ ๙๕๔ ๙๕๕ ๙๕๖ ๙๕๗ ๙๕๘ ๙๕๙ ๙๖๐ ๙๖๑ ๙๖๒ ๙๖๓ ๙๖๔ ๙๖๕ ๙๖๖ ๙๖๗ ๙๖๘ ๙๖๙ ๙๗๐ ๙๗๑ ๙๗๒ ๙๗๓ ๙๗๔ ๙๗๕ ๙๗๖ ๙๗๗ ๙๗๘ ๙๗๙ ๙๘๐ ๙๘๑ ๙๘๒ ๙๘๓ ๙๘๔ ๙๘๕ ๙๘๖ ๙๘๗ ๙๘๘ ๙๘๙ ๙๙๐ ๙๙๑ ๙๙๒ ๙๙๓ ๙๙๔ ๙๙๕ ๙๙๖ ๙๙๗ ๙๙๘ ๙๙๙ ๑๐๐๐

ลายทางหงส์ที่กรอบเจี๊ยตออกกลายเป็นเศียรนาค

พญานาคแบบรูปเป็นคนสวมชฎายอดนาค

นาคแบบตัวครึ่งบนเป็นคนส่วนล่างเป็นงู

ความสัมพันธ์ของครุฑ - นาค กับใบระกา - หน้าบัน

ชาวไทยผูกพันและพบเห็นเรื่องของครุฑและนาคมาโดยตลอด โดยเฉพาะชาวไทยที่นับถือศาสนาพุทธ ที่เมื่อวัยเด็กญาติผู้ใหญ่พาเข้าวัดทำบุญก็จะพบกับภาพโบสถ์ วิหาร แม้แต่กุฏิพระสงฆ์ สิ่งเหล่านี้ นอกจากเป็นที่ประกอบพิธีกรรมและเป็นที่อยู่ของพระสงฆ์แล้ว ยังได้นำเรื่องราวเกี่ยวกับครุฑและนาคมาใกล้ชิดประชาชนด้วย ดังเรื่องของหน้าบัน ช่อฟ้า และใบระกา

ใบระกา น. ชื่อต้นไม้หรือลวดลายปูนปั้น ลายปั้นดินเผา เป็นส่วนประกอบส่วนหนึ่งที่มีรูปลักษณะ เป็นครีบก้น ๆ ติดกับตัวรอยหรือตัวลายของสำหรับประกอบกับช่อฟ้า หางหงส์หรือเหรา ติดที่จั่วหลังคา ตับหลังคา ปีกนกหลังคา ตะเข้หลังคา ชุ่มบันแถลง ชุ่มประตู่หรือชุ่มหน้าต่าง ซึ่งเกี่ยวกับพระราชนิเวศมณฑลสถานและพุทธศิลป์

คำว่า “ใบระกา” นี้ ท่านโบราณจารย์ได้ให้อธิบายไว้สามนัยด้วยกัน ทั้งนี้โดยอาศัยเทพนินาย เทวกำเนิดต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกันต่อมาทางประเทศไทยได้รับอิทธิพลของเทพนินายนี้มาประดิษฐ์คิดขึ้นในรูปของสถาปัตยกรรมไทย ซึ่งเป็นส่วนตกแต่งที่สง่างามเหมาะสมทั้งส่วนประดับเป็นศิลปกรรมไทยที่ล้ำค่าอย่างยิ่ง

เทพนินายที่เกี่ยวกับเทวกำเนิดอันเป็นแนวความคิดให้ช่างแต่โบราณท่านนำมาประดิษฐ์ได้อย่างงดงามนี้ ได้แก่ ครุฑหรือพญาครุฑ (สุบรรณ) กับนาคหรือพญานาคอย่างหนึ่งและอีกอย่างหนึ่ง ได้แก่เหรา (เห - รา เท่ากับ จระเข้ร่วมกับนาค)

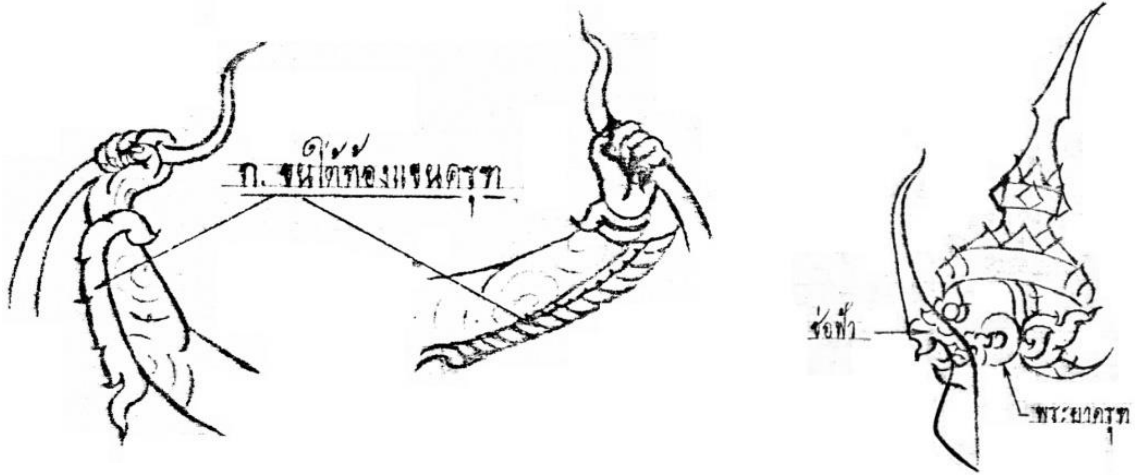

เหราแกะสลักลงรักปิดทอง พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จันทรเกษม

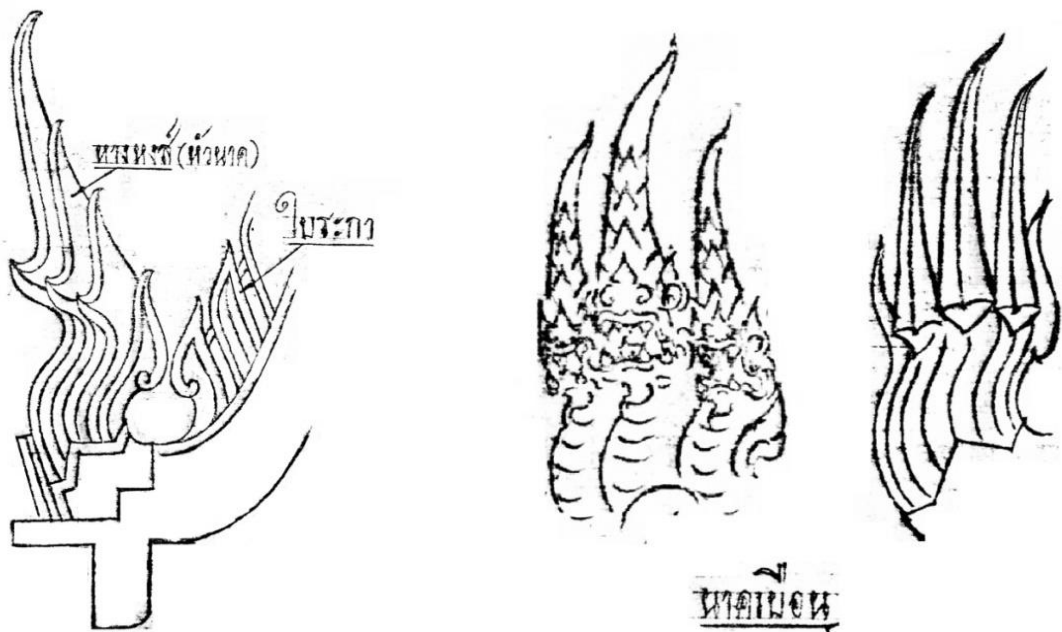
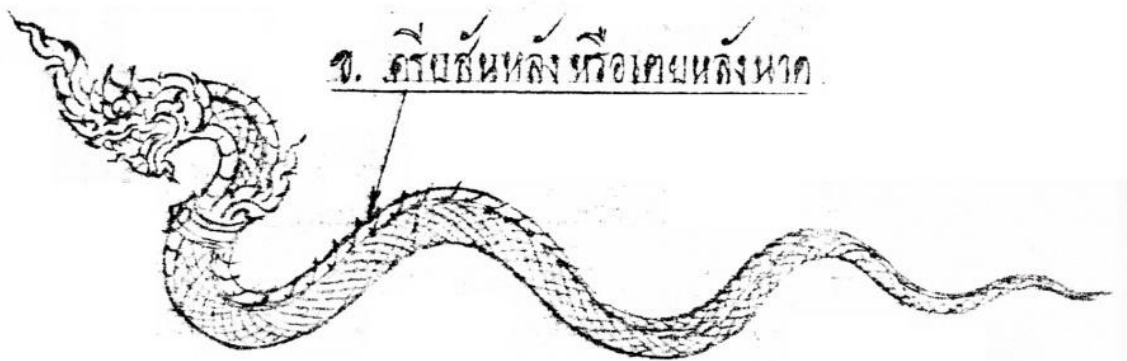
ช่างแต่โบราณท่านได้ให้ข้อคิดของครุฑจับนาคนี้เอามาประดิษฐ์เป็นเครื่องตกแต่งในทางสถาปัตยกรรมขึ้น ซึ่งปรากฏให้เห็นถึงความวิจิตรพิสดารยิ่งขึ้นหนึ่งในบรรดาศิลปกรรมไทย

ลักษณะของใบระกาที่ใช้ประกอบจั่วหลังคาตามนัยโบราณ คือ

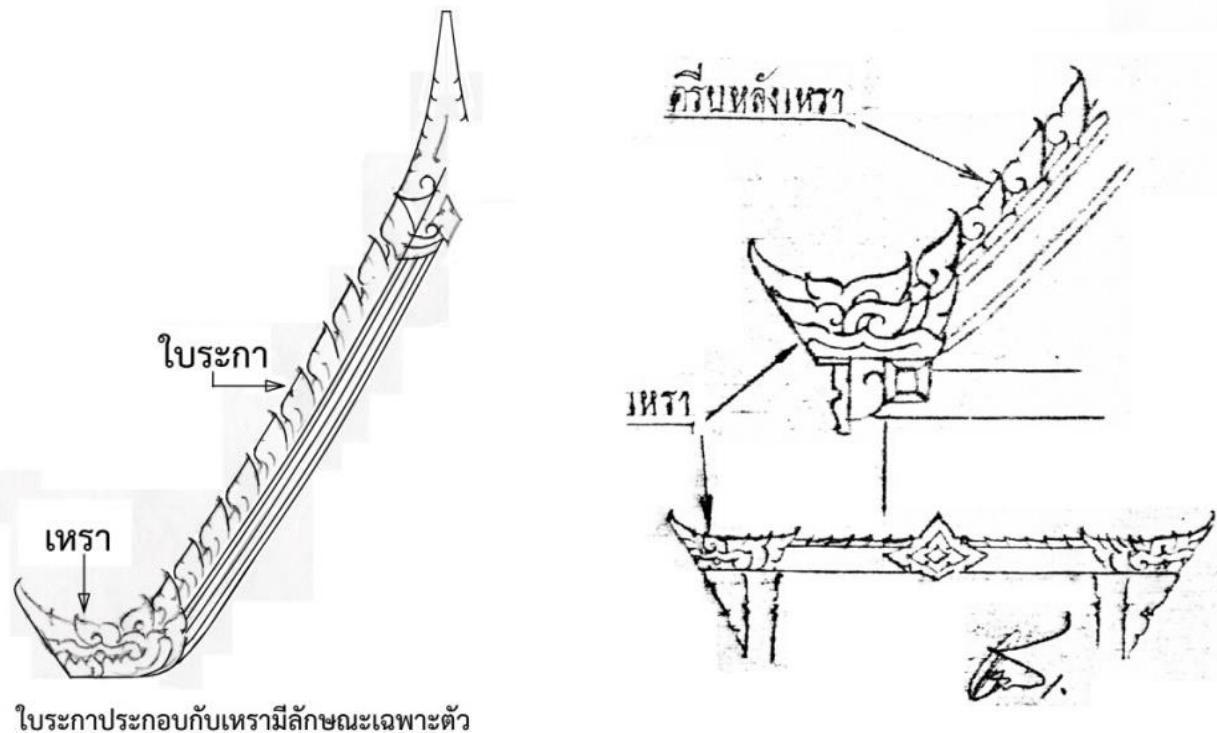
ก. ใบระกาที่เกี่ยวกับครุฑหรือพญาครุฑนั้น หมายถึง ขนปีกใต้ท้องแขนของครุฑ ส่วนตัวไม้ที่เรียกว่า “ช่อฟ้า” หมายถึง ส่วนหน้าและอกของพญาครุฑ

ข. ใบระกาที่เกี่ยวกับนาคหรือพญานาคนั้น หมายถึงครีบทันหลังของนาค (เตยหลังนาคก็เรียก) ส่วนที่เป็นหัวนาคเรียก “หางหงส์” หรือ “นาคเบือน”

ค. ไบระกาที่เกี่ยวกับหะรา (เห - รา เท่ากับ จระเข้รวมกับนาค) นั้น หมายถึงครีบทันหลังของตัวหะรา คือ สัตว์ที่ประดิษฐ์ปนกันสองชนิด ได้แก่ การนำเอาจระเข้ผสมปนกันกับนาค (งู) ทั้งนี้มิได้หมายถึงตัวหะราที่มีรูปร่างคล้ายแมลงดาทะเล แต่การใช้ไบระกาประกอบหะรานี้มักประดิษฐ์เป็นลวดลายได้ต่าง ๆ ตอนบนสุดเหนือออกไถ่ก็ลวดรูปช่อฟ้า คือ ไม่มีช่อฟ้า โดยกำหนดทรงในลักษณะของปั้นลมเรือนไทยโบราณ และปรากฏเหนือกรอบรูปภาพสำคัญก็มี

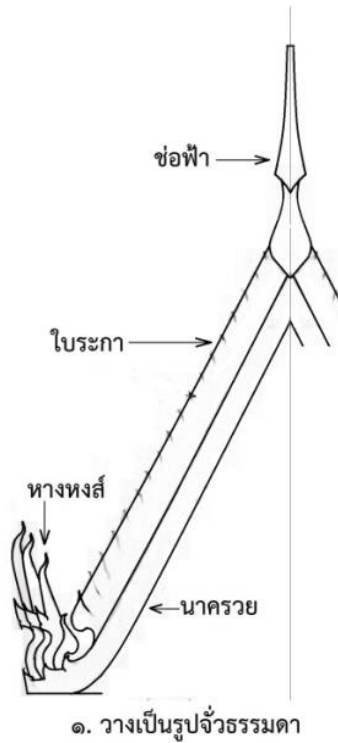

ไบระกาประกอบกับหะรา มีลักษณะเฉพาะตัว

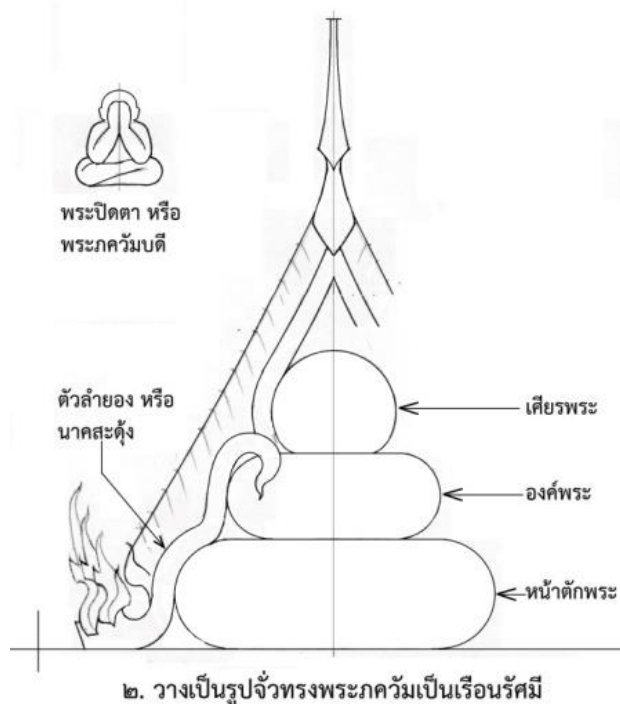
การเขียนไบระกาที่เกี่ยวกับช่อฟ้าอันหมายถึงพญาครุฑ ก็จะเป็นรูปลักษณะเกือบจะกลมกลืนไปในแนวเดียวกัน ถ้าขาดการพิจารณา ก็จะแยกไม่ออก บางทีก็ทำเป็นรูปลักษณะที่กลมกลืนกันเลยอย่างที่เราเห็นอยู่ในปัจจุบัน ส่วนไบระกาที่เกี่ยวกับหะรานี้มีลักษณะเฉพาะตัวคล้ายกับปั้นลมของเรือนไทยโบราณ เป็นแต่เพิ่มลวดลายในส่วนที่เป็นไบระกาเพื่อให้เข้ากับหัวหะราที่อยู่แทนที่หางหงส์

ความสัมพันธ์ของไบระกาที่เกี่ยวข้องระหว่างครุฑกับนาคหรือช่อฟ้ากับหางหงส์แต่โบราณนั้น ทำนวางรูปจำไว้ ๒ ชนิดด้วยกัน คือ

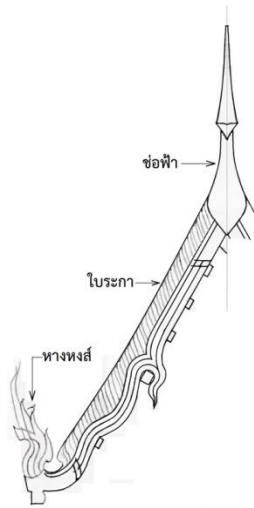
๑. วางเป็นรูปจักรธรรมดาทรงของจั่วเรียบ ๆ แต่ทำตัวไม้หรือปูนปั้นประดับกระเบื้องเคลือบเป็นรูปอ่อนช้อยทอดลงบนแปต่าง ๆ อันหมายถึงลำตัวของนาคอย่างเดียว เรียกว่า “นาครวาย”

๒. วางเป็นรูปจั่วทรงพระภควัมเป็นเรือนรัศมีแล้วหาตัวไม้ให้เข้ารูปตัวรอยและตัวลำยองคือรัศมีแต่ละอย่างให้รัดกุม รูปลักษณะชนิดที่สองนี้แสดงให้เห็นถึงครุฑใช้กำลังแขนอันกำยำจับนาค ฝ่ายนาคเมื่อภัยมาถึงก็ตกใจและหดลำตัวด้วยความกลัว เรียกกันว่า “ตัวลำยองหรือนาคสะดุ้ง” บางทีเรียกว่า “นาคลำยอง” มีการสร้างทั้งไม้และปูนปั้นประดับกระเบื้องเคลือบเช่นเดียวกับชนิดที่หนึ่ง

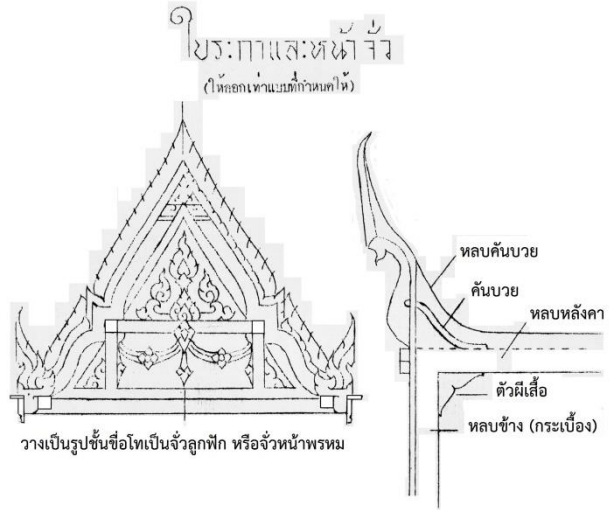
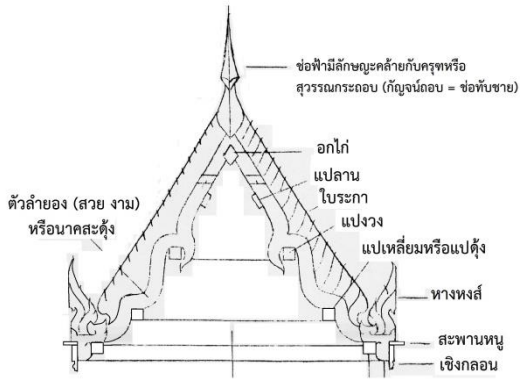

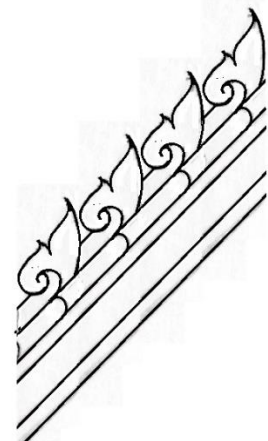
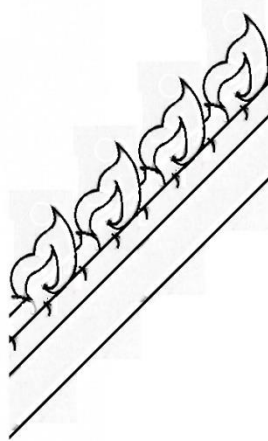
รูปลักษณะที่กลมกลืน (ปัจจุบัน)

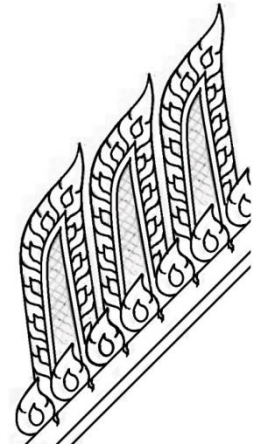
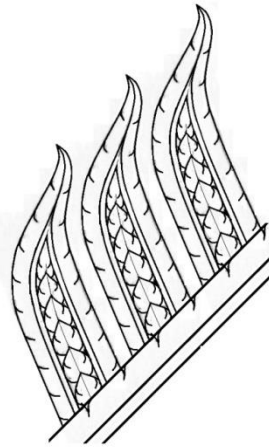
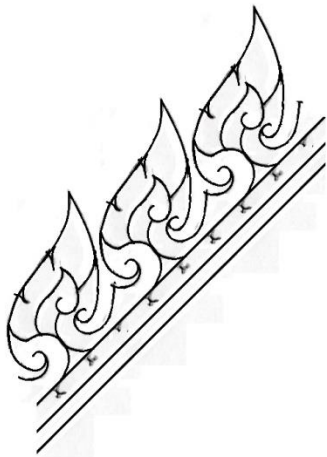

รูปลักษณะที่เกือบจะกลมกลืน

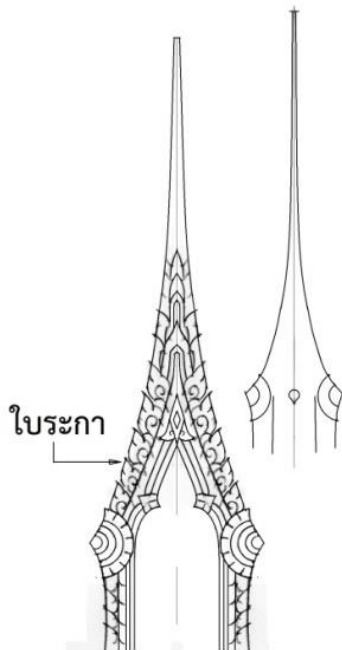

ใบระกา นี้ นอกจากมีรูปลักษณะเป็นครีบ ๆ อย่างธรรมดาแล้วอาจประดิษฐ์เป็นลวดลายได้หลายแบบคล้ายกับลายแข่งสิงห์หรือลายอื่น ๆ ที่ใช้ได้ ที่สำคัญต้องมีความสัมพันธ์กันกับหางหงส์หรือเหราควบอยู่ด้วยจึงจะเรียกว่า “ใบระกา” แต่ถ้าเขียนขึ้นลอย ๆ ก็จะเป็นชื่อลายอื่นไป

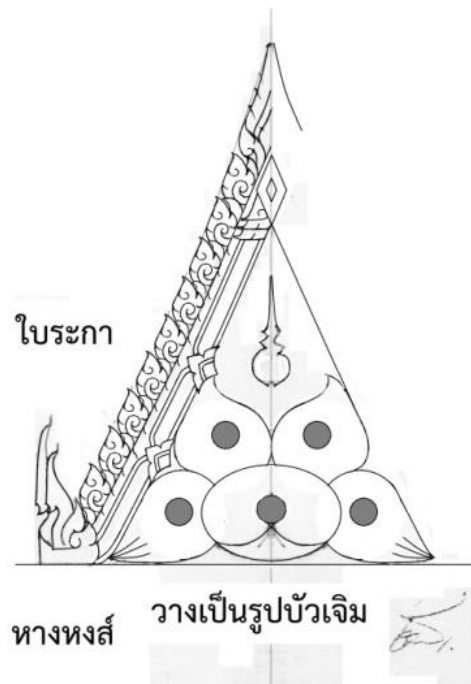
ตัวอย่างลักษณะใบระกา

ใบระกาประกอบ
ชุ่มจ้าววิมาน

อาจพบเห็นใบระกาที่เป็นส่วนประกอบของ ชุ่มจ้าวทรงวิมาน (คือรูปจ้าวทรงสูง คล้ายปั้นลม เรือนไทยโบราณแต่ทรงกรวดกว่า) มักประดิษฐ์ เป็นลวดลายต่าง ๆ คล้ายกับลายแข่งสิงห์แต่ลดรูป ซ่อฟ้าและหางหงส์ก็มี เช่นเดียวกับใบระกาประกอบ เหร่า เป็นแต่ทรงสูงกว่าส่วนมากมักปรากฏ เป็นภาพเขียน (จิตรกรรมฝาผนังหรือลายรดน้ำ) จะมีที่เป็นแกะสลักไม้ลงรักปิดทองอยู่บ้าง เช่น วิมานประดิษฐานพระสยามเทวาธิราช ในพระที่นั่ง ไผศาลทักษิณ พระบรมมหาราชวัง เป็นต้น เฉพาะใบระกาที่เป็นส่วนประกอบของชุ่มจ้าว ทรงวิมานนี้ เป็นอีกนัยหนึ่งต่างหากพิเศษออกไปจาก สามนัยข้างต้น

ในปัจจุบันการวางรูปทรงของจั่วที่มีแต่ใบระกาและหางหงส์ โดยลดรูปช่อฟ้า (ไม่มีช่อฟ้า) ก็มี เช่นวางเป็นรูปทรงบัวเจิม อย่างที่ปรากฏตามอาคารทรงไทยที่ก่อสร้างเป็นที่ว่าการกระทรวงต่าง ๆ ตามแนวถนนราชดำเนินนอก เป็นต้น

การสร้างใบระกาประกอบช่อฟ้าและหางหงส์ เหาหรือประกอบซุ้มจั่วทรงวิมานนั้นมีด้วยกัน ๓ ประเภทคือ

๑. ถ้าสร้างด้วยไม้มักจะประดับกระจกสีต่าง ๆ หรือลงรักปิดทองบางที่ก็ทาสีแดง
๒. ถ้าสร้างด้วยดินเผา มักจะลงรักปิดทองแล้วประดับกระจกเป็นแวว
๓. ถ้าสร้างด้วยปูนปั้นมักจะประดับด้วยกระเบื้องเคลือบหรือทาสีน้ำปูน (สีขาว) ปัจจุบันอาจทาสีต่าง ๆ

รายการอ้างอิง

สัจจาภิรมย์ (สรวง ศรีเพ็ญ), พระยา. เทวกำเนต. พิมพ์ครั้งที่ ๑๙. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, ๒๕๖๒.

สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี. ครุฑ Garuda. กรุงเทพฯ: อมรินทร์, ๒๕๔๔.

อมร ศรีพจนารถ. เอกสารประกอบการสอนวิชาเขียนลายไทย แก่ข้าราชการใหม่ กองทัตศิลปกรรมศิลปากร.

ประวัติวิทยากร

ภยวีระ โรจน์พจนรัตน์

คุณวุฒิ

- ปริญญาโท ร.ม. สาขาบริหารรัฐกิจ คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- หลักสูตรการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมและผังเมือง โดยทุนยูเนสโก ณ ประเทศอิตาลี
- หลักสูตร IASS Forum (หลักสูตรว่าด้วยการบูรณาการสร้างสรรค์ให้ทันสมัยของญี่ปุ่น และพลวัตแห่งสังคมญี่ปุ่นร่วมสมัย) ทุน Honda ณ ประเทศญี่ปุ่น
- ปริญญาตรี สถ.บ. สาขาสถาปัตยกรรมหลัก คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติการทำงาน

- รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม พ.ศ. ๒๕๕๗ - ๒๕๖๒
- ที่ปรึกษานายกรัฐมนตรีฝ่ายข้าราชการประจำ พ.ศ. ๒๕๕๓ - ๒๕๕๕
- ปลัดกระทรวงวัฒนธรรม พ.ศ. ๒๕๔๙ - ๒๕๕๓
- รองปลัดกระทรวงวัฒนธรรม พ.ศ. ๒๕๔๖ - ๒๕๔๙
- รองอธิบดีกรมศิลปากร พ.ศ. ๒๕๔๒ - ๒๕๔๖
- เลขาธิการกรมศิลปากร พ.ศ. ๒๕๓๖ - ๒๕๔๒
- ผู้เชี่ยวชาญด้านบูรณปฏิบัติสังขรณ์ (สถาปนิก ๘) พ.ศ. ๒๕๓๕

ตำแหน่งอื่นๆ

- กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ คณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ
- ประธานกรรมการสำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้ (องค์การมหาชน)
- กรรมการที่ปรึกษามูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
- กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ สภามหาวิทยาลัยพะเยา
- กรรมการส่งเสริมกิจการสถาบันดนตรีกัลยาณีวัฒนา
- กรรมการบริหาร อุทยานเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทร์ราชบุรี
- ผู้บรรยายพิเศษ มหาวิทยาลัยศิลปากร มหาวิทยาลัยมหาสารคาม และมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ศาสตราจารย์กิตติคุณ สุภัทษญา สุวฒาน

ภาควิชาภาษาไทยและวัฒนธรรมพื้นบ้าน ภาควิชาวรรณศิลป์
สำนักศิลปกรรม สำนักงานราชบัณฑิตยสภา

คุณวุฒิ

- อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (วรรณคดีไทย), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- อักษรศาสตรบัณฑิต (ภาษาไทย), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แขนงวิชาที่เชี่ยวชาญ / ที่สนใจ

ตำนานพื้นบ้านไทย, วรรณคดีท้องถิ่น, คติชนวิทยา

ตัวอย่างผลงานทางวิชาการ

บทความ

- บทความเรื่อง “ขุนช้างแปลงสาร : ตอนที่หายไปจากเสภาขุนช้าง - ขุนแผน ฉบับหอพระสมุดฯ”
- บทความเรื่อง “นิทานอิหร่านราชธรรม : กรณีตัวอย่าง ๑๒ เรื่องที่นักปกครองพึงรู้”
- บทความเรื่อง “พระร่วง : วีรบุรุษในประวัติศาสตร์ และวีรบุรุษทางวัฒนธรรม”
- บทความเรื่อง “ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของชาวมุสลิมกลุ่มจาม ยะวา และเจ้าเซ็นในสังคมไทย”
- บทความเรื่อง “สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส : กวีแก้วแห่งกรุงรัตนโกสินทร์”
- บทความเรื่อง “จากสวดมหาชาติคำหลวงถึงสวดโอะโอะพิหารราย”
- บทความเรื่อง “An Adaptation of Traditional Beliefs to Buddhism : A Study from Lan Xang Literature”
- บทความเรื่อง “พิธีขอฝนของชนชาติไท”
- บทความเรื่อง “มณีเอคิกะ : ตำนานพญานาคแห่งเมืองตะนาวศรี”

หนังสือ

- คติชนในภาพเชิงบานหน้าต่างพระอุโบสถวัดพระเชตุพน.
- บทเพลงแห่งปฐพีภานของชาวบ้านไทย.
- พิธีกรรม ตำนาน นิทาน เพลง : บทบาทของคติชนในสังคมไทย
- สำรับอาหารไทย จากบ้านสุวัง
- วรรณกรรมมุขปาฐะ

ภยบุญเตือน ศรีวรรณ

นักอักษรศาสตร์เชี่ยวชาญ ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านอักษรศาสตร์ (ภาษาและวรรณคดี) กรมศิลปากร

คุณวุฒิ

- ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (จารึกภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร)
- การศึกษาระดับบัณฑิต (ภาษาไทย) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

แขนงวิชาที่เชี่ยวชาญ / ที่สนใจ

จารึกภาษาไทย, วรรณคดีไทยโบราณ, ภาษาโบราณ, ประวัติศาสตร์ไทย, การตรวจสอบชำระวรรณคดีไทย, การแต่งคำประพันธ์, ดนตรีไทยและนาฏศิลป์

ตัวอย่างผลงานทางวิชาการ

งานตรวจสอบชำระ

- นิราศหนองคาย
- เสือโค ก กา
- จินตามณีฉบับความแปลก ฉบับพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ฉบับจุลศักราช ๑๑๔๔
- ไตรภูมิ เอกสารจากหอสมุดแห่งชาติกรุงปารีส
- กากีคำฉันท์
- ปุมาชาธรรม
- คำฉันท์สรรเสริญพระเกียรติสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงปราสาททอง

งานค้นคว้าเรียบเรียง

- ตาลิปัตร์วัตโพธิ์
- จิตรกรรมรามเกียรติ์วัดสุทัศน์เทพวราราม
- รามเกียรติ์จากตู้ลายรดน้ำ
- พระบรมสารีริกธาตุ : คติพระพุทธศาสนาเถรวาทจากอินเดียสู่ประเทศไทย
- ชาตคและพุทธประวัติจากตู้ลายรดน้ำ

ศาสตราจารย์พิเศษ ธงทอง อันทรวงศ์

คุณวุฒิ

- นิติศาสตรบัณฑิต (น.บ. เกียรตินิยม)
คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- เนติบัณฑิตไทย จากสำนักอบรมศึกษา
กฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา สมัยที่ ๒๓
- Master of Laws (LL.M.)
มหาวิทยาลัยนิวยอร์ก สหรัฐอเมริกา
- นิติศาสตรมหาบัณฑิต (น.ม.)
คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- รัฐศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
- นิเทศศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

ตัวอย่างงานด้านประวัติศาสตร์โบราณราชประเพณี

- อดีตที่ปรึกษาคณะทำงาน ในคณะทำงานเฉพาะกิจ ด้านการบันทึกและจัดทำภาพยนตร์ในคณะอนุกรรมการฝ่ายประชาสัมพันธ์ และอดีตที่ปรึกษาคณะทำงาน ในคณะทำงานเฉพาะกิจการบันทึกภาพเหตุการณ์งานพระบรมศพ สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๗ และอดีตคณะทำงานในคณะทำงานเฉพาะกิจ การจัดทำสมุดภาพพระราชประวัติ สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๗ และหนังสือที่ระลึกประชาชน ในวันพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๗ ในคณะอนุกรรมการจัดทำจดหมายเหตุและจัดพิมพ์หนังสือที่ระลึกพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๗ ในคณะกรรมการจัดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๗ วันที่ ๙ เมษายน พ.ศ. ๒๕๖๘
- อดีตโฆษกบรรยายพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ สมเด็จพระศรีนครินทร์ราบรมราชชนนี ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง ๑๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๙
- อดีตอนุกรรมการจัดนิทรรศการงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี ณ บริเวณท้องสนามหลวง คณะกรรมการฝ่ายประชาสัมพันธ์ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เนื่องในโอกาสฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี กาญจนภิเษก พุทธศักราช ๒๕๓๙
- อดีตกรรมการฝ่ายประชาสัมพันธ์ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เนื่องในโอกาสฉลองสิริราชสมบัติ ครบ ๖๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๔๙
- อดีตกรรมการฝ่ายประชาสัมพันธ์และประสานงานการจัดงานพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๑
- กรรมการ ฝ่ายประชาสัมพันธ์ งานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช

- อดิ ตกรรณการที่ปรึกษาฝ่ายคฤหัสถ์ การจัดพิมพ์หนังสือที่ระลึกอนุสรณ์ คณะสงฆ์อนัมนิกายแห่งประเทศไทย ได้รับพระบรมราชานุญาตให้บำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุปทาน (กงเต๊ก) ถวายพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศรรามาธิบดี จักรีนฤพดินทร สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ในพระบรมมหาราชวัง วันอังคารที่ ๒๑ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๖๐

ตัวอย่างผลงานทางวิชาการเกี่ยวเนื่องกับประวัติศาสตร์โบราณราชประเพณี

- หนังสือ ในกำแพงแก้ว
- หนังสือ เฉลิมพระกัลยาณเกียรติ
- หนังสือ ของสวยของดีครั้งแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง
- หนังสือ โสมนัสวิหารวรรณนา
- หนังสือ สมุดภาพเสด็จฯ เลียบมณฑลพายัพ พ.ศ. ๒๔๖๙
- หนังสือ นายทองมหาตเล็ก
- หนังสือ พระราชพิธีก่อพระฤกษ์โรงเรียนข้าราชการพลเรือนฯ (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในปัจจุบัน)
- หนังสือ ทกลีบปีแล้วพระแก้วฟ้า
- หนังสือ สรรเสริญพระบารมี *The Glorious monarch*

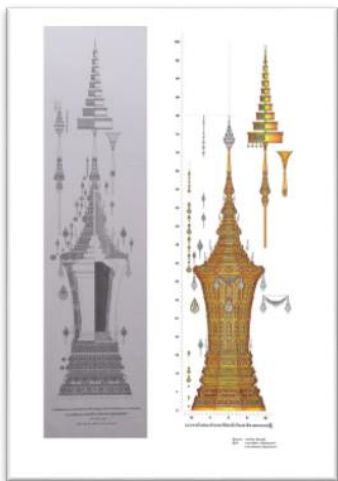

นายอำพล สัมมาวุฒธิ

นายอำพล สัมมาวุฒธิ อดีตนักวิชาการช่างศิลป์ เชี่ยวชาญ (ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านช่างศิลปกรรม (วิจัยและพัฒนา ศิลปกรรม) สำนักช่างสิบหมู่ กรมศิลปากร เป็นผู้มีความสนใจ งานด้านศิลปะมาตั้งแต่เด็ก ทำให้ท่านเกิดความสนใจและเป็นแรงบันดาลใจในการเขียนภาพ เมื่อจบระดับชั้นมัธยมศึกษา จึงเลือกศึกษาต่อในคณะมนุษยศาสตร์ สาขาวิชาศิลปะ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร มีโอกาสได้เรียนกับ อาจารย์อารี สุทธิพันธุ์ และศิษย์ของอาจารย์อีกหลายท่าน เช่น อาจารย์วิรุฬ ตั้งเจริญ กระทั่งสำเร็จการศึกษาเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๓

เริ่มเข้ารับราชการเมื่อวันที่ ๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๔ ในตำแหน่งนักวิชาการช่างศิลป์ ระดับ ๓ งานศิลปะไทยและช่างสิบหมู่ กองหัตถศิลป์ ได้เพิ่มพูนองค์ความรู้ ทักษะ และวิธีการปฏิบัติงาน จากอาจารย์หลายท่าน เช่น อาจารย์อมร ศรีพจนารถ อาจารย์นพวัฒน์ สมพันธ์ อาจารย์พินิจ สุวรรณบุญ เป็นต้น โดยงานช่วงแรกที่ได้รับมอบหมายเป็นงานศิลปะไทยและช่างสิบหมู่ จนเมื่อมีการขยายภารกิจของหน่วยงานครอบคลุมถึงงานประณีตศิลป์และช่างสิบหมู่โบราณ จึงรับการพิจารณาให้สังกัดอยู่ในกลุ่มงานช่างประดับมุก ได้รับการถ่ายทอดความรู้จากนายสมพงษ์ จันอินทร์ ช่างมุกจังหวัดปทุมธานี โดยงานในระยะแรก คืองานซ่อมมลายประดับมุกส่วนฐานของตู้พระไตรปิฎกทรงมณฑป ในพระมหามณฑป วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ตลอดจนร่วมซ่อมบานประตู หอพระมณฑปเอธิรธรรม และประตูหน้าต่าง พระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

พ.ศ. ๒๕๓๙ ได้รับคัดเลือกให้ดำรงตำแหน่งหัวหน้ากลุ่มงานช่างปั้น หุ่น ช่างปั้นลาย และช่างมุก ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๕๓ ได้ดำรงตำแหน่งหัวหน้าศูนย์ศิลปะและการช่างไทย สำนักช่างสิบหมู่ และใน พ.ศ. ๒๕๕๕ ได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านช่างศิลปกรรม (วิจัยและพัฒนาศิลปกรรม) สำนักช่างสิบหมู่ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม

นายอำพล สัมมาวุฒธิ ได้รับเป็นผู้สืบทอดผู้ประกอบพิธีครอบครุช่างของกรมศิลปากรในพิธีสืบทอดผู้ประกอบพิธีครอบครุโขงละครครูดนตรี ครูช่างของกรมศิลปากร เมื่อวันที่พฤหัสบดีที่ ๒๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๓ ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์สูงสุด ชั้นประถมาภรณ์มงกุฎไทย เมื่อวันที่จันทร์ที่ ๒๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๗ ท่านมีผลงาน

ทางด้านศิลปกรรมไทยเป็นจำนวนมากเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์ เช่น ร่วมปฏิบัติงานในการซ่อมราชรถ ราชยาน เพื่อประกอบในริ้วขบวนงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๗ ร่วมปฏิบัติงานในการจัดสร้างพระโกศจันทน์ และเขียนแบบ ขยายแบบด้านศิลปกรรม รวมถึงซ่อมสร้างรูปเทวดาในงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี จัดสร้างรูปเทวดาและสัตว์หิมพานต์ประดับพระเมรุสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ และได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ออกแบบพระโกศทองคำลงยาประดับรัตนชาติทรงพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร สำหรับประดิษฐานบนพระวิมาน พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ภายในพระบรมมหาราชวัง